Головний редактор:

Клименко Л. П.,
ректор Чорноморського державного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:
Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:
Антонова Л. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління
Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»
Великий Ю. В., д.е.н., професор кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Даций Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії муніципального управління
Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідуючий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрного університету
Сорока С.В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент
Чорна Л. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інститут Київського національного торговельно-економічного університету

ІНВЕСТИЦІЇ:
ПРАКТИКА ТА ДОСВІД
№ 12 червень 2016 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ
(наказ Міністерства освіти і науки України № 747 від 13.07.2015)

Свідоцтво КВ № 17597-6447ПР від 29.03.2011 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33
Тел./факс: (044) 458-10-73
E-mail: economy_2008@ukr.net
www.investplan.com.ua
Засновники:
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"
Відділ інформації
Стаднік С. Б.
Відділ реклами
Чурсіна А. М.
Коректор
Строганова Г. М.
Комп'ютерна верстка
Полулященко А. В.
Технічне забезпечення
Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції. Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили 30.06.16 р.
Підписано до друку 30.06.16 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 19,4.
Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 3006/2.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2016

Головний редактор:

Клименко Л. П.,
ректор Чорноморського державного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Відповідальний секретар:
Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:
Антонова Л. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління
Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Великий Ю. В., д.е.н., професор Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії муніципального управління
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідуючий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрного университету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України

ІНВЕСТИЦІЇ:
ПРАКТИКА ТА ДОСВІД
№ 12 червень 2016 р.
Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(наказ Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014)

Свідоцтво КВ № 17597-6447ПР від 29.03.2011 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Поштова адреса:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33
Тел./факс: (044) 458-10-73
E-mail: economy_2008@ukr.net
www.investplan.com.ua
Засновники:
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"
Відділ інформації
Стаднік С. Б.
Відділ реклами
Чурсіна А. М.
Коректор
Строганова Г. М.
Комп'ютерна верстка
Полулященко А. В.
Технічне забезпечення
Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції. Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили 30.06.16 р.
Підписано до друку 30.06.16 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 19,4.
Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 3006/2.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2016

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД
№ 12 червень 2016 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Кльоба Л. Г.
Фінансова безпека та ризики банківської інвестиційної діяльності 6

Голян В. А., Савчук В. В., Андрощук І. І.
Інвестиції у відтворення осушених сільськогосподарських угідь: регіональні особливості 13

Азизов Анар Али оглы
Предпринимательство в сфере туризма: инвестиционный аспект 22

Коломийчук Н. М.
Особливості державного внутрішнього фінансового контролю за виконанням бюджетів 26

Коцюба О. С.
Вимірювання господарського ризику за нечітко-інтервальними оцінками критеріїв ефективності 29

Міщенко І. А.
Система екологічного управління сільськими територіями 35

Бондаренко О. С.
Розвиток парадигми управління фінансами підприємств в умовах логістизації економіки 38

Степанова О. В.
Проблеми інституційної комплементарності процесів децентралізації системи охорони здоров'я України 42

Крючкова Ж. В.
Сутність конкуренції і конкурентоспроможності аграрних підприємств як економічних категорій 49

Масло А. І.
Використання спредових стратегій торгівлі біржовими інструментами в управлінні ціновими ризиками на аграрному ринку 54

Островський І. А., Прасол В. М., Славута О. І.
Тарифоутворення в ЖКГ: теоретичні передумови та практичні суперечності 59

Оглобля Я. О.
Інституційне регулювання діяльності ТНБ у світі: сучасні тенденції 64

Примак Ю. Р.
Аналіз впливу змін у системі валютного регулювання на фінансовий стан банківських установ 70

Каплун І. В., Погуда Н. В.
Підвищення конкурентоспроможності підприємства шляхом стратегічного управління 74

Нові видання

Мальчик М.В.
на монографію "Формування інтеграційно орієнтованого підприємницького середовища для машинобудівних підприємств України" (автор — Ватаманюк-Зелінської У.З.) 79

Державне управління

Шведун В. О.
Інституційний механізм державного регулювання в сфері рекламної діяльності 80

Штирліна А. А.
Державні послуги: сутність, категорії, класифікація 83

Баранов О. П.
Взаємодія — практична складова стратегічних і тактичних відносин Державної спеціальної служби транспорту з іншими суб'єктами системи національної безпеки держави 87

Бандура І. С.
Соціальна держава як результат ефективної соціальної політики 92

Баранов Р. О.
Механізми відмивання грошей з використанням нелегальних схем грошових переказів 96

Баранов С. О.
Ухилення від сплати податків як основний чинник тіньової економіки 102

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 12 / 2016

CONTENTS:

Economy

Kloba L.
FINANCIAL SECURITY RISKS AND BANKING INVESTMENT 6

Golyan V., Savchuk V., Androshchuk I.
INVESTMENT IN REPRODUCTION OF DRAINED AGRICULTURAL LANDS: REGIONAL PECULIARITIES 13

Azizov Anar Ali
ENTREPRENEURSHIP IN THE SPHERE OF TOURISM: INVESTMENT ASPECT 22

Kolomyychuk N.
FEATURES OF THE PUBLIC INTERNAL FINANCIAL CONTROL OVER THE EXECUTION OF BUDGET 26

Kotsyuba O.
MEASUREMENT OF ECONOMIC RISK BASED ON FUZZY INTERVAL ESTIMATES OF EFFICIENCY CRITERIA 29

Mishchenko I.
ENVIRONMENTAL MANAGEMENT SYSTEM OF RURAL AREAS 35

Bondarenko E.
THE DEVELOPMENT PARADIGMS OF FINANCIAL MANAGEMENT OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF ECONOMY LOGISTIZATION 38

Stepanova O.
PROBLEMS OF INSTITUTIONAL COMPLEMENTARITY IN DECENTRALIZATION PROCESS OF HEALTH CARE OF UKRAINE 42

Kryuchkova J.
ESSENCE OF COMPETITION AND COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AS ECONOMIC CATEGORIES 49

Maslo A.
USING OF SPREAD STRATEGIES OF DERIVATIVES TRADING IN HEDGING PRICE RISKS ON THE AGRICULTURAL MARKET 54

Ostrovskyi I., Prasol V., Slavuta O.
THE TARIFF-SETTING IN HOUSING AND COMMUNAL SERVICES: THEORETICAL PRECONDITIONS AND PRACTICAL CONTRADICTIONS 59

Ogloblia I.
INSTITUTIONAL REGULATION OF TNBS ACTIVITIES IN THE WORLD: MODERN TENDENCIES 64

Prymak J.
THE IMPACT ANALYSIS CHANGES IN THE SYSTEM OF EXCHANGE REGULATION ON THE FINANCIAL POSITION OF BANKS 70

Kaplun I., Pohuda N.
ENTERPRISE COMPETITIVENESS THROUGH STRATEGIC MANAGEMENT 74

New Books

Malchyk M.
REVIEW OF THE BOOK «FORMATION OF INTEGRATION ORIENTED BUSINESS ENVIRONMENT FOR THE MACHINE-BUILDING ENTERPRISES OF UKRAINE» (AUTHOR — WATAMANYUK-ZELINSKA U. Z.) 79

Public administration

Shvedun V.
INSTITUTIONAL MECHANISM OF STATE REGULATION AN ADVERTISING ACTIVITY SPHERE 80

Shtyrlina A.
PUBLIC SERVICES: THE NATURE, CATEGORY, CLASSIFICATION 83

Baranov O.
COOPERATION — PRACTICAL COMPONENT OF STRATEGIC AND TACTICAL RELATIONS OF THE STATE SPECIAL TRANSPORT SERVICE WITH OTHER SUBJECTS OF THE NATIONAL SECURITY STATE 87

Bandura I.
SOCIAL STATE AS A RESULT OF EFFECTIVE SOCIAL POLICY 92

Baranov R.
MECHANISMS MONEY LAUNDERING SCHEMES USING ILLEGAL MONEY TRANSFERS 96

Baranov S.
TAX EVASION AS A MAJOR FACTOR OF THE SHADOW ECONOMY 102

Життя – Вітчизні, Душу – Богу, а честь нікому!

Василь Шамрай

16.02.1957–3.06.2016

Страшна звістка облетіла всю Україну – третього червня дві тисячі шістнадцятого року перестало битися серце заслуженого діяча науки і техніки, доктора наук з державного управління, професора ***Шамрая Василя Олександровича***. Ми не могли повірити, що сповнений життєвих сил, великих планів на майбутнє Василь Олександрович так раптово піде із життя…. Його бадьорий дух і веселий настрій, бажання допомогти кожному надихав нас на нові наукові звершення.

Шамрай Василь Олександрович народився 16 січня 1957 року в с.Хащувате Гайворонського району в сім'ї робітників. В лютому 1976 року закінчив Кіровоградське медичне училище, в 1980 році – Дніпропетровську середню школу міліції МВС СРСР; в 1988 році – Київську вищу школу МВС СРСР; в 1990 році – адюнктуру Київської школи МВС СРСР; в 1997 році докторантуру Національної академії внутрішніх справ України. За період служби неодноразово успішно виконував важливі доручення керівництва держави. Був учасником ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС 1-ої категорії – 31 добу виконував службові обов'язки в 30-км зоні. Здійснював миротворчі місії на території інших держав: у 1983 році надавав гуманітарну допомогу радянським військам у Афганістані; у 1988 році виконував спеціальне завдання в м. Баку і м. Сумгаїті - отримав поранення.

Свій багатий життєвий досвід Василь Олександрович передавав своїм курсантам та студентам. Великим досягненням в своєму житті вважав створення Факультету податкової міліції Національної академії державної податкової служби України. Неодноразово він говорив, що ми створили колектив, формували психологічний клімат, активно займалися наукою, виховували курсантів в кращих військово-патріотичних традиціях, враховуючи позитивний досвід ветеранів та досвідчених оперативних працівників податкової міліції. Чим більші ставилися завдання і чим важче було працювати, тим більш наполегливо і відповідально ставився особовий склад факультету до виконання посадових обов'язків. Візитною карткою не тільки факультету, а й податкової міліції стала участь парадного батальйону під керівництвом Василя Олександровича в 5 військових парадах в столиці України…

Протягом всього життя Василь Олександрович активно брав участь у підготовці науково-педагогічних кадрів, розвитку науки державного управління та адміністративного права. Під його керівництвом успішно захистилися 37 кандидатів юридичних наук та державного управління, один доктор наук з державного управління. Ним особисто було створено три спеціалізовані вчені ради по захисту кандидатських дисертацій з юридичних наук та одна докторська спеціалізована вчена рада з юридичних наук, всі ці ради успішно діють і нині. В загальному списку наукових та навчально-методичних праць нараховується більше 190 публікацій. Василь Олександрович був академіком Міжнародної кадрової академії, Академії наук вищої освіти України, Академік Національної академії наук екологічних технологій, Академії педагогічних та соціальних наук РФ, Української академії наук з державного управління.

За вагомий внесок у розвиток науки адміністративного права та підготовку висококваліфікованих кадрів має більше двадцяти державних нагород та відомчих відзнак.

Смерть Василя Олександровича є тяжкою втратою для наукової спільноти України. Щиро сумуючи, ми знаємо, що світла пам'ять про Шамрая Василя Олександровича багато десятків років буде жити в наших серцях.

З повагою та глибоким сумом наукова спільнота України

УДК 330.332: 336.717

Л. Г. Кльоба,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Національний університет "Львівська політехніка"

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ТА РИЗИКИ БАНКІВСЬКОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

L. Kloba,
Ph.D., Assistant Professor, Associate Professor of Finance, National University "Lviv Polytechnic"

FINANCIAL SECURITY RISKS AND BANKING INVESTMENT

Інвестиційна діяльність банку тісно пов'язана з ризиками, які є невід'ємною складовою ринкової форми господарювання. Інвестиційний ризик — це можливість відхилення конкретних інвестиційних рішень чи дій банку від запланованих. Ці відхилення можуть бути пов'язані як із додатковими доходами, так і з додатковими витратами, оскільки отримані величини є випадковими, тобто невідомими на момент прийняття інвестиційного рішення.

Фінансова безпека інвестиційної діяльності банку — це захист від можливих фінансових втрат, попередження банкрутства банку, досягнення максимального прибутку від вкладених коштів у цінні папери, інвестиційні проекти, від наданих інвестиційних кредитів. Оцінку рівня фінансової безпеки інвестиційної діяльності банку доцільно проводити на основі показників ділової активності, ефективності управління, прибутковості інвестиційної діяльності банку.

The investment bank's activities closely related to the risks that are an integral part of market forms of management. Investment risk — a rejection of specific investment decisions or actions of the bank planned. These deviations can be associated with both additional income and additional costs as derived quantities are random, that is unknown at the time of the investment decision. Financial security investment bank — a protection against possible financial losses, prevent bank failure, achieving maximum profit from investment in securities, investment projects, investment of granted loans. Assessment of Financial Security investment bank appropriate conduct based on indicators of business activity, management efficiency, profitability investment bank.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, фінансова безпека банку, ризики, інвестиційний ризик, показники фінансової безпеки, фактори фінансової безпеки, рівень фінансової безпеки, управління фінансовою безпекою.

Key words: investment activities, financial security of the bank, risks, investment risk, indicators of financial security, factors of financial security, level of financial security, management of financial security.

ВСТУП

Банківська інвестиційна діяльність — це діяльність, зосереджена на активному залученні інвестиційних ресурсів та ефективному вкладенні банком реальних та фінансових інвестицій, а також сприянні підприємствам у залученні інвестицій, з метою отримання прибутку та максимального задоволення потреб клієнтів у ресурсах, необхідних для реалізації інвестиційних проектів.

Інвестиційна діяльність банку тісно пов'язана з ризиками, які є невід'ємною складовою ринкової форми господарювання. Інвестиційний ризик — це можливість відхилення конкретних інвестиційних рішень чи дій банку від запланованих. Ці відхилення можуть бути пов'язані як із додатковими доходами, так і з додатковими витратами, оскільки отримані величини є випадковими, тобто невідомими на момент прийняття інвестиційного рішення.

Безпека інвестиційної діяльності банку — це захищеність кредитно-інвестиційних вкладень від можливих матеріальних, фінансових втрат, при якій втрати є меншими від встановлених норм. Фінансова безпека банку — це захист від можливих фінансових втрат, попередження банкрутства банку, досягнення максимального прибутку від вкладених коштів у цінні папери, інвестиційні проекти, від наданих інвестиційних кредитів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у розгляді питань, які стосуються фінансової безпеки та ризиків банківської інвестиційної діяльності в Україні, а також у необхідності привернення уваги науковців та практиків до необхідності поглиблення теоретичного обгрунтування і розробки практичних рекомендацій з цієї тематики.

Об'єктом дослідження є банківська діяльність в Україні.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні засади фінансової безпеки та ризиків банківської інвестиційної діяльності в Україні в сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у розвиток теорії управління та безпеки банківської діяльності зробили О.І. Барановський [1; 2], Т.М. Болгар [3], О. Д. Вовчак [4], Н.В. Зачосова [5], І.М. Крупка [6], Б.Л. Луців [7], С М. Побережний [8], С.К. Реверчук [9], О.І. Хитрін [10] та інші. Однак окремі аспекти цієї проблеми з'ясовано не повністю, в тому числі, більш детального дослідження потребують питання пов'язані з підвищенням рівня фінансової безпеки та зниження ризиків банківської інвестиційної діяльності в умовах глобалізації та інтеграційних процесів. Це і зумовило вибір та підтверджує актуальність теми цієї статті.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Банківська інвестиційна діяльність — це діяльність, зосереджена на активному залученні інвестиційних ресурсів та ефективному вкладенні банком реальних та фінансових інвестицій, а також сприянні підприємствам у залученні інвестицій, з метою отримання прибутку та максимального задоволення потреб клієнтів у ресурсах, необхідних для реалізації інвестиційних проектів.

Бажання отримати високі доходи, зазвичай, супроводжується високим рівнем ризику, забезпечення достатньої ліквідності обмежує наявність у портфелі довгострокових інвестицій, зростання капіталу певною мірою досягається за рахунок зниження рівня поточної дохідності. Усвідомлюючи альтернативність цілей, кожен інвестор повинен сам визначити пріоритети на кожному етапі інвестування, а саме: встановити прийнятні значення мінімальних темпів зростання капіталу, мінімальний рівень дохідності, верхній рівень інвестиційного ризику, мінімальну частку високоліквідних фінансових активів.

Фінансова безпека банку — це такий стан банку, який характеризується збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, котрі використовуються банківською установою, стійкістю до дії дестабілізуючих факторів впливу, здатністю фінансової системи забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів.

Фінансова безпека банківської діяльності включає наступні завдання:

— захист законних інтересів банку і його працівників;

— профілактика та попередження правопорушень і злочинних посягань на власність і персонал банку;

— своєчасне виявлення реальних і потенційних загроз банку, проведення заходів щодо їх нейтралізації;

— оперативне реагування елементів структури банку на загрози, що виникають, та негативні тенденції розвитку зовнішніх і внутрішніх обставин;

— виявлення внутрішніх і зовнішніх причин і умов, які можуть сприяти заподіянню банку, його працівникам, клієнтам і акціонерам матеріальної та іншої шкоди, перешкоджати їх нормальній діяльності;

— виявлення та формування причин і умов, сприятливих для реалізації банком своїх основних інтересів;

— навчання персоналу з питань безпеки;

— послаблення шкідливих наслідків від акцій конкурентів або злочинців, спрямованих на підрив безпеки банку;

— збереження й ефективне використання фінансових, матеріальних і інформаційних ресурсів банку [10].

Фінансова безпека банку залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів. Тому фінансову безпеку фінансово-кредитних установ розглядають на двох ієрархічних рівнях: фінансова безпека діяльності НБУ (макрорівень) та фінансова безпека окремих банківських установ (мікрорівень). Макроекономічні показники характеризуватимуть рівень опосередкованого впливу на фінансову безпеку конкретного банку і визначаються рівнем фінансової безпеки держави.

Включення вказаних показників при розрахунку фінансової безпеки банку зумовлено значним впливом рівня фінансової безпеки держави на рівень фінансової безпеки фінансово-кредитних установ, адже, якщо загальнодержавні потреби не будуть забезпечені достатніми фінансовими ресурсами, не може йти мови і про фінансову безпеку кожного банку.

До зовнішніх факторів, які впливають на фінансову безпеку як окремого банку, так і банківської системи в цілому, відносять [10]:

— стабільність економічної ситуації (економічний спад, радикальна зміна вектору розвитку економіки, дефолти першокласних компаній-позичальників тощо);

— значні коливання курсу національної валюти відносно інших валют (інфляція, дефляція);

— відкритість (доступність) міжбанківського ринку;

— рівень політичної та геополітичної стабільності;

— стійкість фінансових ринків (у тому числі можливість протидіяти спекулятивним атакам);

— зміни процентних ставок (наприклад, LIBOR, облікової ставки НБУ тощо);

— можливість знецінення майна, що перебуває як забезпечення за кредитними операціями банків (зокрема, через падіння цін на ринку нерухомості, кризу окремих галузей економіки тощо);

— значні коливання цін на енергоресурси.

Таким чином, проблема виміру банківської безпеки на макрорівні набуває великої значущості і актуальності. Від адекватної оцінки наявного рівня банківської безпеки багато в чому залежать повнота, своєчасність і результативність управлінських заходів із попередження, запобігання і ліквідації наявних і потенційних негативних факторів банківської системи.

До внутрішніх факторів, які впливають на фінансову безпеку банку, належить якість менеджменту, пов'язана з грамотним розподілом праці, правильною кредитною та дисконтною політикою банку, стратегією банку, ефективним банківським маркетингом, дотриманням існуючих економічних нормативів, установлених НБУ, та чинного законодавства тощо.

Показники оцінки фінансової безпеки на мікрорівні поділяють за наступними групами [10]:

— показники, що базуються на структурі та достатності капіталу банку;

— показники, що базуються на структурі залучених та запозичених коштів;

— показники, що характеризують якість активів;

— показники оцінки рівня доходності;

— показники, засновані на оцінці рівня витрат.

Забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківських установ є дуже важливим ще й тому, що підрив довіри до банків приводить до зниження фінансової безпеки країни.

Барановський О. І. вважає, що: "фінансова безпека банку — це:

— сукупність умов, при яких потенційно небезпечні для фінансового стану банківської установи дії або обставини ліквідовані або зведені до такого рівня, при якому вони не можуть завдати збитку встановленому порядку функціонування банку, збереженню і відтворенню його майна, інфраструктури, а також перешкоджати досягненню банком статутних цілей; стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує" [1].

Болгар Т.М. дотримується думки, що: "фінансова безпека банківських установ є складовою частиною фінансової та економічної безпеки держави і являє собою такий стан банку, який характеризується збалансованістю та стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, його здатністю досягати поставлених цілей та генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення сталого розвитку" [3].

Вовчак О.Д. стверджує, що "банківські установи мають розвивати у своїй діяльності напрямок підтримки фінансової безпеки, формувати стратегію фінансової безпеки, яка має бути узгоджена із загальною конкурентною стратегією банків. Саме цей напрямок у банківській діяльності допоможе запобігти загрозам з боку світових кризових явищ, по-перше, фінансовому ринку та, по-друге, реальному сектору національної економіки" [4].

Зачосова Н.В. вважає, що "фінансова безпека банку — це такий його фінансовий стан, який характеризується збалансованістю системи фінансових показників, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє своєчасно та в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання, а також забезпечує ефективний розвиток банку в поточному та наступних періодах" [5].

Хитрін О.І. пропонує визначати фінансову безпеку банку як динамічний стан, при якому банк: юридично і технічно здатний виконувати та реально виконує властиві йому функції; забезпечує стійкий захист життєвоважливих соціально-економічних інтересів громадян, господарюючих суб'єктів, суспільства та держави від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз; володіє потенціалом як для кількісного, так і для якісного зростання і має в своєму розпорядженні механізми для реалізації даного потенціалу [9].

Барановський О.І. до показників фінансової безпеки банку пропонує відносити: дотримання банком нормативів НБУ; питому вагу проблемних кредитів в обсязі чистих активів банку; співвідношення високоліквідних коштів і поточних пасивів банку; співвідношення власних і залучених коштів; питома вага високоліквідних коштів у обсязі чистих активів банку; рівень ліквідності; рентабельність чистих активів; обсяг отриманого прибутку; рівень прибутковості статутного фонду та чистих активів; відношення прибутку до середньорічного капіталу; відношення прибутку до середньорічних активів; середні активи у розрахунку на одного співробітника; операційний прибуток на одного співробітника; внутрішня вартість банківських послуг; коефіцієнт ефективності використання залучених коштів [2].

Фінансову безпеку банку характеризують наступні параметри:

— фінансова безпека є одним з основних елементів економічної безпеки банку;

— фінансова безпека може бути охарактеризована за допомогою системи кількісних і якісних показників;

— показники фінансової безпеки повинні мати порогові значення, за якими можна судити про ступінь фінансової безпеки банку;

— фінансова безпека банку повинна забезпечувати його розвиток і стійкість. Показником розвитку банку виступає зростання його ринкової вартості, а показником стійкості — фінансові переваги банку як в довгостроковому, так і в короткостроковому періоді;

— фінансова безпека забезпечує захищеність фінансових інтересів банку, його клієнтів і акціонерів [10].

Функціонування механізму забезпечення фінансової безпеки банку відбувається шляхом здійснення певних дій над її об'єктами. В основі механізму забезпечення фінансової безпеки знаходиться системне поєднання певних інструментів, методів, важелів та інформаційно-аналітичного забезпечення, створюваних на базі принципів забезпечення фінансової безпеки, що об'єктивно існують як економічні закономірності, а також виробляються суб'єктами управління фінансової безпеки банку для досягнення і захисту фінансових інтересів останнього [5].

Об'єктом фінансової безпеки банку є фінансова діяльність банку, безпеку якої необхідно забезпечити, прибуток, джерела та обсяги фінансових ресурсів, структура капіталу, структура грошових потоків, структура активів, інвестиції, фінансові ризики, система фінансових інновацій, тощо. Суб'єкти фінансової безпеки — це керівництво банку і його персонал. Функції

суб'єкта фінансової безпеки організації у залежності від розміру останньої можуть бути покладені як на певний структурний підрозділ, так і на окремого менеджера. Предмет фінансової безпеки банку — діяльність суб'єктів фінансової безпеки у напрямі реалізації принципів, функцій, стратегічної програми або конкретних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки, яка спрямована на об'єкти фінансової безпеки [5].

Безпека інвестиційної діяльності банку — це захищеність кредитно-інвестиційних вкладень від можливих матеріальних, фінансових втрат, при якій втрати є меншими від встановлених норм. Захист має бути активним, тобто таким, що грунтується на випередженні небезпечних подій. Якщо заходи із захисту ухвалюються після настання небезпечної події, то це — пасивний захист. Необхідний рівень безпеки інвестиційної діяльності має забезпечувати реалізація банком обраної інвестиційної стратегії [8].

Інвестиційна діяльність банку тісно пов'язана з ризика ми, які є невід'ємною складовою ринкової форми господарювання. Інвестиційний ризик — це можливість відхилення конкретних інвестиційних рішень чи дій банку від запланованих. Ці відхилення можуть бути пов'язані як із додатковими доходами, так і з додатковими витратами, оскільки отримані величини є випадковими, тобто невідомими на момент прийняття інвестиційного рішення.

Суттєвою причиною виникнення кризових ситуацій у більшості українських банків є недостатній рівень інвестиційного менеджменту, а головним чинником, який зумовлює неправильне прийняття управлінських інвестиційних рішень, є відсутність надійної системи оцінки рівня фінансової безпеки інвестиційної діяльності.

За допомогою системи оцінки рівня фінансової безпеки банку можна виявити "проблемні" точки в його діяльності, визначити основні напрямки і найбільш дієві способи підвищення її ефективності.

Фінансова безпека інвестиційної діяльності тісно пов'язана з ризиками, які є невід'ємною складовою ринкової форми господарювання. На ризик як вид небезпеки, потрібно реагувати і пов'язувати його як з додатковими доходами, так і з додатковими втратами.

Ефективність оцінки ризиків та управління ними значною мірою залежить від їх класифікації. Класифікація є системою ранжування ризиків на конкретні групи, на підставі схожості характерних ознак та критеріїв [7; 8].

Залежно від причини виникнення, інвестиційні ризики поділяються на загальні і специфічні. Загальні ризики мають включати ризики подібні для всіх учасників інвестиційного процесу і вони не пов'язані з діяльністю банку, або конкретного клієнта. До основних видів загальних ризиків віднесено соціально-політичні, екологічні, інформаційні, законодавчі, економічні, кон'юнктурні та інші ризики. Водночас загальні ризики мають бути характерні для будь-якої операції банку, їх потрібно враховувати за всіма формами і об'єктами інвестування. Специфічні ризики — це, на наш погляд, небезпека втратити матеріальні, фінансові, трудові ресурси від інвестиційної діяльності банку. Специфічні ризики пов'язані з непрофесійною інвестиційною політикою банку, нераціональною структурою інвестиційних вкладень, невиконанням зобов'язань позичальниками, іншими негативними чинниками. Виявлено, що на дані ризики можна впливати, їх можна зменшувати до мінімального рівня, уникати, тобто вони є керованими. Специфічні банківські інвестиційні ризики в основному охоплюють ризики об'єктів інвестування (кредитний, операційний, ринковий, ліквідності) і ризики інвестиційного портфеля (незбалансованості, надмірної концентрації, селективний), вони є найбільш поширеними при здійсненні інвестиційної діяльності банку.

За величиною втрат нами виділено допустимий, критичний і катастрофічний ризики. Визначено, що за допустимого ризику максимальні втрати дорівнюють плановому прибутку від інвестиційної операції; за критичного — максимальні втрати дорівнюють доходу від здійснення операції; за катастрофічного — максимальні втрати дорівнюють обсягу власних коштів банку.

Автори монографії "Управління та регулювання банківською інвестиційною діяльністю" вважають, що: "фінансова безпека інвестиційної діяльності банку — це захист від можливих фінансових втрат, попередження банкрутства банку, досягнення максимального прибутку від вкладених коштів у цінні папери, інвестиційні проекти, від наданих інвестиційних кредитів. Про послаблення фінансової безпеки свідчать втрата прибутку за окремими видами інвестиційних вкладень, зниження ліквідності, підвищення кількості проблемних кредитів тощо. До зовнішніх чинників, які впливають на величину фінансової безпеки, ми відносимо: зміну податкової політики, курсів валют, процентної ставки. Серед внутрішніх чинників найбільшу загрозу фінансовій безпеці становлять: неефективне фінансове планування і управління активними операціями, неефективна маркетингова, кадрова, інноваційна стратегії" [8].

Оцінку рівня фінансової безпеки інвестиційної діяльності банку доцільно проводити на основі показників ділової активності, ефективності управління, прибутковості інвестиційної діяльності банку.

З нашої точки зору, ділову активність банку на ринку інвестиційних кредитів може характеризувати частка інвестиційних кредитів ($К_{ін.кр.}$) у загальних активах банку:

$$К_{ін.кр.} = \frac{К_{інв.}}{А_{заг.}} \rightarrow \text{до зростання} \qquad (1),$$

де $К_{інв.}$ — інвестиційні кредити, грн.;

$А_{заг.}$ — загальні активи банку, грн.

Вважаємо, якщо показник є високим (понад 65%), то це може означати, що діяльність банку є недостатньо диверсифікованою. Низький коефіцієнт може свідчити про те, що банк недостатньо використовує джерела фінансування. Оптимальне значення цього показника кожен банк визначає самостійно.

Запропонований нами коефіцієнт інвестиційної активності ($К_{ін.ц.п.}$) може відображати активність банку на ринку цінних паперів, його доцільно обчислювати шляхом відношення вартості портфеля цінних паперів та паїв (ЦПП) до загальних активів банку ($А_з$):

$$К_{ін.ц.п.} = \frac{ЦПП}{А_з} \rightarrow \text{до зростання} \qquad (2),$$

Якщо показники інвестиційної активності банку проаналізувати в динаміці, то можливий такий висновок: чим вищим є значення показників, тим вищою буде фінансова безпека інвестиційної діяльності банку.

Встановлено, що на рівень фінансової безпеки інвестиційної діяльності впливає обсяг прострочених й безнадійних інвестиційних кредитів у загальній величині інвестиційних кредитів, а для оцінки цього впливу запропоновано визначати показник проблемних кредитів ($К_{п.кр.}$):

$$К_{п.кр.} = \frac{К_{пр.}}{К_{інв.}} \to 0 \qquad (3),$$

де $К_{пр.}$ — прострочені й безнадійні інвестиційні кредити, грн.;

$К_{ін.}$ — інвестиційні кредити банку, грн.

Зрозуміло, що оптимальне значення даного показника — 0. Однак, на практиці частка проблемних кредитів буває різною і що більше віддаляється значення показника від нуля, то нижчим є рівень фінансової безпеки інвестиційної діяльності банку.

Для більшої повноти і точності аналізу до найбільш значущих показників фінансової безпеки інвестиційної діяльності необхідно включати показники прибутковості інвестиційних вкладень. Оскільки прибуток є основним захисним механізмом від банкрутства, то чим більша величина прибутку, тим менше коштів потрібно залучати із зовнішніх джерел, а це в кінцевому рахунку підвищує фінансову безпеку банку.

Пропонуємо для аналізу дохідності інвестицій використовувати коефіцієнт дохідності інвестиційних кредитних вкладень ($К_{д.інв.кр.}$), який показує, скільки доходу приносить кожна вкладена гривня в інвестиційні кредити:

$$К_{д.інв.кр.} = \frac{Д_{інв.кр.}}{К_{інв.кр.}} \times 100\% \to \text{середньозважена ставка за кредитами} \qquad (4),$$

де $Д_{інв.кр.}$ — дохід від інвестиційних кредитних операцій, грн.;

$К_{інв.}$ — середня сума інвестиційних вкладень за період, грн.

З'ясовано, якщо виконуються всі умови договорів, а всі кредити і проценти повертаються повністю, то такий коефіцієнт дорівнюватиме середньозваженій ставці за інвестиційними кредитами.

Аналогічно визначається коефіцієнт дохідності від операцій з цінними паперами:

$$К_{д.цпп} = \frac{Д_{цп}}{І_{цп}} \times 100\% \to \text{до зростання} \qquad (5),$$

де $К_{д.цпп}$ — коефіцієнт дохідності цінних паперів;

$Д_{цпп}$ — дохід від операцій з цінними паперами, грн.;

$І_{цп}$ — загальна сума інвестицій у цінні папери, грн.

Для характеристики рівня дохідності інвестицій ($К_{дох.ін.}$), доцільно застосовувати показник частки доходів від інвестиційних кредитів і доходів від цінних паперів у загальних доходах банку:

$$К_{дох.ін.} = \frac{Д_{інв.}}{Д_{заг.}} \to \text{до зростання} \qquad (6),$$

де $Д_{інв.}$ — доходи від інвестиційної діяльності банку, грн.;

$Д_{заг.}$ — загальні доходи банку, грн.

У системі показників, що характеризують якість управління інвестиціями необхідно виділити коефіцієнт окупності витрат доходами ($К_{ок.}$), який можна визначати за формулою:

$$К_{ок.} = \frac{Д_{інв.}}{В_{інв.}} \to \text{до зростання} \qquad (7),$$

де $Д_{інв.}$ — доходи від інвестиційної діяльності, грн.;

$В_{інв.}$ — процентні витрати на залучення ресурсів, грн.

Безумовно, рентабельність інвестиційної діяльності банку характеризує рівень окупності прибутком інвестиційних вкладень:

$$Р = \frac{П_{інв.}}{І_{заг.}} \times 100\% \to \text{до зростання} \qquad (8),$$

де $П_{інв.}$ — прибуток від інвестиційної діяльності, грн.;

$І_{заг.}$ — загальні інвестиційні вкладення банку, грн.

Якщо даний показник аналізувати в динаміці за останні кілька років, то можна виявити: чим більше значення показника, тим вищий рівень фінансової безпеки інвестиційної діяльності банку.

Управління фінансовою безпекою банку — це особливий вид активізації фінансового менеджменту, спрямований на забезпечення найвищих результатів фінансової діяльності банку та мінімізації впливу загроз в процесі досягнення фінансових інтересів як в короткостроковому, так й у довгостроковому періоді.

Забезпечення фінансової безпеки банку доцільно розглядати як процес запобігання будь-яким збиткам від негативних впливів внутрішніх і зовнішніх чинників. Саме запобіганням збитків у фінансово-кредитній діяльності банку складає ефективний результат їх діяльності із забезпечення його прибутковості і стійкості, а відтак, й фінансової безпеки.

Фінансова безпека банку — це такий стан банку, який характеризується збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, котрі використовуються банківською установою, стійкістю до дії дестабілізуючих факторів впливу, здатністю фінансової системи забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів [2; 10].

Ми погоджуємось з І.М. Крупкою, який, з метою забезпечення належного рівня фінансово-економічної безпеки банківського сектору України, пропонує реалізувати заходи, які направлені на [6]:

— підвищення вимог до мінімального капіталу банків;

— стимулювання подальшої капіталізації банківського сектору, а саме: запровадження пільг у разі спрямування прибутку на збільшення власного капіталу банків;

— розширення переліку і посилення вимог до публічної інформації про фінансовий стан власників і структуру управління банків;

— продовження уніфікації основних показників банківської діяльності і методології їх обчислення з міжнародними стандартами;

— ретельніший контроль якості активів у портфелях банків, запровадження у банках єдиної системи управління ризиками відповідно до сучасних стандартів, яка міститиме макро- і мікро-пруденційний нагляд із посиленням ролі НБУ;

— підвищення ефективності діяльності та фінансової стійкості банків шляхом поліпшення якості корпоративного управління, у тому числі досягнення більшої прозорості діяльності банків, ефективності ризик-менеджменту, вдосконалення відносин органів управління банків, акціонерів тощо; посилення законодавчого захисту прав кредиторів;

— наближення діяльності вітчизняних банків до міжнародних стандартів; послідовне зменшення масштабів перенесення ризиків нефінансового сектору національної економіки на фінансовий, тобто подолання негативних тенденцій у реальному секторі країни, що поліпшить платоспроможність основних клієнтів та партнерів банків;

— підтримання низьких темпів інфляції та стабільного валютного курсу; стимулювання розвитку інших сегментів фінансового ринку для розширення можливостей інвестування у фінансові інструменти банківського сектору коштів інститутів спільного інвестування, пенсійних фондів тощо;

— переорієнтацію монетарної політики НБУ з підтримання номінальної стабільності до стимулювання економічного зростання (поступове зниження облікової ставки та розміру коштів банків на окремому рахунку в НБУ від суми обов'язкових резервів, що сприятиме зниженню відсоткових ставок і збільшенню кредитування реального сектора національної економіки);

— створення сприятливого інвестиційного клімату, що підвищить міжнародні рейтинги України.

Розвиток фінансового ринку, ускладнення його інфраструктури, посилення конкуренції, спричинене збільшенням кількості традиційних та нетрадиційних фінансових посередників, посилює боротьбу вітчизняних банків за кожного потенційного клієнта. Утримати існуючих споживачів фінансових послуг нині можливо лише гарантуючи їм фінансову безпеку їх активів від негативного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування організації. Тому сучасні банки повинні докладати великих зусиль для розробки комплексних та дієвих систем власної економічної безпеки, і особливу увагу звертати на фінансову її складову.

Окрім завдання забезпечити фінансову безпеку як самого комерційного банку, так і його клієнтів, фінансові установи повинні активно інформувати потенційного споживача про належний рівень своєї фінансової безпеки. Одним із індикаторів стабільного стану фінансової безпеки комерційного банку може вважатись його високий кредитний рейтинг, адже процедура рейтингування будується із використанням переліку показників, що застосовується і у процесі оцінки рівня фінансової безпеки компанії.

До заходів, що можуть суттєво покращити стан фінансової безпеки комерційного банку, пропонується віднести: створення служби фінансово-економічної безпеки та розширення її повноважень, комплексну оцінку майбутніх працівників банківської сфери для виявлення їх схильності до шахрайства та встановлення рівня професіоналізму, сек'юритизацію. Але головне — це забезпечити ефективне функціонування механізму захисту фінансової безпеки банку шляхом чіткого визначення об'єкта фінансової безпеки, суб'єктів фінансової безпеки та принципів їх взаємодії між собою, факторів негативного впливу на об'єкт безпеки та шляхів мінімізації можливості їх реалізації [5].

Метою системи фінансової безпеки інвестиційної діяльності банків є забезпечення стабільної, безкризової та ефективної діяльності. Для її досягнення керівники банку повинні регулярно визначати потенційні проблеми в інвестиційній діяльності банку, усувати їх та здійснювати постійний контроль за результативністю заходів щодо забезпечення фінансової безпеки.

ВИСНОВКИ

Фінансова безпека банку — це такий стан банку, який характеризується збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, котрі використовуються банківською установою, стійкістю до дії дестабілізуючих факторів впливу, здатністю фінансової системи забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів.

Фінансова безпека банку залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів. Тому фінансову безпеку фінансово-кредитних установ слід розглядати на двох ієрархічних рівнях: фінансова безпека діяльності НБУ (макрорівень) та фінансова безпека окремих банківських установ (мікрорівень).

Фінансова безпека інвестиційної діяльності банку — це захист від можливих фінансових втрат, попередження банкрутства банку, досягнення максимального прибутку від вкладених коштів у цінні папери, інвестиційні проекти, від наданих інвестиційних кредитів. Оцінку рівня фінансової безпеки інвестиційної діяльності банку доцільно проводити на основі показників ділової активності, ефективності управління, прибутковості інвестиційної діяльності банку.

До заходів, що можуть суттєво покращити стан фінансової безпеки інвестиційної діяльності банку, пропонується віднести: створення служби фінансово-економічної безпеки та розширення її повноважень, комплексну оцінку майбутніх працівників банківської сфери для виявлення їх схильності до шахрайства та встановлення рівня професіоналізму, сек'юритизацію. Але головне — це забезпечити ефективне функціонування механізму захисту фінансової безпеки банку шляхом чіткого визначення об'єкта фінансової безпеки, суб'єктів фінансової безпеки та принципів їх взаємодії між собою, факторів негативного впливу на об'єкт безпеки та шляхів мінімізації можливості їх реалізації.

Метою системи фінансової безпеки інвестиційної діяльності банків є забезпечення стабільної, безкризової та ефективної діяльності. Для її досягнення керівники банку повинні регулярно визначати потенційні проблеми в інвестиційній діяльності банку, усувати їх та здійснювати постійний контроль за ре-

зультативністю заходів щодо забезпечення фінансової безпеки.

Забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківських установ є дуже важливим тому, що підрив довіри до банків приводить до зниження фінансової безпеки країни.

Перспективи подальших наукових досліджень цієї тематики, на нашу думку, полягають у розробці конкретних пропозицій, направлених на підвищення рівня фінансової безпеки та оптимізації ризиків банківської інвестиційної діяльності в Україні.

Література:

1. Барановський О.І. Банківська безпека: проблема виміру / О.І. Барановський // Економіка і прогнозування. — 2006. — №1. — С. 7—25.

2. Барановський, О. І. Філософія безпеки [Текст]: монографія: в 2-х т. — Т. 2. Безпека фінансових інститутів. — К.: УБС НБУ, 2014. — 715 с.

3. Болгар Т.М. Фінансова безпека банків в умовах ринкової трансформації економіки України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Т.М. Болгар. — Суми, ДВНЗ "УАБС НБУ",2009. — 21 с.

4. Вовчак О.Д. Фінансова безпека банківської діяльності: вплив фінансової кризи та інструменти управління / О.Д. Вовчак // Вісник Дніпропетровського університету. — Серія "Економіка". — Вип. 5/1, 2011. — С. 63—68.

5. Зачосова Н.В. Особливості забезпечення фінансової безпеки комерційних банків в Україні / Н.В. Зачосова // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції — 2011 — № 4. — С. 74—78.

6. Крупка І.М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи роз- витку національної економіки / І.М. Крупка // Бізнесінформ. — 2012. — № 6. — С. 168—175.

7. Луців Б.Л., Заславська О.І. Оцінка ризиків кредитно-інвестиційної діяльності комерційних банків України / Б. Луців, О. Заславська // Світ фінансів. — 2013. — № 1. — С. 18—28.

8. Реверчук С.К., Кльоба Л.Г., Паласевич М.Б. Управління і регулювання банківською інвестиційною діяльністю: наукова монографія / За ред. д. е. н., проф. С.К. Реверчука. — Львів, 2007: Тріада плюс — 352 с.

9. Хитрін О.І. Фінансова безпека комерційних банків // Фінанси України. — 2004. — № 11. — С. 118—124.

10. Фінансова безпека банківської діяльності: навчальний посібник / уклад. С.М. Побережний, О.Л. Пластун, Т. М. Болгар. — Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. — 112 с.

References:

1. Baranovs'kyj, O.I. (2006), "Banking security: measurement problem", Ekonomika i prohnozuvannia, vol. 1, pp. 7—25.

2. Baranovs'kyj, O.I. (2014), Filosofiia bezpeky [The philosophy of security], UBS NBU, Kyiv, Ukraine.

3. Bolhar, T.M. (2009), "Financial security of banks in a market economy transformation Ukraine", Ph.D. Thesis, Economy, DVNZ "UABS NBU", Sumy, Ukraine.

4. Vovchak, O.D. (2011), "Financial security of banking activities: impact of the financial crisis and management tools", Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. — Seriia "Ekonomika", vol. 5/1, pp. 63—68.

5. Zachosova, N.V. (2011), "Features of ensuring financial security of commercial banks in Ukraine", Naukovyj visnyk: Finansy, banky, investytsii, vol. 4, pp. 74—78.

6. Krupka, I.M. (2012), "The financial and economic security of the banking system of Ukraine and prospects of development of national economy", Biznesinform, vol. 6, pp. 168—175.

7. Lutsiv, B.L. and Zaslavs'ka, O.I. (2013), "Risk assessment of credit and investment activities commercial banks in Ukraine", Svit finansiv, vol. 1, pp. 18—28.

8. Reverchuk, S.K. Kl'oba, L.H. and Palasevych, M.B. (2007), Upravlinnia i rehuliuvannia bankivs'koiu investytsijnoiu diial'nistiu [Management and regulation of banking investment activity], Triada plius, Lviv, Ukraine.

9. Khytrin, O.I. (2004), "The financial security of commercial banks", Finansy Ukrainy, vol. 11, pp. 118—124.

10. Poberezhnyj, S.M. Plastun, O.L. and Bolhar, T.M. (2010), Finansova bezpeka bankivs'koi diial'nosti [Financial security of banking activities], DVNZ "UABS NBU", Sumy, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2016 р.

Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

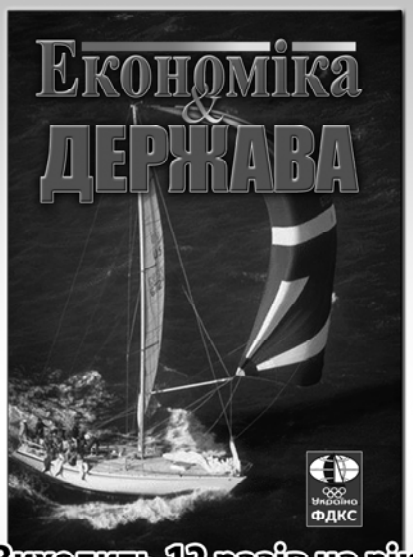

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

www. economy.in.ua
e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28
(044) 458-10-73

УДК 332.146:330.322:[332.234.4:631.1:631.62]

В. А. Голян,
д. е. н., професор, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів, Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", м. Київ
В. В. Савчук,
аспірант відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів, Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", м. Київ
І. І. Андрощук,
к. е. н., громадська організація "Європейський аналітичний центр", м. Луцьк

ІНВЕСТИЦІЇ У ВІДТВОРЕННЯ ОСУШЕНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

V.Golyan,
Doctor of Science (Econ.), Professor, Deputy Director for scientific work, Head of the Department Economic Issues of Land and Forest Resources, Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development National Academy of Sciences of Ukraine"
V. Savchuk,
postgraduate student of the department of land and forest resources economy problems, Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development National Academy of Sciences of Ukraine"
I. Androshchuk,
Candidate of Science (Econ.), Non-governmental organization "European Analytical Centre", Lutsk

INVESTMENT IN REPRODUCTION OF DRAINED AGRICULTURAL LANDS: REGIONAL PECULIARITIES

Встановлено, що осушені сільськогосподарські угіддя використовуються неефективно у зв'язку з високим рівнем дефіцитності капітальних інвестицій в модернізацію мереж гідротехнічних споруд, що пов'язано з низьким рівнем інвестиційної привабливості сільськогосподарського виробництва в зоні ризикового землеробства. Проаналізовано основні тенденції фінансування утримання міжгосподарських та внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, а також проведення меліоративних заходів у Волинській області, що дало підстави обгрунтувати доцільність диверсифікації форм, методів та джерел інвестиційного забезпечення регіонального водогосподарсько-меліоративного підкомплексу.

Обгрунтовано, що в разі зняття мораторію на вільний оборот осушених сільськогосподарських угідь ефективним методом залучення приватних інвестицій є сек'юритизація, яка передбачає випуск боргових чи дольових цінних паперів під заставу земельних та земельно-господарських активів. Доведено, що в умовах відсутності в зоні осушення Поліського економічного району вертикально інтегрованих підприємницьких об'єднань холдингового типу дієвими формами нарощення інвестиційного потенціалу модернізації мереж гідротехнічних споруд меліоративних систем є кооперація та кластеризація, які дають можливість консолідувати інвестиційні можливості особистих селянських господарств та фермерів щодо відновлення робочого стану інженерних споруд водогосподарсько-меліоративної інфраструктури.

It has been determined that drained agricultural lands are managed inefficiently due to the high level of capital investment's deficiency into modernization of water development facilities driven by a low level of investment attractiveness of agricultural production in areas of risk farming. The main trends of financing interfarm and intrafarm networks of water development facilities as well as meliorative measures in Volyn' region have been analysed, which gave ground to substantiate the expediency to diversify the forms, methods and sources of investment provision of regional hyrdroeconomical and land-reclamation sub-complex.

It has been substantiated that in case of withdrawing the moratorium on free circulation of drained agricultural lands, securitisation would be an efficient method to attract private investment, which implies issuing debt or equity securities secured on land assets. It has been proven that under the conditions of absence of integrated entrepreneurial holding associations in drainage areas of Polissya

economic region, the cooperation and clustering would be the efficient forms of increasing the investment potential of modernization of networks of water development facilities and land-reclamation systems, that allow to consolidate investment opportunities of private agricultural businesses as regards restoring operational state of engineering works of hyrdroeconomical and land-reclamation infrastructure.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна привабливість, гідротехнічні споруди, модернізація, диверсифікація, кластеризація, сек'юритизація.

Key words: investment, investment attractiveness, water development facilities, modernization, diversification, clustering, securitisation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Аграрний сектор в останні роки став однією з основних структуроутворюючих складових національної економіки у зв'язку з нарощенням експортного потенціалу та підвищенням рівня концентрації сільськогосподарського виробництва. Це створило передумови для подальшого зростання рівня капіталізації суб'єктів агарного підприємництва через раціональніше використання агроресурсного потенціалу, в тому числі і в зоні ризикового землеробства. До зони ризикового землеробства відносяться зрошувані та осушені сільськогосподарські угіддя, а також гірські території. Особливо актуальним у контексті соціально-економічного відродження депресивних територій є відтворення осушених сільськогосподарських угідь, площа яких у всеукраїнському масштабі перевищує 3 млн га.

Практика попередніх років свідчить, що не було досягнуто запрограмованих результатів щодо повернення у продуктивний сільськогосподарський оборот осушених сільськогосподарських угідь через відсутність надійних форм та джерел інвестування проектів реінжинірингу осушених земель та відновлення мереж гідротехнічних споруд, які обслуговували ці землі. Однією з причин інвестиційного дефіциту щодо відтворення осушених сільськогосподарських угідь є наявність мораторію на вільний оборот сільськогосподарських угідь, що не дозволяє повною мірою використовувати земельний актив для залучення банківських кредитів та входження в статутні фонди корпоративних, кооперативних та кластерних утворень. З огляду на сказане, розробка теоретико-методологічних засад та інституціонального забезпечення залучення інвестицій у відтворення осушених земель є важливою складовою нового концепту фінансово-економічного регулювання природокористування в зоні ризикового землеробства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні засади та практичні рекомендації стосовно формування інституціонального підгрунтя інвестування процесів відновлення осушених земель розглядаються у працях українських вчених [3; 6; 7; 9], зокрема аналізуються сценарії пролонгації чи зняття мораторію як інституціональної передумови можливості чи неможливості використовувати земельні активи як заставу для отримання кредитних ресурсів. Наводяться міркування щодо впровадження угод державно-приватного партнерства стосовно залучення інвестицій у відтворення інженерних споруд меліоративних систем, пропонуються напрями агропромислової інтеграції як ефективного засобу нарощення інвестиційного потенціалу реінжинірингу меліорованих територій. Не завжди системним є підхід щодо вибору пріоритетів залучення інвестицій у відтворення осушених земель через домінування галузевих пріоритетів фінансування меліоративних заходів у відриві від необхідності дотримання принципів комплексного природокористування в зоні ризикового землеробства.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою публікації є виявлення існуючих та можливих форм залучення інвестицій у водогосподарсько-меліоративний підкомплекс в частині відновлення інженерної інфраструктури меліоративних систем та реінжинірингу осушених земель, аналіз основних тенденцій фінансування проектів відновлення мереж гідротехнічних споруд та меліоративних заходів у Волинській області, обгрунтування перспективних форм інвестиційного забезпечення відновлення потенціалу осушених земель через поширення інтеграційних процесів в аграрній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аграрна сфера зони осушення і в період руйнації командно-адміністративної системи, і в перехідний період, і в період становлення ринкових відносин не відзначалася стабілізацією обсягів сільськогосподарського виробництва та ефективним використанням агроресурсного потенціалу меліорованих територій.

Найбільш характерними ознаками інженерної інфраструктури меліоративних систем у зоні осушення є моральне та фізичне старіння колекторно-дренажної мережі, недосконаліть існуючих технологій управління водним режимом осушених грунтів, низький рівень експлуатації внутрішньогосподарської меліоративної мережі, зниження водопропускної здатності мережі відкритих каналів внаслідок їх замулення та заростання. Замулення та заростання мережі відкритих каналів негативно впливає також на ефективність захисту населених пунктів, об'єктів соціального призначення, лісових масивів, розташованих на меліорованих територіях [6].

Вибір пріоритетів інвестування відтворення осушених земель має кореспондуватися з Концепцією ефективного використання осушених земель гумідної зони України, яка передбачає на першому етапі: вдосконалення структури управління меліоративними системами, проведення інвентаризації та паспортизації осушених

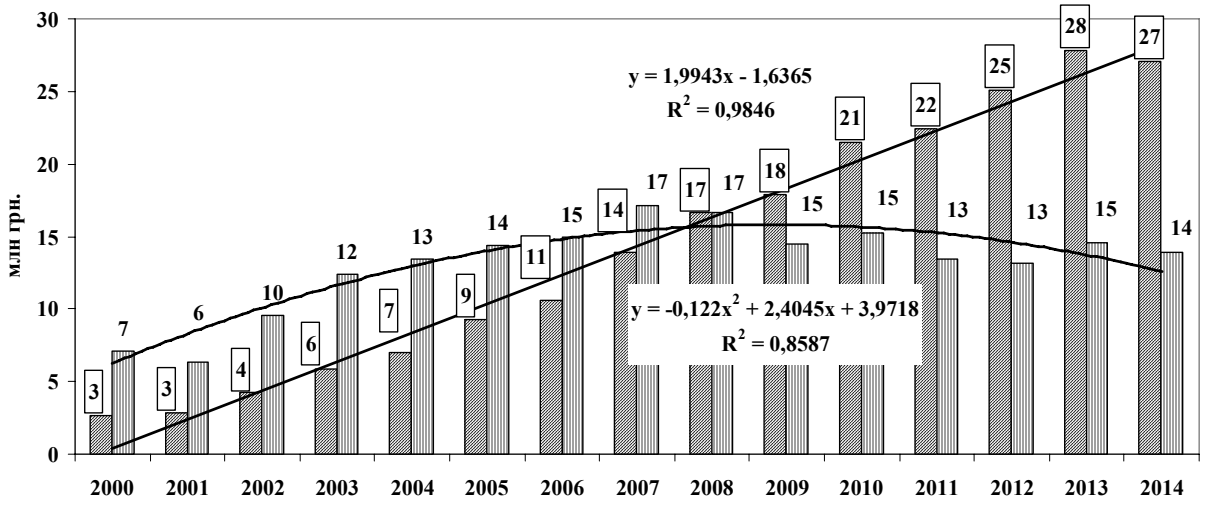

▨ **Фактичні обсяги фінансування меліоративних заходів з Державного бюджету по бюджетній програмі "Експлуатація державного водогосподарського комплексу та управління водними ресурсами" за 2000-2014 рр. у Волинській області, млн грн**

▨ **Обсяги фінансування меліоративних заходів з Державного бюджету по бюджетній програмі "Експлуатація державного водогосподарського комплексу та управління водними ресурсами" за 2000-2014 рр. у Волинській області у цінах 2008 року, млн грн**

Рис. 1. Обсяги фінансування меліоративних заходів з Державного бюджету України по бюджетній програмі "Експлуатація державного водогосподарського комплексу та управління водними ресурсами"

Джерело: розраховано за матеріалами Волинського обласного управління водних ресурсів.

земель та водних об'єктів, оцінку їх екологічного стану, визначення напрямків та обсягів використання або ренатуралізації; розроблення основних підходів до модернізації та реконструкції меліоративних систем; еколого-економічне обгрунтування основних напрямів подальшого використання осушених земель при їх ренатуралізації. На другому етапі виконання Концепції передбачається: виконання робіт з ремонту, модернізації та часткової реконструкції меліоративних систем на площі 1,8 млн га; виведення малородючих осушених земель із сільськогосподарських угідь (консервація); періодичне проведення агромеліоративних заходів для покращення родючості осушених грунтів (глибоке меліоративне розпушення важких мінеральних грунтів, кротування, хімічна меліорація) [6].

Волинська область є одним з тих регіонів, розвиток аграрного сектора яких значною мірою залежить від ефективності функціонування гідромеліоративних систем, які обслуговують землі, що знаходяться в зонах осушення [1]. Значні структурні зміни, що відбулися в аграрному секторі адміністративних районів, на території яких знаходиться переважна більшість площ осушених земель, вимагають розробки ефективного інструментарію еколого-економічного регулювання використання потенціалу даної категорії земель шляхом розширення спектра джерел інвестиційного забезпечення меліоративних заходів, зростання обсягів фінансування цих заходів за відповідними бюджетними програмами, використання сучасних форм державно-приватного партнерства.

За період із 2000 по 2014 р. у динаміці фактичних обсягів фінансування меліоративних заходів з Державного бюджету по бюджетній програмі "Експлуатація державного водогосподарського комплексу та управління водними ресурсами" спостерігалася в цілому висхідна тенденція. Зокрема у 2004 році порівняно з 2000 роком обсяги фінансування меліоративних заходів збільшилися на 4 млн грн., у 2008 році порівняно з аналогічною базою — на 14 млн грн., у 2012 році — на 22 млн грн. (рис. 1). Таке зростання було пов'язане з поступовою девальвацією національної грошової одиниці, що вимагало механічного збільшення обсягів фінансування меліоративних заходів у зв'язку з подорожчанням паливно-мастильних матеріалів, комплектуючих, транспортних засобів.

Незважаючи на ритмічне зростання фактичних обсягів фінансування меліоративних заходів з Державного бюджету України по названій вище бюджетній програмі у Волинській області, обсяги фінансування цих заходів за цінами 2008 року не демонструють чіткої тенденції до зростання. Зокрема у 2004 році обсяг фінансування меліоративних заходів у цінах 2008 року склав 13 млн грн., що є рівним аналогічному показнику 2012 року.

Основу меліоративних систем у зоні осушення складають міжгосподарські та внутрішньогосподарські мережі гідротехнічних споруд. Міжгосподарські гідротехнічні споруди знаходяться в державній власності, оскільки забезпечують водорегулюючий режим в зоні осушення та в системах водопостачання в цілому. Внутрішньогосподарські мережі гідротехнічних споруд на осушених землях у докризовий період (початок 90-х років) належали сільськогосподарським підприємствам та утримувалися за їх рахунок. Найбільш відчутні деформаційні процеси в аграрному секторі відбулися в зоні Полісся, що призвело до ліквідації переважної більшості сільськогосподарських підприємств. Землі цих підприємств були розпайовані між колишніми їх членами, що позбавило внутрішньогосподарські мережі єдиного господаря і призвело до перебоїв фінансування їх рекон-

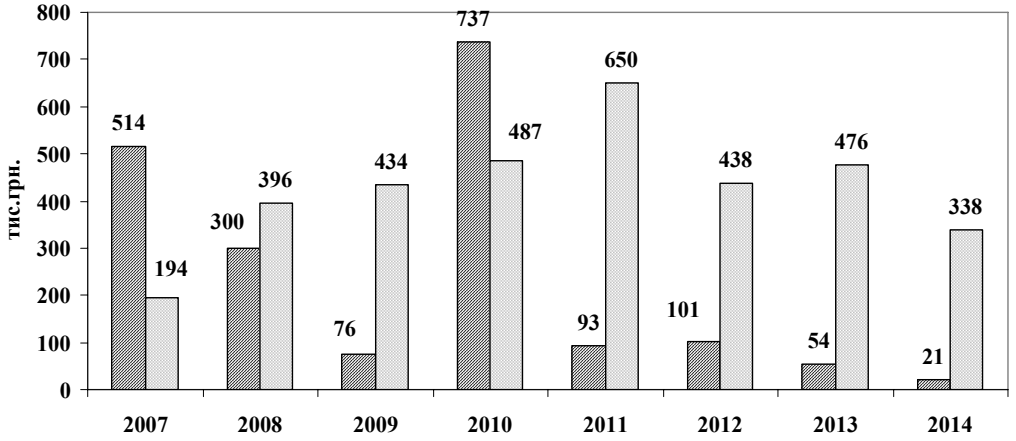

▨ **Фактичні обсяги фінансування ремонту міжгосподарської мережі гідротехнічних споруд в зоні осушення у Волинській області за рахунок коштів Загального фонду Державного бюджету України, тис. грн.**

□ **Фактичні обсяги фінансування ремонту міжгосподарської мережі гідротехнічних споруд в зоні осушення у Волинській області за рахунок коштів Спеціального фонду Державного бюджету України, тис. грн.**

Рис. 2. Фінансування ремонту міжгосподарської мережі гідротехнічних споруд в зоні осушення у Волинській області за рахунок коштів Загального та Спеціального фондів Державного бюджету України у фактичних цінах

Джерело: розраховано за матеріалами Волинського обласного управління водних ресурсів.

струкції та модернізації. Вихід з ладу внутрішньогосподарських мереж призвів до зниження врожайності основних сільськогосподарських культур у зв'язку з погіршенням гідрологічного режиму на цих землях [2].

За період із 2007 по 2014 роки у динаміці фактичних обсягів фінансування міжгосподарської мережі гідротехнічних споруд у зоні осушення у Волинській області за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету України не спостерігалося чіткої тенденції як щодо зростання, так і щодо спаду. Найвищий рівень фінансування спостерігався у 2010 році (737 тис. грн.), що пов'язано з фінансуванням капітального ремонту за рахунок коштів, виділених у рамках реалізації бюджетних програм по лінії Державного агентства водних ресурсів України (рис. 2). В цілому обсяги фінансування ремонту міжгосподарських мереж гідротехнічних споруд по лінії Державного агентства водних ресурсів України не покривають навіть критично необхідних потреб, не говорячи вже про модернізацію та реконструкцію названих об'єктів водогосподарської інфраструктури.

На жаль, за період із 2007 по 2009 роки фінансування капітального ремонту не відбувалось, а освоєння бюджетних коштів спрямовувалося на поточний ремонт. У 2013 та 2014 роках за аналізований період обсяги фінансування ремонту міжгосподарської мережі були найнижчими, зокрема у 2013 році 54 тис. грн., у 2014 — 21 тис. грн. На основі даного аналізу можна зробити висновок, що основною спрямованістю коштів Загального фонду Державного бюджету України є виконання поточного ремонту гідротехнічних споруд, що не модернізує їх техніко-експлуатаційні характеристики і не забезпечує прийнятного рівня ефективності регулювання водного режиму на меліорованих землях.

У динаміці фактичних обсягів фінансування ремонту міжгосподарської мережі гідротехнічних споруд у зоні осушення у Волинській області за рахунок коштів Спеціального фонду в період із 2007 по 2011 роки спостерігалося зростання. Зокрема у 2011 році обсяг фінансування за рахунок коштів Спеціального фонду склав 650 тис. грн., що на 456 тис. грн. більше відповідного показника 2007 року. У 2012 році порівняно з 2011 роком обсяги фінансування знизилися на 212 тис. грн. Збільшення обсягів фінансування ремонту міжгосподарської мережі гідротехнічних споруд у 2010 та 2011 роках пов'язується з фінансуванням капітального ремонту. Зокрема у 2011 році капітальний ремонт міжгосподарських гідротехнічних споруд був профінансований за рахунок резервного фонду Кабінету Міністрів України.

Номінальне зростання фактичних обсягів фінансування ремонту міжгосподарської мережі гідротехнічних споруд у зоні осушення у Волинській області як за рахунок коштів Загального, так і Спеціального фонду Державного бюджету України не кореспондується з обсягами фінансування за даними джерелами, але в цінах 2008 року (рис. 3). Якщо аналізувати динаміку фінансування ремонту міжгосподарської мережі гідротехнічних споруд і за рахунок коштів Загального, і Спеціального фонду Державного бюджету України у цінах 2008 року, то вимальовується така картина: за період із 2007 по 2014 роки найбільший обсяг фінансування ремонтних робіт за рахунок коштів Загального фонду мав місце у 2007 році — 634 тис. грн., за рахунок коштів Спеціального фонду — у 2008 році — 396 тис. грн.

Отже, на відміну від номінального зростання обсягів фінансування ремонту гідротехнічних споруд, реального зростання не відбувається. За таких умов підвищення техніко-технологічного рівня міжгосподарських мереж гідротехнічних споруд є неможливим, що потребує додаткового залучення фінансових ресурсів, у тому числі фінансово-банківських установ та підприємницьких структур на основі укладання органами місцевої влади угод державно-приватного партнерства.

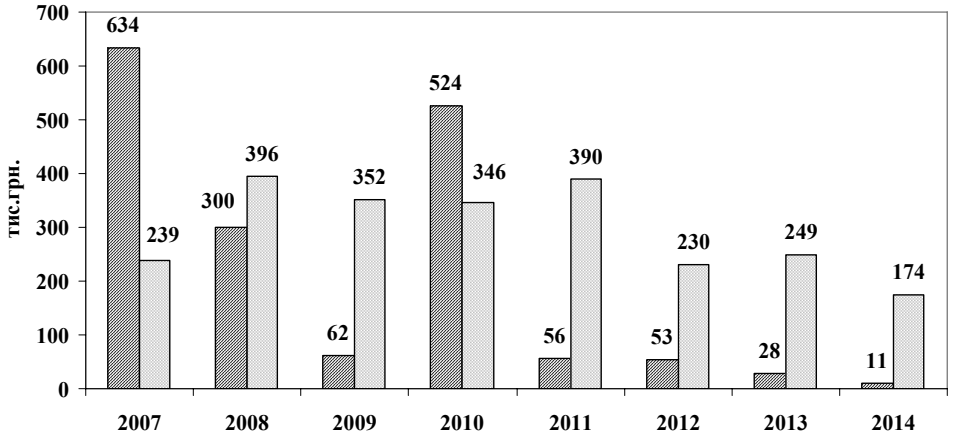

▨ Обсяги фінансування ремонту міжгосподарської мережі гідротехнічних споруд в зоні осушення у Волинській області за рахунок коштів Загального фонду Державного бюджету України у цінах 2008 року, тис. грн.

□ Обсяги фінансування ремонту міжгосподарської мережі гідротехнічних споруд в зоні осушення у Волинській області за рахунок коштів Спеціального фонду Державного бюджету України у цінах 2008 року, тис. грн.

Рис. 3. Фінансування ремонту міжгосподарської мережі гідротехнічних споруд у зоні осушення у Волинській області за рахунок коштів Загального та Спеціального фондів Державного бюджету України у цінах 2008 року

Джерело: розраховано за матеріалами Волинського обласного управління водних ресурсів.

Не менш складна ситуація спостерігається в динаміці фінансування ремонту внутрішньогосподарської мережі гідротехнічних споруд у зоні осушення у Волинській області за рахунок коштів Спеціального фонду Державного бюджету України, оскільки кошти Загального фонду на ремонт споруд, які не знаходяться у державній власності, як правило, не виділяються. Суттєве зростання обсягів фінансування ремонту внутрішньогосподарської мережі гідротехнічних споруд спостерігається у 2011 році порівняно з попередніми періодами. Зокрема в даному періоді порівняно з 2007 роком фактичні обсяги фінансування зросли на 1963 тис. грн. (рис. 4).

Таке зростання пов'язане з необхідністю проведення у 2011 році капітального ремонту з метою мінімізації негативного впливу на сільськогосподарські угіддя та населені пункти весняного паводку. Зокрема у 2011 році з резервного фонду Кабінету Міністрів України на капітальний ремонт внутрішньогосподарської мережі гідротехнічних споруд було виділено 1524,7 тис. грн., а у 2012 році — 1339,2 тис. грн. Отже, суттєве зростання обсягів фінансування ремонту внутрішньогосподарських мереж відбулося не завдяки місцевим бюджетам і власним коштам суб'єктів господарювання, які мали б бути найбільш зацікавленими в реінжинірингу цих споруд, а завдяки фінансуванню за рахунок коштів резервного фонду Кабінету Міністрів України [2].

Основною причиною виступав брак інвестицій як за рахунок власних джерел суб'єктів аграрного підприємництва, так і залучених — на основі отримання банківських кредитів та іноземних інвестицій, а також реалізації угод державно-приватного партнерства [4; 5]. Значною мірою це пов'язано з низькою інвестиційною привабливістю сільськогосподарського виробництва в зоні осушення через високий рівень ризикованості недоотримання критично необхідного рівня врожайності внаслідок технічної несправності інженерних споруд меліоративних систем, які забезпечували необхідний водно-повітряний режим для рослинництва. На рівень інвестиційної привабливості також негативним чином вплинула природна ренатуралізація значних площ осушених земель, що інтенсифікувала процеси порушення цілісності земельних масивів та поглибила фрагментарність в землекористуванні.

Більше того, технічна несправність внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд та поширення процесів природної ренатуралізації унеможливлюють перспективи повернення до традиційної спеціалізації сільськогосподарських товаровиробників зони осушення, яка б дала можливість вийти на потенційно привабливі ринкові ніші і забезпечити потрібний рівень капіталізації. Нарощення інвестиційного потенціалу відновлення осушених земель також гальмує відсутність повноцінного інституту сільськогосподарського дорадництва, який би зорієнтовував землевласників, землекористувачів та товаровиробників в напрямі наявних можливостей та альтернатив щодо залучення інвестицій у відновлення інфраструктури водогосподарсько-меліоративного підкомплексу.

У латентному стану перебуває формування кооперативних та кластерних утворень на базі власників і користувачів осушених земель, які, у першому випадку, консолідували б наявні ресурси для реалізації необхідних для всіх учасників проектів відновлення мереж гідротехнічних споруд, а в другому — розширили б інституціональне підгрунтя залучення додаткових джерел інвестування. Саме в зоні осушення (мова йде про поліські райони) кооперація та кластеризація мають значні перспективи для утвердження, оскільки саме в цій зоні вертикально інтегровані підприємницькі об'єднання холдингового типу ще не встигли монополізувати аграрний ринок та сформувати великий банк земель. Також кооперація і кластеризація створює пере-

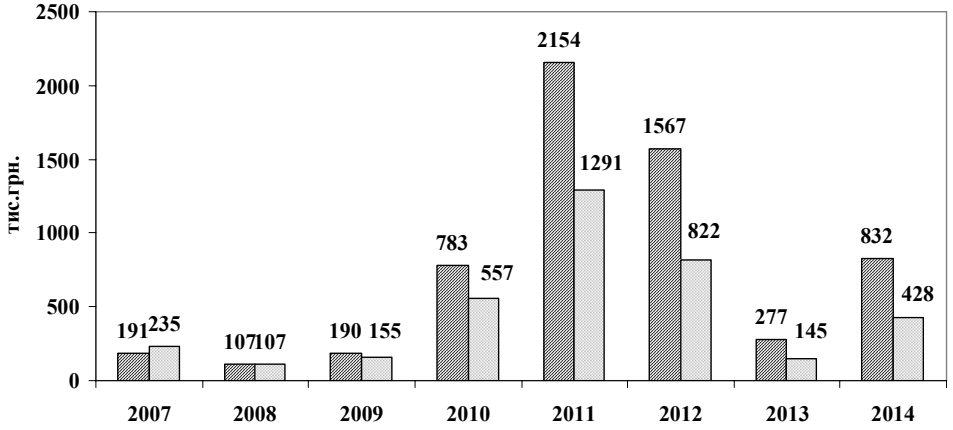

▨ **Фактичні обсяги фінансування ремонту внутрішньогосподарської мережі гідротехнічних споруд в зоні осушення у Волинській області за рахунок коштів Спеціального фонду Державного бюджету України, тис. грн.**

□ **Обсяги фінансування ремонту внутрішньогосподарської мережі гідротехнічних споруд в зоні осушення у Волинській області за рахунок коштів Спеціального фонду Державного бюджету України у цінах 2008 року, тис. грн.**

Рис. 4. Фінансування ремонту внутрішньогосподарської мережі гідротехнічних споруд у зоні осушення у Волинській області за рахунок коштів Загального та Спеціального фондів Державного бюджету України

Джерело: розраховано за матеріалами Волинського обласного управління водних ресурсів.

думови для зміцнення позицій сектору особистих селянських господарств, який навіть за наявності значного інвестиційного дефіциту виробляє більшу частину тваринницької продукції та окремих видів продукції рослинництва, в першу чергу, картоплі.

Має місце низький рівень концентрації інвестицій в аграрній сфері зони осушення у зв'язку з високим рівнем капіталомісткості виробництва сільськогосподарської продукції, оскільки прийнятний рівень врожайності вимагає значних вкладень у відбудову мереж гідротехнічних споруд. За таких умовах більш активну роль мають відігравати органи місцевого самоврядування через створення разом з підприємницькими структурами договірних (неформальних) та статутних (формальних) партнерств [10]. Об'єднання сільськогосподарських виробників на основі кластеризації дасть можливість сформувати матеріально-технічні та організаційні передумови для створення конкуренції агрохолдинговим формуванням на місцевих ринках сільськогосподарської продукції.

На думку вчених ННЦ "Інститут аграрної економіки" НААН України, при кластерній організації агропромислового виробництва малі, середні та великі підприємства агробізнесу — учасники кластерних утворень досягають порівняного з агрохолдинговими формуваннями рівня конкурентоспроможності, а сам інтеграційний механізм кластеризації на основі концентрації агропромислового виробництва і спеціалізації його учасників формує "точки зростання" регіональних і місцевих економік [10].

Домінування в структурі виробників сільськогосподарської продукції в зоні осушення особистих селянських господарств не дає можливості забезпечувати хоча б критично необхідний рівень інвестиційного потенціалу для відновлення робочого стану внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд і покращення тим самим природно-ресурсних умов для виробництва сільськогосподарської продукції. Концентрація достатнього обсягу інвестицій для модернізації внутрішньогосподарської мережі гідротехнічних споруд може бути забезпечена на основі кооперації одноосібників, оскільки організаційна структура, а також формальні та неформальні кооперативні зв'язки активно мобілізують внутрішні резерви учасників кооперації на досягнення максимальних результатів [8].

Найбільш дієвим каталізатором активізації інвестиційної діяльності щодо відновлення меліорованих земель є зняття мораторію на вільний оборот сільськогосподарських угідь, що дасть змогу сформувати повноцінний ринок земель та подолати квазіринковість у перерозподілі земельних активів і використовувати цілісні земельно-майнові комплекси, які включають осушені землі та інженерні споруди меліоративних систем, для отримання кредитних ресурсів фінансово-банківських установ. За таких умов потребує належного інституціонального впорядкування механізм сек'юритизації земельних та земельно-господарських активів, який передбачає залучення інвестицій на основі випуску певного виду боргових чи дольових цінних паперів.

Одним із потенційних напрямів, реалізація котрого дозволить сформувати необхідні фінансові ресурси для модернізації меліоративних систем в сфері землекористування, є сек'юритизація як метод залучення фінансування, який пов'язаний з випуском цінних паперів, які мають забезпечення активами, що генерують стабільні грошові потоки (наприклад, портфель ліквідних земельних ресурсів, іпотечних кредитів, лізингові активи, комерційна нерухомість та інші активи). Метод сек'юритизації можна застосовувати також і для інших типів активів, у тому числі і досить низьколіквідних видів активів, таких як низькопродуктивні земельні ресурси.

Сек'юритизація в основному застосовувалася для фінансування таких видів активів, які можуть самопогашатися, наприклад, іпотека. Але будь-який вид активів

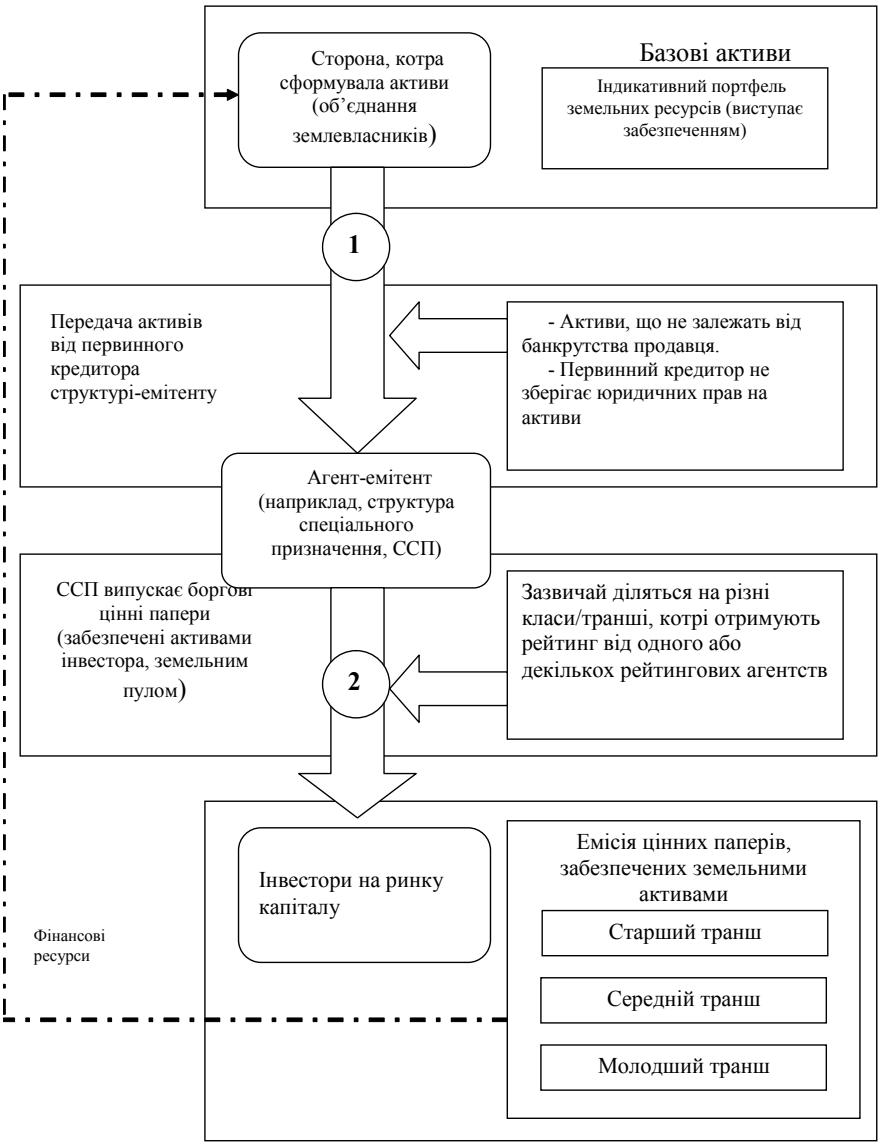

Рис. 5. Процес сек'юритизації земельних активів у зоні осушувальних меліорацій

зі стабільним грошовим потоком, як наприклад, земельні ресурси, може бути перетворений в індикативний портфель (тобто портфель, котрий приносить доходи), який забезпечує сек'юритизовані боргові зобов'язання. Цінні папери можуть забезпечуватися не тільки іпотекою, а й ліквідними земельними ресурсами, корпоративними та суверенними позиками, споживчим кредитом, фінансуванням за проектами, дебіторською заборгованістю по лізингу та індивідуалізованими кредитними угодами. Природа таких інструментів від початку їх введення в дію передбачає цінні папери, забезпечені активами.

Застосування сек'юритизації дозволяє отримати для об'єднань землевласників, фінансових організацій і корпорацій ще один спосіб вишукувати нові джерела фінансування — шляхом переведення активів зі своїх балансів або запозичення під ці активи для рефінансування первинного проекту з меліорації земель за справедливою ринковою ставкою. Вона дозволяє скорочувати витрати на запозичення, котрі у випадку банків є вищими.

У контексті потреб об'єднань землевласників у додаткових фінансових ресурсах для створення та модернізації меліоративних систем виникає необхідність мобілізувати грошові кошти. Згідно зі стандартними процедурами, знадобилося б отримати позику або продати облігації. Здатність об'єднання зробити це і відповідні витрати будуть залежати від його загального фінансового стану та кредитного рейтингу. Якщо воно могло б знайти покупців на непродуктивні землі, то можна було б продати деякі земельні активи безпосередньо, фактично перетворивши майбутній потік доходів у грошові кошти. Складність полягає в тому, що для окремих неліквідних земельних ресурсів вторинний ринок практично відсутній. Але, об'єднавши ці земельні активи в пул, можна мобілізувати грошові кошти шляхом продажу цього портфеля емітенту, який, у свою чергу, перетворює пул земельних активів в цінні папери, що можуть вільно розповсюджуватися на фінансових ринках.

Загалом стандартна процедура процесу сек'юритизації земельних ресурсів передбачає два етапи (рис. 5). На першому етапі компанія з тими чи іншими активами (в нашому випадку об'єднання землевласників, на балансі якого знаходяться земельні ресурси), що забезпечують доходи (первинний кредитор), визначає активи, які вона хоче зняти зі свого балансу, і об'єднує їх в пул, який називається індикативним портфелем. Потім вона продає цей пул земельних активів емітенту — структурі, яка створюється, зазвичай фінансовою організацією, спеціально для придбання активів і реалізації їх позабалансового статусу в юридичних та бухгалтерських цілях.

На другому етапі емітент фінансує придбання пулу активів за рахунок випуску процентних цінних паперів, що можуть бути в обігу, які продаються інвесторам на ринку капіталу. Інвестори отримують фіксовані платежі або платежі з плаваючою ставкою з довірчого рахунку, котрі формуються фінансовими потоками грошових коштів, забезпечуваними індикативним портфелем. У більшості випадків первинний кредитор забезпечує обслуговування активів в портфелі, отримує платежі від початкових користувачів активами і передає їх (за вирахуванням плати за обслуговування) безпосередньо структурі спеціального призначення (ССП) або довіреній особі.

Таким чином, сек'юритизація дозволяє сформувати альтернативне і диверсифіковане джерело фінансування на основі передачі фінансового ризику за земельними активами (і, можливо, також валютного ризику та ризику платоспроможності) від емітентів до інвесторів.

З метою диверсифікації та перегрупування ризиків, за умови використання удосконаленої схеми, індикатив-

ний портфель ділиться на кілька частин, так званих траншів, кожен з яких має різний супутній рівень ризику і продається окремо. Як прибуток від інвестицій (виплати основної частини земельної ренти), так і збитки розподіляються по різних траншах в залежності від їх старшинства. Наприклад, найменш ризикований транш отримує в першу чергу доходи від базових активів (високоліквідних земельних ресурсів), тоді як вимоги найбільш ризикованого траншу стосовно цього доходу задовольняються в останню чергу. Тому структура сек'юритизації має припускати наявність трьох рівнів — молодший, середній і старший транші. Згідно цієї структури, очікувані збитки від портфеля концентруються в молодшому транші або першій збитковій позиції. Він зазвичай є найдрібнішим з траншів, але пов'язаний з найбільшим фактичним фінансовим ризиком і отримує найбільший дохід. Збитки від портфеля вважаються малоймовірними в старших траншах, які є дуже чутливими до змін якості базових земельних активів, оскільки інвестори часто фінансують їх придбання за рахунок запозичення.

Загалом розвиток сек'юритизації земельних активів в зоні осушення в сучасних умовах значною мірою залежить від розвитку ринку земельних іпотечних облігацій, метою якого є сприяння рефінансуванню цих фінансових продуктів. Рефінансування на земельному іпотечному ринку має здійснюватись в контексті розподілу на первинний і вторинний ринки. На первинному ринку відбувається оформлення земельних іпотечних фінансових продуктів під заставу землі за допомогою сек'юритизації. Об'єктом купівлі-продажу на вторинному є спеціальні цінні папери, що дають право на отримання рентного доходу по земельних активах. Тобто на первинному ринку утворюється майно, необхідне для забезпечення прав кредиторів по спеціалізованих цінних паперах на вторинному ринку. Те, що відбувається на вторинному ринку залучення коштів, є необхідною умовою для отримання фінансових ресурсів на первинному земельному іпотечному ринку.

Збільшення обсягів інвестицій у водогосподарсько-меліоративний підкомплекс Волинської області сприятиме модернізації та реконструкції міжгосподарських та внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, що забезпечить більш продуктивне використання осушених сільськогосподарських угідь з необхідним водно-повітряним режимом. Це дасть змогу частково відновити традиційну сільськогосподарську спеціалізацію поліських адміністративних районів через збалансування розвитку рослинницької та тваринницької галузей, нарощення потужностей органічного землеробства, збільшення біоенергетичної ємкості сільськогосподарського виробництва на основі подальшого рециклінгу відходів.

Значні резерви щодо нарощення інвестицій у водогосподарсько-меліоративний підкомплекс у Волинській області пов'язані з участю державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування поліських адміністративних районів в програмах ЄС "Східне партнерство", зокрема "Україна-Білорусь", "Україна-Польща-Білорусь" та інших. Певною інституціональною передумовою участі в програмах Східного партнерства є реалізація проекту ЄС щодо відновлення меліоративних систем з метою соціально-економічного піднесення сільських територій у восьми сільських радах Ковельського та Ратнівського адміністративних районів.

Перспективним напрямом залучення інвестицій в агропромислове виробництво та лісове господарство в зоні осушення є залучення коштів Європейського Союзу на заліснення. Кошти спрямовуються особистим селянським господарствам та фермерам на збільшення площі захисних лісосмуг, здійснення агролісомеліоративних заходів та заліснення малопродуктивних земель. Освоєння інвестицій на заліснення найбільш прискореними темпами відбудеться в рамках функціонування кластерного утворення, учасниками якого є суб'єкти аграрного підприємництва та державні лісогосподарські підприємства. Перші отримують інвестиції на заліснення і виступають замовниками певного комплексу лісогосподарських робіт; другі отримують замовлення і виступають операторами надання лісогосподарських послуг. Така взаємодія є проявом укладання угод державно-приватного партнерства, що дозволяє отримувати значний синергетичний ефект без суттєвого переформатування форм власності та організаційно-правових форм господарської діяльності.

Форсування процесів заліснення малопродуктивних земель та збільшення площі захисних лісосмуг дасть можливість упередити прояви ерозії та дефляції грунтів, сформувати стійкі агроландшафти і тим самим підвищити інвестиційну привабливість осушених сільськогосподарських угідь. Більше того, інвестиційна привабливість буде зростати також у зв'язку з тим, що осушені сільськогосподарські угіддя виступають сприятливим територіальним базисом розвитку тваринницької галузі, що відповідає теперішнім викликам формування нового поділу праці у сільськогосподарському виробництві, виходячи з необхідності подолання структурних деформацій в аграрному секторі в цілому та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва у зоні ризикового землеробства зокрема.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

У зв'язку зі значним інвестиційним дефіцитом щодо відтворення осушених сільськогосподарських угідь, який зумовлений численними інституціональними обмеженнями, виникає необхідність у диверсифікації форм, методів та джерел інвестиційного забезпечення модернізації, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем та реінжинірингу меліорованих територій.

Аналіз основних тенденцій фінансування процесів утримання міжгосподарських та внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд у Волинській області показав відсутність критично необхідного спектра джерел інвестування проектів відтворення об'єктів водогосподарсько-меліоративного підкомплексу, що не дає можливості повною мірою оновити частково демонтоване та фізично спрацьоване гідротехнічне обладнання, яке в даний момент не забезпечує необхідного водно-повітряного режиму для ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва.

Інституціональною передумовою суттєвого нарощення інвестиційних потоків щодо відтворення осушених земель є зняття мораторію на їх вільний оборот, що дасть можливість використовувати ці земельні активи як заставу при емісії боргових та дольових цінних паперів (мова йде про інституціоналізацію механізму сек'юритизації як інноваційної форми залучення інвестицій на основі випуску цінних паперів під заставу певного виду активів).

Значний потенціал щодо нарощення інвестицій у відтворення осушених земель пов'язується з поширенням кооперації та кластеризації, які передбачають консолідацію організаційного потенціалу та фінансових можливостей особистих селянських господарств та фермерів, що сформує необхідну базу інвестиційного забезпечення внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, що в кінцевому підсумку дасть можливість підвищити рівень врожайності сільськогосподарських культур основної спеціалізації і забезпечити більш високий рівень капіталізації сільськогосподарського виробництва в зоні ризикового землеробства.

Література:

1. Андрощук І. Механізми забезпечення ефективного використання меліорованих земель в умовах поглиблення ринкових трансформацій / І. Андрощук // Економіст. — 2011. — №11. — С. 89—91.

2. Андрощук І.І. Інвестиційне забезпечення меліоративних заходів: національний та регіональний контекст / І.І. Андрощук // Економіка природокористування і охорони довкілля: зб. наук. пр. / Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України". — К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. — С. 67—70.

3. Велесик А. Осушені землі як фактор інтенсифікації сільського господарства в умовах трансформації земельних відносин / А. Велесик // Водне господарство України. — 2009. — № 6. — С. 48—49.

4. Голян В.А. Диверсифікація джерел інвестиційного забезпечення як передумова антикризового управління водогосподарськими проектами / В.А. Голян, І.І. Андрощук // Державне антикризове управління економікою в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — К.: КНЕУ, 2013. — С. 90—93.

5. Голян В. Державно-приватне партнерство як базова інституціональна передумова капіталізації природних ресурсів в умовах децентралізації / В. Голян // Економіст. — 2015. — № 9. — С. 4—7.

6. Концепція ефективного використання осушуваних земель гумідної зони України (наукові засади). — К.: ЦП "Компринт", 2015. — 22 с.

7. Костриченко В.М. Вдосконалення фінансування витрат з технічної експлуатації внутрішньогосподарської частини меліоративної системи / В.М. Костриченко, Н.Е. Ковшун // Інтегроване управління меліорованими ландшафтами: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. — Херсон: РВВ "Колос", 2011. — С. 141—143.

8. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект: монографія / Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Заяць В.М. та ін.]. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2016. — 432 с.

9. Ромащенко М. Наукові засади розвитку меліорації земель в Україні / М. Ромащенко // Водне господарство України. — 2013. — №1. — С. 35—42.

10. Удосконалення організації та управління сільським господарством в умовах децентралізації влади / Науково-аналітичне видання [за ред. М.Ф. Кропивка]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2014. — 48 с.

References:

1. Androschuk, I. (2011), "Mechanisms of a providing the effective exploitation of meliorated grounds in conditions of the deepening the market transformations", Ukrainian Journal Ekonomist, vol. 11, pp. 89—91.

2. Androschuk, I. I. (2014), "Investment providing of meliorative measures: national and regional framework", Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia, pp. 67—70.

3. Velesyk, A. (2009), "Drained land as a factor of intensification of agriculture in conditions of transformation of land relations", Vodne hospodarstvo Ukrainy, vol. 6, pp. 48—49.

4. Holian, V. A. and Androschuk, I. I. (2013), "Diversification of sources investment maintenance as a precondition for anticrisis management water management projects", Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Proceedings of the International Scientific Conference], Derzhavne antykryzove upravlinnia ekonomikoiu v umovakh hlobalizatsii [State anticrisis economic governance in the context of globalization], KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 90—93.

5. Holian, V. (2015), "Public-private partnership as a basic institutional precondition for capitalization of natural resources in terms of decentralization", Ukrainian Journal Ekonomist, vol. 9, pp. 4—7.

6. Kontseptsiya efektyvnoho vykorystannya osushuvanykh zemel' humidnoyi zony Ukrayiny (naukovi zasady) [The concept of efficient use of drained lands of humid zone of Ukraine (scientific principles)] (2015), TSP Komprynt, Kyiv, Ukraine.

7. Kostrychenko, V. M. and Kovshun, N. E. (2011), "Improvement of financing the costs of technical operation of intraeconomic parts of melioration system", Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Proceedings of the International Scientific Conference], Intehrovane upravlinnia meliorovanymy landshaftamy [Integrated management of meliorated landscapes], Kherson, Ukraine, pp. 141—143.

8. Lupenko, Yu. O. Malik, M. J. Zaiats', V. M. et al. (2016), Rozvytok pidpryiemnytstva i kooperatsii: instytutsional'nyj aspekt [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine, 432 p.

9. Romaschenko, M. (2013), "Scientific basis of land melioration in Ukraine", Vodne hospodarstvo Ukrainy, vol. 1, pp. 35—42.

10. Udoskonalennia orhanizatsii ta upravlinnia sil's'kym hospodarstvom v umovakh detsentralizatsii vlady [Improving the organization and management of agriculture in the conditions of decentralization of power] (2014), ed. by Kropyvko, M. F., NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, 48 p.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016 р.

УДК 338.48: 330.322

Азизов Анар Али оглы,
доктор философии по экономике, доцент, декан факультета "Менеджмент и бизнес",
Бакинский университет бизнеса

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В СФЕРЕ ТУРИЗМА: ИНВЕСТИЦИОННЫЙ АСПЕКТ

Azizov Anar Ali,
Ph.D. in Economics, associate professor, Dean of the faculty "Management and Business",
Baku Business University

ENTREPRENEURSHIP IN THE SPHERE OF TOURISM: INVESTMENT ASPECT

В статье рассматривается инвестиционный аспект предприни-мательской деятельности в сфере туризма. Представлены научно обоснованные факторы, воздействующие на активность инвестиций в туристскую отрасль. Даны предложения по усовершенствованию ее инвестиционного климата. Показаны основные проблемы, стоящие перед государством по регулированию инвестиционной деятельности в данной сфере, повышению эффективности капиталовложений, направляемых на ее развитие.

Investment activity in tourism entrepreneurship is investigated in the ar-ticle. Scientific based factors that effect to the activity of investments in the sphere of tourism are shown. Proposals for the improvement of investment cli-mate in tourism economy are given. The main problems faced by the state in the sphere of control investment to the tourism area are shown. Main factors that impact to the efficiency of investment activity in the sphere of tourism are offered.

Ключевые слова: туризм, предпринимательство, инвестиции, разви-тие, эффективность, экономика.
Key words: tourism, entrepreneurship, investments, development, efficiency, economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Темпы развития туризма в Азербайджане, интересы предпринимателей, занятых в данной сфере, во многом зависят от хорошо организованной инвестиционной деятельности. На современном этапе эффективность этой деятельности приобретает особое значение, так как инвесторы, принимая решение об инвестировании предприятия и стремясь минимизировать возможные риски, предъявляют определенные требования к обоснованию использования привлекаемых средств. Занимаемая туристским предприятием доля рынка и позитивная динамика ее изменения являются одними из самых важных факторов, определяющими полноценную инвестиционную деятельность в рассматриваемой отрасли экономики.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

В современной экономической литературе имеется целый ряд научных исследований и публикаций, освещающих в той или иной степени различные аспекты предпринимательской деятельности в сфере туризма. Особое значение имеют труды ученых постсоветских стран — Алирзаева А.Г., Барановой А.Ю., Жуковой М.А., Кадиевой А.Г., Касумова Р.М., Кириченко А.В., Крутика А.Б., Морозова М.А., Новикова В.С., Рахманова Ф.П., Салманова А.А., Шахабутиновой Я.М. и др.

Вместе с тем, в имеющихся исследованиях и публикациях недостаточно внимания уделяется инвестиционным аспектам предпринимательства в туризме, что обусловило выбор темы данной статьи.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Целью статьи является анализ современных направлений инвестиционной деятельности в сфере туризма и выработка путей совершенствования этого процесса.

ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ

Объектом исследования является инвестиционный аспект предпринимательской деятельности в сфере туризме.

Рис. 1. Факторы, воздействующие на активность инвестиций в экономику туризма

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Одним из направлений повышения эффективности туристского предпринимательства является хорошо организованная и полноценная инвестиционная деятельность.

Следует признать, что в Азербайджане в последние годы наблюдается активизация инвестиционной деятельности. Достаточно отметить, что только за январь — июль 2015 г. инвестиции в сектор туризма повысились в 7,2 раза по сравнению с аналогичными показателями прошлого года. Здесь имеются в виду вложения в развитие инфраструктуры туристского бизнеса и связанных с ней объектов.

Регулирование инвестиций на территории Азербайджанской Республики регламентировано на конституционном уровне, на уровне нормативно-правовых актов, а также дву- и многосторонних договоров. Инвестиционная деятельность регулируется законами "О защите иностранных инвестиций" и "Об инвестиционной деятельности в Азербайджане", которые ориентированы на активное привлечение и инвестиций в экономику страны, их регулирование и оптимальное применение с целью развития социально-экономической сферы республики, международного экономического сотрудничества и интеграции. В соответствии с положениями законодательства, инвестору даются гарантии сохранности капиталовложений и неизменности соглашений, в случае, если другое не оговорено договором между инвестором и его бенефициаром.

Эффективность туристской предпринимательской деятельности во многом зависит от привлечения инвестиций. Потребности в больших инвестициях для развития курортных, гостиничных и других предприятий сферы туризма удовлетворяются, в основном, со стороны государства. Однако, туризм является настолько инвестиционно-привлекательным, что привлечение частных инвестиций и их слияние с государственными может во многом способствовать эффективному развитию предпринимательства туризма.

Туристские предприятия в отдельных случаях вынуждены самостоятельно искать возможности своего развития в условиях волатильности внешней среды, своевременно реагировать на все ее изменения для поддержания конкурентоспособности и эффективности своего развития.

Формирование финансового обеспечения развития туризма в Азербайджане связано с доходами от предпринимательской деятельности, с привлечением сбережений населения в иностранной валюте и туристов, размещенных в гостиницах и в предприятиях гостиничного типа [2, с. 107]. Здесь уместно отметить, что гостиничный бизнес считается одним из главных туристско-рекреационных услуг. Всё более возрастающий темп развития гостиничного бизнеса, свидетельствует о том, что этот бизнес является наиболее прибыльным и перспективным для инвесторов. Именно поэтому с каждым годом увеличивается объем инвестиционных предложений по строительству гостиниц, как со стороны иностранных, так и отечественных инвесторов. Следует подчеркнуть, что основные предложения направлены на развитие гостиничного бизнеса в регионах страны.

Под инвестициями в туризм нами понимается размещение инвестированного капитала в предпринимательской деятельности сферы туризма для получения прибыли. Поскольку капитал считается главным компонентом в туристском производстве, то способность экономики туризма выпускать турпродукты в значительной мере зависит от величины инвестированного в эту сферу капитала. При увеличении объемов инвестиций в туристскую экономику растет ее производительность, а при уменьшении — соответственно сокращаются и возможности производства [4, с. 117].

Капитальные вложения в экономику туризма увеличиваются в случае, когда отдача на вложенные средства превышает величину инвестированного капитала. При их равенстве же — эффективность инвестиций нулевая.

В экономике туризма интенсивность инвестиционной деятельности в полной мере зависит от прибыли, которую могут извлечь инвесторы от вложенных инвестиций. Наиболее важные факторы, на которые должны обращать пристальное внимание инвесторы, представлены на рисунке 1.

Цена приобретения и применения новых капитальных вложений на туристском рынке воздействует на отдачу вложенных инвестиций. Надо отметить, что низкую цену следует понимать как хорошую отдачу от вложенных инвестиций и весомый доход для инвесторов.

На инвестиционную активность воздействует цена денежного капитала, необходимого для приобретения материально-вещественного капитала. Составной частью инвестированного капитала являются издержки на приобретение основных и оборотных средств. В данной связи инвестор сам должен определять величину и направления применения капитала, критерием которого должна стать величина дохода от вложенных инвестиций, напрямую зависящая от уровня эксплуатации капитала.

Для Азербайджана весьма значимой считается проблема привлечения инвестиций в туристский сектор экономики и создание здесь хорошего инвестиционного климата. Как нам представляется, это, главным образом, обусловлено следующими причинами: целесообразностью обновления имеющейся материально-технической базы; внедрением новых видов деятельности и услуг; повышением объемов продаж.

Особую важность имеет разработка форм и способов привлечения инвестиций, применение положительного опыта инвестиционной деятельности тех предприятий, которые оказывают различные услуги туристам в стране.

Страновые условия, которые во многом влияют на приток капитала, складываются из многообразия факторов, объединяемых понятием "инвестиционный климат". Под благоприятным инвестиционным климатом понимается наличие в государстве, привлекающем инвестиции, политической и экономической стабильности, четкого и транспарентного законодательства, предоставление определенных гарантий, обеспечение защиты прав и интересов инвесторов [1].

Несмотря на проводимые реформы, для активизации привлечения иностранных инвестиций в туристский сектор предстоит еще многое предпринять. Для улучшения инвестиционного климата в туристском секторе экономики Азербайджана следует осуществлять оптимальные структурные реформы, совершенствовать действующую нормативно-правовую базу, снизить административное воздействие на туристскую предпринимательскую деятельность. Здесь стоит особо отметить, что Указ Президента страны Ильхама Алиева о сокращении числа лицензий для осуществления предпринимательской деятельности, принятый в конце 2015 г., имеет большое значение для развития бизнеса, являющегося значимым стратегическим ресурсом. Эта инициатива главы государства направлена на улучшения инвестиционного климата, поскольку все еще сохраняются некоторые субъективные причины, тормозящие эффективное развитие предпринимательской деятельности.

Инвестиционная привлекательность туристского сектора в значительной степени зависит от его государственного регулирования, которое последовательно расширяется, поскольку в эту сферу перенесена основная налоговая нагрузка и здесь концентрируется большая доля финансовых средств. Всё более расширяется и структура потребления туристских продуктов. Всё это вызывает необходимость усиления регулятивных мер к туристским организациям. В данной сфере при регулировании инвестиционной деятельности следует, на наш взгляд, учитывать позитивные и негативные последствия, возникающие в их деятельности.

Отметим некоторые основные проблемы, стоящие перед государством в сфере регулирования инвестиций в сектор туризма:

— создание позитивной конкурентной среды;

— поддержание стабильного развития туристской отрасли экономики;

— обеспечение нормы прибыли туристских фирм, функционирующих в соответствии с положениями подписанных контрактов.

На инвестиционную привлекательность страны в значительной степени могут влиять и другие базовые факторы:

— грамотная инвестиционная политика;

— величина внутреннего рынка и благоприятные перспективы его развития;

— необходимые для развития ресурсы и кадры.

Во многих странах оптимальный уровень по вышеперечисленным факторам уже достигнут.

Дополнительными факторами для регулирования привлечения новых инвестиций являются:

— макроэкономическая политика, включающая финансовую политику, которая обеспечивает стабильность внутренних цен и оказывает позитивное влияние на цену заемного капитала;

— продуманная налоговая политика, ориентированная на стимулирование инвестиционных вложений в туристскую отрасль;

— либеральная валютная политика, способствующая упрощенному обмену выручки в валюту инвестора;

— государственная политика, направленная на интенсивное развитие предпринимательской деятельности.

Инвестиционная привлекательность предприятий туризма представляет собой систему финансово-экономических характеристик, значений и показателей состояния объекта на конкретную дату, соответствующих требованиям каждого типа инвесторов по соотношению "доходность-риск" для инвестирования в соответствующие категории туристских объектов при условии достижения целей инвестора в течение определенного периода времени [3, с. 149]. В этой связи считаем необходимым провести классификацию факторов по степени воздействия на изучаемую категорию, что будет способствовать определению содержания инвестиционной политики в отношении предпринимательской деятельности в сфере туризма.

Факторы, воздействующие на исследуемую категорию следует, на наш взгляд, разделить на внешние и внутренние. Необходимо отметить, что влияние названных факторов на привлекательность туристской организации дифференцировано, т.е. невозможно определить доминирующее воздействие какой-либо из этих групп факторов.

Рассмотрим более значимые для нашего исследования внутренние факторы. Диагностика и анализ финансового положения (финансовой устойчивости) считается обязательной составляющей существующих методик оценки инвестиционной привлекательности. Оценка системы финансовых показателей предприятия сферы туризма позволяет инвестору определить возможности организации для своевременного финансирования своей деятельности, осуществления платежей, создания равновесие активов и пассивов в часто меняющихся условиях внешней и внутренней среды, переноса негативных обстоятельств в рамках допустимой степени риска. Ресурсный потенциал (наличие ресурсов) предприятия считается фактором, который определяет достигнутый уровень использования имеющихся ресурсов и возможность более оптимального их применения, что обуславливает перспективы наращивания объема продаж туристских продуктов.

Инвестиционную привлекательность может иметь и субъект предпринимательской деятельности, представляющий своевременную и всеобъемлющую информацию о своей финансово-хозяйственной деятельности, капитале и финансовых итогах. Такая информация, как правило, производит позитивное воздействие на инвестора и влияет на инвестиционную привлекательность предприятия сферы туризма.

В настоящее время большую значимость приобретает анализ инвестиционной привлекательности субъектов предпринимательской деятельности туризма, поскольку инвесторы, решая вопрос об инвестировании предприятия и думая при этом о снижении рисков, предъявляют требования к обоснованию применения привлекаемых средств. Следует отметить, что анализ и оценка инвестиционной привлекательности хозяйствующих субъектов в большинстве своем не проводятся. В случае же их осуществления, это происходит на основе применения показателей, характеризующих финансовое положение. В итоге поставленные цели по достижению эффективности инвестиций, как правило, не достигаются.

Главными факторами, воздействующими на эффективность инвестиционной деятельности, считаются также временная структура инвестиционных ресурсов, инфляция, риски и процентная ставка.

По нашему мнению, для эффективности инвестиций в туристскую предпринимательскую деятельность следует применять методы, которые будут способствовать определению периода окупаемости инвестиций и отдачи капиталовложений, а также дисконтный метод, позволяющий учитывать влияние временного фактора и фактора риска на итоги реализации туристского проекта.

Недооценка значимости роли инвестиционной привлекательности приводит к большим диспропорциям в производстве услуг в туризме.

Для успешного претворения в жизнь программы социально-экономического развития регионов необходимо разработать долгосрочную программу по регулированию привлечения иностранных инвестиций в регионы Азербайджана. Для этого, на наш взгляд, следует совершенствовать соответствующее законодательство и принять новый закон "О поощрении инвестиций".

Создание благоприятных условий для притока иностранных инвестиций в Азербайджан, на наш взгляд, целесообразно осуществлять с позиций учета действия определенных факторов влияющих на инвестиционную привлекательность. К ним, в первую очередь, следует отнести политическую стабильность, обеспечение соответствия механизма налогообложения международным стандартам в этой области, совершенствование финансовой политики, усиление государственного контроля за инвестиционными потоками и содействие государства скорейшему внедрению инвестиционных проектов в сферу туристских услуг.

ВЫВОДЫ

Предложенные рекомендации направлены на усиление процесса притока иностранных инвестиций в сферу туристского предпринимательства. Для достижения этой цели необходимо реализовать систему последовательных мер:

— совершенствовать законодательство в области инвестирования туризма;

— создать более благоприятный инвестиционный климат в сфере туризма;

— совершенствовать систему стимулирования иностранных инвесторов;

— обеспечить выход страны на международное сотрудничество в соответствие с международными стандартами;

— усилить маркетинговую деятельность для активизации иностранных инвесторов и повышения уровня их доверия к перспективам дальнейшего сотрудничества.

Все вышеизложенное, безусловно, будет способствовать совершенствованию инвестиционной деятельности в сфере туризма, и, как результат, повышению эффективности предпринимательской деятельности в этой отрасли экономики.

Литература:

1. Богуславский М.М. (2006) Правовые аспекты создания инвестиционного климата в странах с переходной экономикой [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.cis-legal-reform.org/publication/articles-reports/ investment-climat-transformation-states.ru.html

2. Караев М.М. Финансовое обеспечение развития регионального туризма в Азербайджане / М.М. Караев // Вестник Челябинского государственного университета. — 2011. — № 36 (251). — Экономика. — Вып. 35. — С. 106—109.

3. Кириченко А.В. Методические основы оценки инвестиционной привлекательности предприятий туристской сферы деятельности / А.В. Кириченко // Вестник Омского университета. — Сер. "Экономика". — 2010. — № 4. — С. 145—153.

4. Морозов М.А. Экономика и предпринимательство в социально-культурном сервисе и туризме / М.А. Морозов. — 5-е изд. — Москва: Издательский центр "Академия", 2009. — 288 с.

References:

1. Boguslavskij, M.M. (2006), "The legal aspects of the investment climate in the countries with economies in transition", [Online], available at: http://www.cis-legal-reform.org/publication/articles-reports/investment-climat-transformation-states.ru.html (Accessed 6 April 2016).

2. Karaev, M.M. (2011), "Financial support for the development of re-gional tourism in Azerbaijan", Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta, No. 36 (251), Jekonomika, vol. 35, pp. 106—109.

3. Kirichenko, A.V. (2010), "Methodical bases of estimation of investment appeal of enterprises of the tourism sphere of activity", Vestnik Omskogo universiteta, Serija "Jekonomika", vol. 4, pp. 145—153.

4. Morozov, M.A. (2009), Jekonomika i predprinimatel'stvo v social'no-kul'turnom servise i turizme [Economy and Entrepreneurship in the socio-cultural service and tourism], Izdatel'skij centr "Akademija", Moskva, Rossija.

Стаття надійшла до редакції 13.06.2016 р.

УДК 351.72

Н. М. Коломийчук,
к. е. н., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Тернопільський національний економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО ВНУТРІШНЬОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ БЮДЖЕТІВ

N. Kolomyychuk,
PhD, Ternopil National Economic University

FEATURES OF THE PUBLIC INTERNAL FINANCIAL CONTROL OVER THE EXECUTION OF BUDGET

Стаття присвячена вивченню питань сучасної ситуації, яка склалася в сфері державних фінансів та вирішенню питань щодо функціонування державного внутрішнього контролю за виконанням бюджетів шляхом виділення пріоритетних напрямів підвищення результативності його функціонування. Існуючі сьогодні система органів і механізм державного внутрішнього фінансового контролю мають ряд недоліків: недотримання на практиці наукових принципів організації; низький рівень ефективності; розбалансованість системи державного фінансового контролю. Вказані недоліки призводять до зниження результативності державного внутрішнього фінансового контролю, основне призначення якого полягає у попередженні й виявленні бюджетних правопорушень і підвищенні ефективності діяльності державного сектору економіки.

The article devoted to the study of contemporary situation in public finances and address the issues related to the functioning of the public internal control over budget execution by allocating priorities of increasing the effectiveness of its operation. The current system of today and the mechanism of public internal financial control have several disadvantages: lack of coordination; failure to practice the scientific principles of the organization; low efficiency; imbalances in the system of state financial control. These shortcomings lead to reducing the impact of public internal financial control, the main purpose of which is to prevent crime and identifying the cost and increase the efficiency of the public sector.

Ключові слова: контроль, державний внутрішній фінансовий контроль, виконання бюджетів, бюджет, державний бюджет.
Keywords: control, public internal financial control, budget execution, budget, national budget.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Усунення недоліків діючої системи державного внутрішнього фінансового контролю за виконанням бюджетів є вкрай важливою проблемою у сфері державних фінансів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальні питання особливостей державного внутрішнього фінансового контролю за виконанням бюджетів досліджували О.О. Анісімов, В.Д. Базилевич,

М.Г. Бєлов, М. Т. Білуха, О.Д. Василик, В.Г. Дем'янишин, Є.В. Калюга, М.С. Малеїн, В.М. Мурашко, М.О. Никонович, В.І. Невідомий, В.М. Радіонова, Л.А. Савченко, Р.Г. Сомоєв, В.І. Стоян, В.М. Федосов, С.І. Юрій, І.Я. Чугунов та ін.

Однак у науковій літературі недостатньо уваги приділяється системі державного внутрішнього фінансового контролю за виконанням бюджетів. Цим обумовлено актуальність наукового дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Питання фінансового контролю за виконанням бюджетів є особливо актуальним у наш час, адже якою б досконалою не була фінансова система та політика держави, вони не сприятимуть отриманню бажаних результатів без побудови ефективного фінансового контролю. Саме такий контроль здатний забезпечувати ефективний процес формування і використання фінансових ресурсів у всіх сферах економіки країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В умовах сьогодення забезпечення ефективного формування й використання бюджетних коштів, що сприяє зміцненню економічної могутності країни та зростанню добробуту громадян, належить до основних проблем сучасного економічного розвитку нашої держави. Один зі шляхів її вирішення — це є вдосконалення системи державного внутрішнього фінансового контролю у бюджетному процесі за виконанням бюджетів.

Це дасть змогу забезпечувати підвищення відповідальності учасників бюджетного процесу щодо контролю за використанням фінансових ресурсів, можливість здійснювати реальне оцінювання рівня виконання результативних показників виконання бюджету, контролювати використання бюджетних коштів та виявляти причини, які негативно впливають на організацію бюджетного процесу, що допоможе заощадити бюджетні ресурси шляхом усунення негативних явищ.

Для розпорядників і одержувачів коштів державного і місцевих бюджетів, які виконують бюджети в межах затверджених асигнувань, передбачених кошторисами та планами асигнувань, надзвичайно важливо на підставі цих документів працювати протягом бюджетного періоду без внесення змін до них, а особливо це стосується закінчення бюджетного періоду. Планування відповідно до помісячних планів асигнувань закупівель товарів, робіт і послуг сприяє якісному, своєчасному й повному виконанню кошторисів цих установ у межах доведених планових показників та забезпечує стабільну їхню роботу і якісне виконання державних програм [1].

Однак, у процесі виконання бюджетів за видатками виникає необхідність внесення змін до планових показників бюджетів за головними розпорядниками коштів і безпосередньо головними розпорядниками коштів між розпорядниками та одержувачами коштів нижчого рівня. Зміни до бюджетів вносяться, як правило, у бік збільшення при перевиконанні бюджетів за доходами, зміні головного розпорядника коштів у процесі виконання певних бюджетних програм, зміні певних обставин у процесі виконання бюджетів, пов'язаних з економічною сутністю витрат і т. ін. Зміни нерідко вносяться й у бік зменшення асигнувань. Це можливо при невиконанні планових показників за доходами, і бюджет, зрозуміло, не здатний покривати всі витрати, початково заплановані, за потреби перерозподілу певних планових показників між головними розпорядниками коштів з огляду на необхідність пропорційного покриття витрат відповідно до економічних ознак, за потреби скорочення незахищених видатків для забезпечення покриття зобов'язань за захищеними видатками та ін. [2].

Отже, можемо констатувати, що в результаті внесення змін до планових показників, виділення асигнувань з державного або місцевих бюджетів зазнають змін також інші показники, а плани закупівель товарів, робіт чи послуг для забезпечення діяльності установи або виконанні певної програми бюджету теж необхідно буде корегувати.

У цьому контексті проаналізуємо, як зміни планових показників впливають на роботу розпорядників чи одержувачів коштів, а особливо в кінці бюджетних періодів.

Доведення змін щодо бюджетних асигнувань до розпорядників нижчого рівня й одержувачів бюджетних коштів складається з кількох етапів на різних рівнях Державної казначейської служби розпорядників коштів та потребує певного часу, а внесення змін до бюджетних асигнувань (кошторису і плану асигнувань чи плану використання бюджетних коштів) на підставі довідки про зміни до розпису, наданої в останні дні місяця (року), не завжди може бути здійснене до закінчення звітного періоду.

Крім цього, для забезпечення своєчасного внесення змін до бюджетних асигнувань та відображення їх у обліку й звітності розпорядники бюджетних коштів також мають дотримуватися встановлених термінів подання відповідних документів до органів Державної казначейської служби [3].

Аналіз стану подання матеріалів бюджетними установами свідчить про недостатній рівень організації роботи головних розпорядників бюджетних коштів щодо вчасного затвердження змін до кошторисів як по відомствах, так і стосовно розпорядників нижчого рівня. Непоодинокими є випадки, коли розпорядник бюджетних коштів нижчого рівня дізнається про необхідність внесення змін до кошторису тільки при отриманні витягу змін до розпису видатків від органу Казначейської служби. Через це розпорядники бюджетних коштів не завжди мають змогу вчасно подати на реєстрацію довідку про зміни до кошторису. Розпорядники бюджетних коштів одночасно з довідкою про зміни до кошторису та плану асигнувань за потреби подають відповідному органу Казначейської служби у встановленому порядку інформацію щодо коригування обсягів взятих бюджетних зобов'язань.

У результаті перерозподілу планових показників головними розпорядниками коштів Держаного бюджету України через нестачу часу для внесення змін до кошторису і планів асигнувань може не бути своєчас-

но зареєстровано та погашено фінансові зобов'язання, що призводить до виникнення кредиторської заборгованості у розпорядників коштів на кінець року [3].

Виокремимо проблемні питання, що виникають переважно при внесенні змін до бюджетних призначень у кінці бюджетного року:

1. Розпорядники й одержувачі бюджетних коштів мають дуже мало часу для внесення змін до кошторисів і планів використання бюджетних коштів.

2. Обмеження в часі не дають змоги розпорядникам коштів провести процедури закупівель та забезпечити виконання робіт, унаслідок чого бюджетні призначення бюджетного року не використовуються.

3. Державна казначейська служба України не має підстав для своєчасного відкриття асигнувань або опрацювання розпоряджень фінансових органів на виділення асигнувань з місцевих бюджетів. Унаслідок цього залишаються не використаними бюджетні призначення і виникає бюджетна кредиторська заборгованість.

4. Існує бюджетна кредиторська заборгованість на кінець року.

5. Постачальники товарів, робіт та послуг або підрядні організації з недовірою ставляться до укладення угоди та співпраці з бюджетними організаціями в майбутньому.

6. Внаслідок непроведення розрахунків за виконані роботи, надані послуги чи поставлені товарно-матеріальні цінності суб'єкти господарювання не мають фінансової можливості виплатити заробітну плату своїм працівникам і загалом розвиватися.

З метою вирішення цих проблем рекомендуємо:

1. Розпис видатків розпорядників коштів та кошторис бюджетних установ зробити одним документом. У цьому разі, якщо зміни до розпису видатків розпорядник коштів отримав від органу Державної казначейської служби, то йому не потрібно вносити зміни до кошторису і надсилати його до головного розпорядника коштів для затвердження чи погодження.

За таких умов ефект був би очевидним. Підставою для взяття бюджетних фінансових зобов'язань була би довідка про зміни до розпису, завірена органом казначейської служби, що обслуговує клієнта. Значно спростилася би система обліку у казначейської служби планових показників, зокрема позабалансові рахунки для обліку кошторисів та помісячних планів асигнувань не використовувалися б.

Для врегулювання цих питань доцільно внести зміни до Бюджетного кодексу України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства фінансів і розпоряджень Державної казначейської служби України.

2. Нормами бюджетного кодексу України встановити граничний термін внесення змін до планових показників головними розпорядниками чи розпорядниками коштів нижчого рівня. Внесення таких змін, на наш погляд, необхідно здійснювати не пізніше ніж:

— за капітальними видатками (придбання основних засобів, будівництва, реконструкції, капітального ремонту, реставрації) — до 1 липня бюджетного року;

— за захищеними видатками — до 1 грудня бюджетного року;

— за незахищеними поточними видатками — до 1 листопада бюджетного року.

3. Внести зміни до Бюджетного кодексу України та наказу Міністерства фінансів України "Про порядок обліку бюджетних зобов'язань", зокрема норму, яка би зобов'язувала розпорядників коштів першочергово погашати бюджетну кредиторську заборгованість, що утворилася внаслідок виникнення вказаних вище проблем, у наступному бюджетному році.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження особливостей державного внутрішнього фінансового контролю за виконанням бюджетів дає змогу констатувати, що до основних причин бюджетних правопорушень належить невисока ефективність внутрішнього контролю і недостатня відповідальність розпорядників бюджетних коштів, що виявляється у порушенні термінів та обсягів подання фінансової звітності, невідповідності даних фінансової звітності даним бухгалтерського обліку органів казначейської служби та ін. В повній мірі це питання вирішується за рахунок дистанційного управління обслуговування казначейською службою розпорядників і одержувачів бюджетних коштів державного і місцевих бюджетів.

На нашу думку, для усунення цих недоліків необхідно розширити права органів Державної казначейської служби України щодо притягнення до адміністративної відповідальності керівників бухгалтерських служб у разі подання звітів з порушенням встановленого терміну або неповного подання звітності та внести відповідні зміни до Бюджетного кодексу України.

Література:

1. Теорія менеджменту конспект лекцій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://books.efaculty.kiev.ua/men/6/t11/2.html

2. Про державний внутрішній фінансовий контроль: проект Закону України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/51285

3. Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року: затв. Розпор. Кабінету Міністрів України від 24 трав. 2005 р., № 158 (Із змінами, внесеними згідно з Розпор КМУ № 1347-р від 07.09.2011 №968 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/83412

References:

1. efaculty.kiev.ua (2016), "The theory of management lecture notes", available at: http://books.efaculty.-kiev.ua/men/6/t11/2.html (Accessed 20 May 2016).

2. State Financial Inspection of Ukraine (2008), The draft Law of Ukraine "On public internal financial control" available at: http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/51285 (Accessed 20 May 2016).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2005), "Conception of development of state internal financial control on a period 2017", available at: http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/83412 (Accessed 20 May 2016).

Стаття надійшла до редакції 16.06.2016 р.

УДК 658.152:336.5

О. С. Коцюба,
к. е. н., доцент, доцент кафедри стратегії підприємств,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ВИМІРЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО РИЗИКУ ЗА НЕЧІТКО-ІНТЕРВАЛЬНИМИ ОЦІНКАМИ КРИТЕРІЇВ ЕФЕКТИВНОСТІ

O. Kotsyuba,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Business Strategy Chair,
Kyiv National Economic University named after Vadym Getman

MEASUREMENT OF ECONOMIC RISK BASED ON FUZZY INTERVAL ESTIMATES OF EFFICIENCY CRITERIA

Велике значення для результативності діяльності підприємства має якість інформаційно-аналітичної підтримки управлінських рішень, що приймаються. Одна з ключових перешкод для ефективної реалізації цього завдання пов'язана з дестабілізуючим впливом фактору невизначеності та породженого нею ризику. Звідси раціональний підхід до управління підприємством, забезпечення досягнення ним довгострокового успіху означає обов'язкове врахування феноменів невизначеності та ризику.

Поряд з інформаційними ситуаціями, що моделюються за допомогою теорії імовірностей, сучасна наука про ризик оперує ситуацією, яка задається нечіткою множиною станів економічного середовища. Її формалізований опис здійснюється на основі математичного апарату нечітких множин.

Нечіткість вихідних даних зумовлює нечіткість результуючих показників (критеріїв) привабливості (ефективності) аналізованого господарського заходу і, відповідно, його ризикований характер. У багатьох випадках нечіткі величини критеріальних економічних показників мають характер нечітко-інтервальних оцінок.

У публікації здійснено спробу розроблення спеціального методичного апарату для вимірювання ризику за нечітко-інтервальними оцінками критеріїв ефективності господарської діяльності. В межах цього як показники міри ризику в абсолютному вираженні запропоновано середньозважений розмах варіації і семівідхилення, структура яких грунтується на конструктивних та інтерпретаційних (змістовних) особливостях величин, які мають нечітко-інтервальний характер. На основі зазначених абсолютних показників сформульовано відповідні коефіцієнти. При цьому вихідні версії таких коефіцієнтів доповнені їх модифікаціями, які не мають обмеження щодо знака інгредієнта для аналізованого критеріального показника. На основі інструментарію модифікованих коефіцієнтів ступеня ризику сформульовано модель вибору найкращого інвестиційного проекту з множини альтернатив.

Quality of information analytical support of management decision-making is highly relevant to productivity of business operation. A key barrier to efficient accomplishment of this task is related to a disturbing effect of uncertainty and the risk it produces. Therefore, a rational approach towards business management and ensuring that a business achieves success in the long-term imply that uncertainty and risk should always be taken into account.

In addition to information situations modeled based on the probability theory, modern science of risks deals with a situation, which is defined as a fuzzy set of states of the economic environment and is formally described using the mathematical apparatus of fuzzy sets.

Fuzzy input data lead to fuzzy output indicators (criteria) of appeal (efficiency) of a business operation under analysis and, accordingly, its risk exposure. More often than not, economic criteria are defined as fuzzy interval estimates.

The paper tries to devise a special technique to measure risk based on fuzzy interval estimates of economic efficiency criteria. In this framework, average range and semideviation are proposed as risk level indicators in absolute terms. Their structure is based on constructive and interpretative (representative) characteristics of fuzzy interval values. The relevant ratios are defined based on the said absolute indicators. That being said, the input versions of such ratios are augmented with their modifications, which are free from constraints related to the sign of ingredient (component) for the criterion indicator under analysis. Modified risk level ratios are used to define a model for selection of the best investment project from a set of alternatives.

Ключові слова: невизначеність, ризик, міра ризику, нечіткі множини, нечітко-інтервальна оцінка, розмах варіації, семівідхилення.

Key words: uncertainty, risk, measure of risk, fuzzy sets, fuzzy interval estimate, range, semideviation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фундаментальними характеристиками економіки, які входять до складу ключових детермінант діяльності підприємства, є невизначеність та породжений нею ризик. "Туман" невизначеності огортає процес управління підприємством на всіх рівнях, в усіх його підсисте-

мах, призводить до того, що суб'єкти управління не можуть бути впевненими ані в тому, що сформульовано правильні цільові настанови та способи їх досягнення, ані в наслідках прийнятих до виконання дій. Звідси раціональний підхід до управління підприємством, забезпечення досягнення ним довгострокового успіху означає обов'язкове врахування феноменів невизначеності та ризику.

Поряд з інформаційними ситуаціями, що моделюються за допомогою теорії імовірностей, сучасна наука про ризик (ризикологія) оперує ситуацією, яка задається нечіткою (розпливчастою) множиною станів економічного середовища. Її формалізований опис здійснюється на основі математичного апарату нечітких множин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Стосовно застосування теорії нечітких множин до аналізу та моделювання господарського ризику, як цілком слушно зауважується у [1, с. 69], на сьогодні зроблені істотні, проте лише перші кроки. В цьому контексті заслуговують на увагу результати досліджень проблематики вимірювання ризику за допомогою нечітко-множинної методології, які належать В.П. Бочарникову, О.О. Недосєкіну, П.В. Севастьянову, Л.Г. Димовій, П.М. Дерев'янку, В.Г. Чернову, О.С. Птускіну та ін. [2—7].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Ядро методології кількісного аналізу ризику становлять схеми і підходи, закладені та розвинені в межах теорії імовірностей. Після появи теорії нечітких множин і впровадження її методів в економіку серед іншого постало завдання відповідної нечітко-множинної адаптації теоретико-ймовірнісних моделей та методів оцінювання ступеня ризику. В цьому напрямі була проведена значна дослідницька робота. Разом з тим наявні напрацювання не охоплюють всього предметного поля за порушеною проблемою. Зокрема недостатньо дослідженим і таким, що потребує належного теоретичного розвитку, є питання вимірювання ризику за нечітко-інтервальними оцінками економічних показників. Це й взято за мету роботи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нечіткість вихідних даних, транслюючись уздовж всього ланцюжка обчислювальних процедур, зумовлює нечіткість результуючих показників (критеріїв) привабливості (ефективності) аналізованого господарського заходу і, відповідно, його ризикований характер. У багатьох випадках нечіткі величини критеріальних економічних показників мають характер нечітких інтервалів або нечітко-інтервальних оцінок. В межах вимірювання ризику за зазначеними оцінками виникає потреба в розробленні спеціального методичного апарату, який би якнайкраще враховував їх формально-конструктивні та змістовно-інтерпретаційні особливості.

Згідно з визначенням, яке наводиться в [8, с. 138], нечітким інтервалом є будь-яка нечітка величина з опуклою функцією належності. Очевидно, що така трактовка є доволі широкою. Для потреб цього дослідження доцільно виокремити підмножину нечітко-інтервальних величин або оцінок, для яких виконуються умови.

У ситуації дискретного представлення нечіткої величини критеріального економічного показника:

1) $\widetilde{K} = \bigcup_{i=0}^{n} [\underline{K}^{\alpha_i}, \overline{K}^{\alpha_i}]$, $\alpha_i = i/n$, $i = \overline{0,n}$;

2) $\underline{K}^{\alpha_i} < \overline{K}^{\alpha_i}$, $\alpha_i = i/n$ $i = \overline{0,n-1}$;

3) $\underline{K}^{1,0} \le \overline{K}^{1,0}$;

4) $\underline{K}^{\alpha_i} \le \underline{K}^{\alpha_{i+1}}$, $\overline{K}^{\alpha_{i+1}} \le \overline{K}^{\alpha_i}$,, $\alpha_i = i/n$ $i = \overline{0,n-1}$;

де K — критеріальний економічний показник (критерій); $\widetilde{K}$ — нечітка величина (оцінка) критерію K; i — індекс інтервалу достовірності в дискретно-інтервальному за рівнями належності представленні нечіткого критерію K; n — кількість кроків дискретизації в дискретно-інтервальному за рівнями належності представленні нечіткого критерію K; α_i — значення функції належності для i-го інтервалу достовірності; $\underline{K}^{\alpha_i}$, $\overline{K}^{\alpha_i}$ — відповідно мінімальне і максимальне значення в межах інтервалу для нечіткої оцінки критерію K, який відповідає рівню належності α_i.

Для неперервної постановки:

1) $\widetilde{K} = \bigcup_{\alpha \in [0,1]} [\underline{K}^{\alpha}, \overline{K}^{\alpha}]$;

2) $\underline{K}^{\alpha} < \overline{K}^{\alpha}$, $\alpha \in [0,1)$;

3) $\underline{K}^{1,0} \le \overline{K}^{1,0}$;

4) $\forall \{\alpha^*, \alpha^{**}\} \in [0,1]: \alpha^* < \alpha^{**} \Rightarrow \underline{K}^{\alpha^*} \le \underline{K}^{\alpha^{**}}$ & $\overline{K}^{\alpha^{**}} \le \overline{K}^{\alpha^*}$;

де $\underline{K}^{\alpha}$, $\overline{K}^{\alpha}$ — відповідно мінімальне і максимальне значення в межах інтервалу для нечіткої оцінки критерію K, який відповідає рівню належності α.

Спираючись на кількісні показники ступеня ризику в межах теоретико-ймовірнісної методології, представлені в [1; 9; 10; 11; 12], побудуємо їх нечітко-множинні аналоги для ситуації нечітко-інтервальних оцінок критеріальних показників. При цьому обмежимося концептуальним підходом до вимірювання ризику, який виходить з трактування міри ризику як ступеня мінливості (варіабельності, коливання, нестабільності) результату (критерію).

У системі теоретико-ймовірнісної методології як величина ризику в абсолютному вираженні може використовуватися середньозважене модуля відхилення аналізованого економічного показника (критерію) відносно центра групування його значень (математичного сподівання, моди, медіани та ін.) [1, с. 162—163]. Його нечітко-інтервальна адаптація може бути сформульована як середньозважений розмах варіації значень економічного показника в межах його нечітко-інтервальної оцінки ($AR(\widetilde{K})$). Пропонований показник слід обчислювати за формулою.

У разі дискретної форми представлення нечітко-інтервальної оцінки критеріального економічного показника:

$$AR(\widetilde{K}) = \sum_{i=1}^{n} w(\alpha_i) \times (\overline{K}^{\alpha_i} - \underline{K}^{\alpha_i}) \qquad (1),$$

при цьому

$$w(\alpha_i) = \frac{\alpha_i}{\sum_{i=1}^{n} \alpha_i}, \ \alpha_i = i/n, \ i = \overline{1,n} \qquad (2—3).$$

Для неперервної постановки:

$$AR(\widetilde{K}) = \int_0^1 w(\alpha) \times (\overline{K}^{\alpha} - \underline{K}^{\alpha}) d\alpha \quad (4),$$

при цьому

$$w(\alpha) = \alpha \Big/ \int_0^1 \alpha d\alpha, \ \alpha \in [0,1] \quad (5),$$

У певних ситуаціях може виявитися доцільним використання середнього (середньозваженого) піврозмаху (семірозмаху) варіації ($SAR(\widetilde{K})$):

$$SAR(\widetilde{K}) = \frac{1}{2} AR(\widetilde{K}) \quad (6).$$

Якщо як ризикові трактувати не будь-які коливання (варіювання) значень досліджуваного економічного показника, а лише ті, що виступають як несприятливі (небажані) по відношенню до деякої бази зіставлення, то така концепція міри ризику, так само, як і в разі використання теоретико-ймовірнісної методології, в ситуації нечітко-інтервальних оцінок критеріїв може бути змодельована за допомогою показника семівідхилення (семідевіації) [11; 12], з урахуванням відповідних формально-конструктивних та змістовно-інтерпретаційних нюансів для останніх. Відповідні аналітичні співвідношення можуть бути подані в такий спосіб.

Для дискретної постановки:

$$SeD_Z(\widetilde{K}) = \begin{cases} \sum_{i=1}^{n} \alpha_i \times \varphi^{-}_{\widetilde{K}Z}(\alpha_i), \text{ якщо } K = K^{+} \\ \sum_{i=1}^{n} \alpha_i \times \varphi^{+}_{\widetilde{K}Z}(\alpha_i), \text{ якщо } K = K^{-} \end{cases} \quad (7),$$

при цьому

$$\varphi^{-}_{\widetilde{K}Z}(\alpha_i) = \begin{cases} 0, & Z \le \underline{K}^{\alpha_i} \\ Z - \underline{K}^{\alpha_i}, & \underline{K}^{\alpha_i} < Z < \overline{K}^{\alpha_i} \\ \overline{K}^{\alpha_i} - \underline{K}^{\alpha_i}, & Z \ge \overline{K}^{\alpha_i} \end{cases} \quad (8),$$

$$\varphi^{+}_{\widetilde{K}Z}(\alpha_i) = \begin{cases} 0, & Z \ge \overline{K}^{\alpha_i} \\ \overline{K}^{\alpha_i} - Z, & \underline{K}^{\alpha_i} < Z < \overline{K}^{\alpha_i} \\ \overline{K}^{\alpha_i} - \underline{K}^{\alpha_i}, & Z \le \underline{K}^{\alpha_i} \end{cases} \quad (9),$$

$$\alpha_i = i/n, \ i = \overline{1,n} \quad (10),$$

де Z, $Z = Z(\widetilde{K})$ — база співставлення (порівняння) значень в межах нечітко-інтервальної оцінки $\widetilde{K}$; $SeD_Z(\widetilde{K})$ — семівідхилення значень в межах нечітко-інтервальної оцінки $\widetilde{K}$ від бази співставлення (порівняння) Z.

У разі неперервної форми представлення нечітко-інтервальної оцінки критеріального економічного показника:

$$SeD_Z(\widetilde{K}) = \begin{cases} \int_0^1 \alpha \times \varphi^{-}_{\widetilde{K}Z}(\alpha) d\alpha, \text{ якщо } K = K^{+} \\ \int_0^1 \alpha \times \varphi^{+}_{\widetilde{K}Z}(\alpha) d\alpha, \text{ якщо } K = K^{-} \end{cases} \quad (11),$$

при цьому

$$\varphi^{-}_{\widetilde{K}Z}(\alpha) = \begin{cases} 0, & Z \le \underline{K}^{\alpha} \\ Z - \underline{K}^{\alpha}, & \underline{K}^{\alpha} < Z < \overline{K}^{\alpha} \\ \overline{K}^{\alpha} - \underline{K}^{\alpha}, & Z \ge \overline{K}^{\alpha} \end{cases} \quad (12),$$

$$\varphi^{+}_{\widetilde{K}Z}(\alpha) = \begin{cases} 0, & Z \ge \overline{K}^{\alpha} \\ \overline{K}^{\alpha} - Z, & \underline{K}^{\alpha} < Z < \overline{K}^{\alpha} \\ \overline{K}^{\alpha} - \underline{K}^{\alpha}, & Z \le \underline{K}^{\alpha} \end{cases} \quad (13),$$

$\alpha \in [0,1]$.

Як база співставлення Z у співвідношеннях (7—13) може використовуватися репрезентативне число аналізованої нечіткої величини $\widetilde{K}$ — R, $R = R(\widetilde{K})$ або деякий нормативний рівень — G, яким може бути задане зацікавленою особою (суб'єктом прийняття рішення, експертом) якесь цільове або порогове (критичне) значення. Нагадаємо, що репрезентативне число деякої нечіткої величини є аналогом центра групування випадкової величини з теорії імовірностей. Репрезентативне число може знаходитися за допомогою різних методів: центра ваги, центра площі, як мода або модальне значення (тобто значення в межах нечіткої величини з максимальним значенням функції належності), а також інших методів [8, с. 197—201; 13, с. 12]. У багатьох випадках доцільним є звернення до методу, пропонованого в роботі [14], який відповідно до його структури можна назвати методом інтервального за рівнями належності центрування (усереднення) із зважуванням. Згідно з даним методом репрезентативне число для деякої нечітко-інтервальної оцінки слід знаходити на основі формули.

Для дискретної постановки:

$$R(\widetilde{K}) = \sum_{i=1}^{n} w(\alpha_i) \times \frac{\underline{K}^{\alpha_i} + \overline{K}^{\alpha_i}}{2} \quad (14).$$

Для неперервної постановки:

$$R(\widetilde{K}) = \int_0^1 w(\alpha) \times \frac{\underline{K}^{\alpha} + \overline{K}^{\alpha}}{2} d\alpha \quad (15).$$

За своїм аналітичним потенціалом представлені вище показники середньозваженого розмаху (піврозмаху) варіації і семівідхилення окрім своїх безпосередніх теоретико-ймовірнісних прототипів аналогічні також показникам з теорії імовірностей відповідно середньоквадратичного та семіквадратичного відхилення [1; 9; 10].

На основі показників $AR(\widetilde{K})$, $SAR(\widetilde{K})$ і $SeD_Z(\widetilde{K})$ можна сформулювати показники ступеня ризику у відносному вираженні — коефіцієнт середнього розмаху варіації ($CAR_R(\widetilde{K})$), коефіцієнт середнього піврозмаху варіації ($CSAR_R(\widetilde{K})$) та коефіцієнт семівідхилення ($CSeD_Z(\widetilde{K})$):

$$CAR_R(\widetilde{K}) = \frac{AR(\widetilde{K})}{R(\widetilde{K})}, \ CSAR_R(\widetilde{K}) = \frac{SAR(\widetilde{K})}{R(\widetilde{K})},$$

$$CSeD_Z(\widetilde{K}) = \frac{SeD_Z(\widetilde{K})}{Z(\widetilde{K})} \quad (16—18).$$

Відповідно до своєї конструкції сферою застосування наведених коефіцієнтів є економічні показники з позитивним знаком інгредієнта (тобто ті з них, що оптимізуються в напрямі максимуму). Позбавитися цього обмеження можна, якщо перейти до модифікованих версій розглядуваних коефіцієнтів, сформулювавши їх аналогічно відповідним модифікаціям в межах теоретико-ймовірнісної методології [10; 12]:

$$CAR_R^m(\tilde{K}) = \begin{cases} \dfrac{AR(\tilde{K})}{R(\tilde{K}) - Z_0}, \text{ якщо } K = K^+ \\ \dfrac{AR(\tilde{K})}{Z_0 - R(\tilde{K})}, \text{ якщо } K = K^- \end{cases},$$

$$CSAR_R^m(\tilde{K}) = \begin{cases} \dfrac{SAR(\tilde{K})}{R(\tilde{K}) - Z_0}, \text{ якщо } K = K^+ \\ \dfrac{SAR(\tilde{K})}{Z_0 - R(\tilde{K})}, \text{ якщо } K = K^- \end{cases},$$

$$CSeD_Z^m(\tilde{K}) = \begin{cases} \dfrac{SeD_Z(\tilde{K})}{Z(\tilde{K}) - Z_0}, \text{ якщо } K = K^+ \\ \dfrac{SeD_Z(\tilde{K})}{Z_0 - Z(\tilde{K})}, \text{ якщо } K = K^- \end{cases} \quad (19—21),$$

де Z_0 — фіксоване (порогове) значення економічного показника.

Поряд з репрезентованими коефіцієнтами ступінь ризику у відносному вираженні в ситуації нечітко-інтервальних оцінок критеріїв можна визначати за допомогою інших показників. Наприклад, на основі такого коефіцієнта (адаптовано за [9, с. 103—104; 10, с. 47]):

$$\omega = \begin{cases} \dfrac{SeD_Z^-(\tilde{K})}{SeD_Z^-(\tilde{K}) + SeD_Z^+(\tilde{K})}, \text{ якщо } K = K^+ \\ \dfrac{SeD_Z^+(\tilde{K})}{SeD_Z^-(\tilde{K}) + SeD_Z^+(\tilde{K})}, \text{ якщо } K = K^- \end{cases} \quad (22),$$

при цьому параметри $SeD_Z^-(\tilde{K})$ та $SeD_Z^+(\tilde{K})$ слід знаходити за формулами:

для дискретної постановки:

$SeD_Z^-(\tilde{K}) = \sum_{i=1}^{n} \alpha_i \times \varphi_{\tilde{K}Z}^-(\alpha_i)$, $SeD_Z^+(\tilde{K}) = \sum_{i=1}^{n} \alpha_i \times \varphi_{\tilde{K}Z}^+(\alpha_i)$ (23—24),

для неперервної постановки:

$SeD_Z^-(\tilde{K}) = \int_0^1 \alpha \times \varphi_{\tilde{K}Z}^-(\alpha) d\alpha$, $SeD_Z^+(\tilde{K}) = \int_0^1 \alpha \times \varphi_{\tilde{K}Z}^+(\alpha) d\alpha$ (25—26),

де $SeD_Z^-(\tilde{K})$, $SeD_Z^+(\tilde{K})$ — відповідно від'ємне і додатне семівідхилення значень в межах нечітко-інтервальної оцінки $\tilde{K}$ від бази співставлення (порівняння) Z.

Продемонструємо розглянуті абсолютні і відносні показники ступеня ризику за нечітко-інтервальними оцінками критеріальних економічних показників на числовому прикладі.

Нехай оцінка критерію ефективності діяльності або деякого господарського заходу підприємства K має нечітко-інтервальний характер, її параметри відображені в таблиці 1. Також припустимо, що даний критерій має позитивний знак інгредієнта: $K = K^+$. Для критерію K необхідно знайти показники ступеня ризику: $AR(\tilde{K})$, $SeD_Z(\tilde{K})$, $CAR_R(\tilde{K})$, $CSeD_Z(\tilde{K})$.

Для візуалізації нечітко-інтервальної оцінки критерію доцільно побудувати її графік. Його зображує рисунок 1.

Виберемо як базу співставлення моду аналізованої нечітко-інтервальної оцінки, тобто $Z(\tilde{K}) = R(\tilde{K}) = 15{,}2$. Після виконання необхідних обчислювальних процедур отримуємо такі значення шуканих показників: $AR(\tilde{K}) = 16{,}222$, $SeD_Z(\tilde{K}) = 31{,}960$, $CAR_R(\tilde{K}) = 1{,}067$, $CSeD_Z(\tilde{K}) = 2{,}103$.

Покладемо тепер як базу порівняння репрезентативне число розглядуваної нечітко-інтервальної оцінки, знайдене за допомогою методу інтервального за рівнями належності центрування (усереднення) із зважуванням. У цьому разі $Z(\tilde{K}) = R(\tilde{K}) = 17{,}5$. Тоді досліджувані показники набудуть значень: $AR(\tilde{K}) = 16{,}222$, $SeD_Z(\tilde{K}) = 42{,}310$, $CAR_R(\tilde{K}) = 0{,}927$, $CSeD_Z(\tilde{K}) = 2{,}418$.

Представлені вище показники ступеня ризику на основі нечітко-множинної методології, наслідуючи аналітичні можливості їх теоретико-ймовірнісних прототипів, можуть використовуватися для широкого спектра задач економіки підприємства. В цьому контексті як показову в аспекті розкриття зазначеного потенціалу доцільно розглянути задачу вибору найкращого інвестиційного проекту з множини альтернатив (варіантів проекту) в межах її нечітко-множинної (нечітко-інтервальної) постановки.

Нехай суб'єкт економічної діяльності розглядає сукупність з m інвестиційних проектів (варіантів проекту), з яких може або має бути реалізований лише один. Початкові кількісні параметри інвестиційних проектів описуються нечітко-інтервальними величинами (оцінками). Потрібно вибрати оптимальний інвестиційний проект з наявних альтернатив.

Модель для вирішення цієї задачі може бути побудована з використанням модифікованих коефіцієнтів середнього піврозмаху варіації $CSAR_R^m(\tilde{K})$ та семівідхилення $CSeD_Z^m(\tilde{K})$. Звернемося спочатку до першого з цих коефіцієнтів. Враховуючи відповідні результати, одержані за порушеною проблемою в межах теоретико-ймовірнісного підходу [12], шукана модель може бути сформульована в такий спосіб:

$$FI_j = \sum_{l=1}^{L} a_l (b_{l1} {}^H R(\tilde{K}_{lj}) + b_{l2} {}^H CSAR_R^m(\tilde{K}_{lj})), \ j = \overline{1,m} \quad (27),$$

при цьому

$${}^H R(\tilde{K}_{lj}) = \begin{cases} \dfrac{R(\tilde{K}_{lj}) - R_{\min l}}{R_{\max l} - R_{\min l}}, \text{ якщо } K_{lj} = K_{lj}^+ \\ \dfrac{R_{\max l} - R(\tilde{K}_{lj})}{R_{\max l} - R_{\min l}}, \text{ якщо } K_{lj} = K_{lj}^- \end{cases}, \ l = \overline{1,L}, \ j = \overline{1,m} \quad (28),$$

$${}^H CSAR_R^m(\tilde{K}_{lj}) = 1 - CSAR_R^m(\tilde{K}_{lj}), \ l = \overline{1,L}, \ j = \overline{1,m} \quad (29),$$

$$R_{\min l} = \min\{R(\tilde{K}_{lj}) - SAR(\tilde{K}_{lj}) \mid j = \overline{1,m}\}, \ l = \overline{1,L} \quad (30),$$

$$R_{\max l} = \max\{R(\tilde{K}_{lj}) + SAR(\tilde{K}_{lj}) \mid j = \overline{1,m}\}, \ l = \overline{1,L} \quad (31),$$

$$CSAR_R^m(\tilde{K}_{lj}) = \begin{cases} \dfrac{SAR(\tilde{K}_{lj})}{R(\tilde{K}_{lj}) - Z_0^{(l)}}, \text{ якщо } K_{lj} = K_{lj}^+ \\ \dfrac{SAR(\tilde{K}_{lj})}{Z_0^{(l)} - R(\tilde{K}_{lj})}, \text{ якщо } K_{lj} = K_{lj}^- \end{cases}, \ l = \overline{1,L}, \ j = \overline{1,m} \quad (32),$$

$$Z_0^{(l)} = \begin{cases} R_{\min l}, \text{ якщо } K_{lj} = K_{lj}^+ \\ R_{\max l}, \text{ якщо } K_{lj} = K_{lj}^- \end{cases}, \ l = \overline{1,L} \quad (33),$$

де FI_j — узагальнений (інтегрований) критерій економічної привабливості (ефективності) j-го інвестиційного проекту; m — число проектів у сукупності, з якої здійснюється вибір найкращого проекту; L — число часткових критеріїв економічної привабливості, за допомогою яких здійснюється вибір оптимального інвестиційного проекту; $\tilde{K}_{lj}$ — нечітко-інтервальна оцінка l-го часткового критерію привабливості j-го інвестиційного проекту; $R(\tilde{K}_{lj})$, $SAR(\tilde{K}_{lj})$ — відповідно репрезен-

тативне число і середній піврозмах варіації для нечітко-інтервальної оцінки l-го часткового критерію привабливості j-го інвестиційного проекту; $CSAR_R^m(\widetilde{K}_{lj})$ — модифікований коефіцієнт середнього піврозмаху варіації для нечітко-інтервальної оцінки l-го часткового критерію привабливості j-го інвестиційного проекту; ${}^{H}R(\widetilde{K}_{lj})$, ${}^{H}CSAR_R^m(\widetilde{K}_{lj})$ — нормалізоване значення відповідно репрезентативного числа і модифікованого коефіцієнта середнього піврозмаху варіації для нечітко-інтервальної оцінки l-го часткового критерію привабливості j-го інвестиційного проекту; a_l — ваговий коефіцієнт для l-го часткового критерію привабливості інвестицій ($0 \le a_l \le 1$, $\sum_{l=1}^{L} a_l = 1$); b_{l1}, b_{l2} — ваговий коефіцієнт для відповідно репрезентативного числа і модифікованого коефіцієнта середнього піврозмаху варіації в межах l-го часткового критерію привабливості інвестицій ($0 \le b_{l1} \le 1$, $0 \le b_{l2} \le 1$, $b_{l1} + b_{l2} = 1$).

Серед порівнюваних проектів найкращим слід вважати проект, для якого узагальнений критерій економічної привабливості набуває найбільшого значення, при цьому $FI_j \in [0,1]$, $j = \overline{1,m}$.

Ґрунтуючись на схемі, використаній вище, можна побудувати модель інвестиційного вибору за допомогою модифікованого коефіцієнта семівідхилення:

$$FI_j = \sum_{l=1}^{L} a_l (b_{l1}\,{}^{H}R(\widetilde{K}_{lj}) + b_{l2}\,{}^{H}CSeD_R^m(\widetilde{K}_{lj})),\ j = \overline{1,m} \qquad (34),$$

при цьому

$${}^{H}R(\widetilde{K}_{lj}) = \begin{cases} \dfrac{R(\widetilde{K}_{lj}) - R_{\min l}}{R_{\max l} - R_{\min l}},\ якщо\ K_{lj} = K_{lj}^{+} \\ \dfrac{R_{\max l} - R(\widetilde{K}_{lj})}{R_{\max l} - R_{\min l}},\ якщо\ K_{lj} = K_{lj}^{-} \end{cases},\ l = \overline{1,L},\ j = \overline{1,m} \qquad (35),$$

$${}^{H}CSeD_R^m(\widetilde{K}_{lj}) = 1 - CSeD_R^m(\widetilde{K}_{lj}),\ l = \overline{1,L},\ j = \overline{1,m} \qquad (36),$$

$$R_{\min l} = \min\left\{R(\widetilde{K}_{lj}) - SeD_R^{-}(\widetilde{K}_{lj}) \mid j = \overline{1,m}\right\},\ l = \overline{1,L} \qquad (37),$$

$$R_{\max l} = \max\left\{R(\widetilde{K}_{lj}) + SeD_R^{+}(\widetilde{K}_{lj}) \mid j = \overline{1,m}\right\},\ l = \overline{1,L} \qquad (38),$$

$$CSeD_R^m(\widetilde{K}_{lj}) = \begin{cases} \dfrac{SeD_R(\widetilde{K}_{lj})}{R(\widetilde{K}_{lj}) - Z_0^{(l)}},\ якщо\ K_{lj} = K_{lj}^{+} \\ \dfrac{SeD_R(\widetilde{K}_{lj})}{Z_0^{(l)} - R(\widetilde{K}_{lj})},\ якщо\ K_{lj} = K_{lj}^{-} \end{cases},\ l = \overline{1,L},\ j = \overline{1,m} \qquad (39),$$

$$Z_0^{(l)} = \begin{cases} R_{\min l},\ якщо\ K_{lj} = K_{lj}^{+} \\ R_{\max l},\ якщо\ K_{lj} = K_{lj}^{-} \end{cases},\ l = \overline{1,L} \qquad (40),$$

де $SeD_R(\widetilde{K}_{lj})$ — семівідхилення значень в межах нечітко-інтервальної оцінки $\widetilde{K}_{lj}$ від бази зіставлення (порівняння) R_{lj}, $R_{lj} = R(\widetilde{K}_{lj})$; $CSeD_R^m(\widetilde{K}_{lj})$, ${}^{H}CSeD_R^m(\widetilde{K}_{lj})$ — відповідно вихідне і нормалізоване значення модифікованого коефіцієнта семівідхилення для нечітко-інтервальної оцінки l-го часткового критерію привабливості j-го інвестиційного проекту в разі бази співставлення R_{lj}; $SeD_R^{-}(\widetilde{K}_{lj})$, $SeD_R^{+}(\widetilde{K}_{lj})$ — відповідно від'ємне і додатне семівідхилення значень в межах нечітко-інтервальної оцінки $\widetilde{K}_{lj}$ від бази співставлення (порівняння) R_{lj}.

Як і перед цим, найкращим серед порівнюваних проектів згідно з представленою моделлю слід вважати проект, для якого узагальнений критерій економічної привабливості набуває найбільшого значення, при цьому $FI_j \in [0,1]$, $j = \overline{1,m}$.

Таблиця 1. Параметри нечітко-інтервальної оцінки критерію ефективності K

α	$\underline{K}^{\alpha}$	$\overline{K}^{\alpha}$	α	$\underline{K}^{\alpha}$	$\overline{K}^{\alpha}$
0	0	63,4	0,6	7,1	28
0,1	0,9	55,6	0,7	8,8	24,3
0,2	1,9	48,6	0,8	10,7	20,9
0,3	3	42,5	0,9	12,9	17,9
0,4	4,2	37,1	1	15,2	15,2
0,5	5,6	32,3	–	–	–

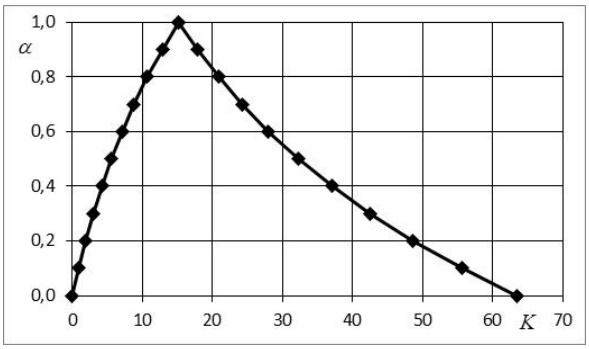

Рис. 1. Графік нечітко-інтервальної оцінки критерію

ВИСНОВКИ

У цілому результати проведеного дослідження дають підстави констатувати таке.

Значення концептуальних схем кількісного аналізу ризику, закладених на основі теоретико-ймовірнісної методології, виходить за межі конкретної математичної теорії. Зокрема вони можуть бути використані в разі моделювання невизначеності й ризику за допомогою теорії нечітких множин. Адаптація теоретико-ймовірнісних схем у межах нечітко-множинного підходу зовсім не означає їх просте механічне перенесення в площину подібних у формальному аспекті структур, і потребує врахування формально-конструктивних й змістовно-інтерпретаційних особливостей нечітких величин. Показовою у цьому контексті є ситуація, коли оцінки критеріальних економічних показників мають нечітко-інтервальний характер. Зокрема у цій роботі в результаті нечітко-інтервальної адаптації добре відомого показника середньозваженого модуля відхилення значень економічного показника відносно центра групування було одержано показник середньозваженого розмаху варіації значень економічного показника в межах його нечітко-інтервальної оцінки. З одного боку, між зазначеними показниками зберігається очевидний зв'язок щодо їх концептуальної основи, а з другого боку, безпосередні формальні структури розглядуваних показників не можуть бути визнані ізоморфними у строгому сенсі. Аспектом останнього, зокрема, є те, що знаходження середньозваженого модуля відхилення передбачає обчислення й використання центра групування аналізованого економічного показника, в той час як оперування середньозваженим розмахом варіації цього не потребує.

На завершення доцільно також додати, що серед проблем сучасної ризикології проблема формування цілісної методології кількісного аналізу ризику, яка б охоплювала наявні на сьогодні теорії моделювання невизначеності, незважаючи на весь досягнутий за нею безперечний прогрес, зберігає свою першочергову актуальність.

Література:

1. Вітлінський В.В. Ризикологія в економіці та підприємництві: монографія / В.В. Вітлінський, Г.І. Великоіваненко. — К.: КНЕУ, 2004. — 480 с.

2. Бочарников В.П. Fuzzy-технология: математические основы. Практика моделирования в экономике / В.П. Бочарников. — СПб: Наука, 2001. — 328 с.

3. Недосекин А.О. Нечетко-множественный анализ риска фондовых инвестиций / А.О. Недосекин. — СПб.: Типография "Сезам", 2002. — 181 с.

4. Севастьянов П.В. Невероятностная концепция риска в оптимизации портфеля [Электронный ресурс] / П.В. Севастьянов, Л.Г. Дымова. — Режим доступа: http://www.ifel.ru/br1/12.pdf

5. Деревянко П.М. Модели и методы принятия стратегических решений по распределению реальных инвестиций предприятия с применением теории нечетких множеств: дис... канд. экон. наук: спец. 08.00.13 / П.М. Деревянко. — Санкт-Петербург, 2006. — 224 с.

6. Чернов В.Г. Модели поддержки принятия решений в инвестиционной деятельности на основе аппарата нечетких множеств / В.Г. Чернов. — М.: Горячая линия-Телеком, 2007. — 312 с.

7. Птускин А.С. Нечеткие модели и методы в менеджменте: учебное пособие / А.С. Птускин. — М.: Издательство МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2008. — 216 с.

8. Леоненков А.В. Нечеткое моделирование в среде MATLAB и fuzzyTECH / А.В. Леоненков. — СПб.: БХВ-Петербург, 2003. — 736 с.

9. Економічний ризик: ігрові моделі: навч. посібник / [В.В. Вітлінський, П.І. Верченко, А.В. Сігал, Я.С. Наконечний]; ред. В.В. Вітлінський. — К.: КНЕУ, 2002. — 446 с.

10. Верченко П.І. Багатокритеріальність і динаміка економічного ризику (моделі та методи): монографія / П.І. Верченко. — К.: КНЕУ, 2006. — 272 с.

11. Подиновский В.В. Среднее полуотклонение как информация для принятия решений в условиях риска / В.В. Подиновский // Научно-техническая информация. — Серия 2: Информационные процессы и системы. — № 5. — 2006. — С. 26—30.

12. Коцюба О.С. Вибір найкращого інвестиційного проекту за умов невизначеності на основі показників варіабельності / О.С. Коцюба // Інвестиції: практика та досвід. — № 10 — 2016. — С. 20—25.

13. Штовба С.Д. Проектирование нечетких систем средствами MATLAB / С.Д. Штовба. — М.: Горячая линия-Телеком, 2007. — 288 с.

14. Обобщение метода анализа иерархий Саати для использования нечетко-интервальных экспертных данных [Электронный ресурс] / [Ахрамейко А.А., Железко Б.А., Ксеневич Д.В., Ксеневич С.В.]. — Режим доступа: http://sedok.narod.ru/s_files/b_281202_1.zip

References:

1. Vitlins'kyj, V.V. and Velykoivanenko, G.I. (2004), Ryzykolohiia v ekonomitsi ta pidpryiemnytstvi [Riskology in economics and entrepreneurship], KNEU, Kyiv, Ukraine.

2. Bocharnikov, V.P. (2001), Fuzzy-tehnologija: matematicheskie osnovy. Praktika modelirovanija v jekonomike [Fuzzy-technology: the mathematical foundations. Modeling practice in the economy], Nauka, St. Petersburg, Russia.

3. Nedosekin, A.O. (2002), Nechetko-mnozhestvennyj analiz riska fondovyh investicij [Fuzzy risk analysis of stock investment], Sezam, St. Petersburg, Russia.

4. Sevast'janov, P.V. and Dymova, L.G. (2007), "Non-probabilistic concept of risk in the portfolio optimization", Banki i riski, [Online], no. 4, available at: http://www.ifel.ru/br1/12.pdf (Accessed 30 January 2016).

5. Derevjanko, P.M. (2006), "Models and methods for making strategic decisions in distribution of real investment on the basis of fuzzy sets theory", Abstract of Ph.D. dissertation, Mathematical and tool methods of economy, Saint Petersburg State University of Engineering and Economics, St. Petersburg, Russia.

6. Chernov, V.G. (2007), Modeli podderzhki prinjatija reshenij v investicionnoj dejatel'nosti na osnove apparata nechetkih mnozhestv [Models of decision support in the investment activities on the basis of fuzzy sets], Gorjachaja linija-Telekom, Moscow, Russia.

7. Ptuskin, A.S. (2008), Nechetkie modeli i metody v menedzhmente [Fuzzy models and methods in management], Izdatel'stvo MGTU im. N.Je. Baumana, Moscow, Russia.

8. Leonenkov, A.V. (2003), Nechetkoe modelirovanie v srede MATLAB i fuzzyTECH [Fuzzy modeling in MATLAB and fuzzyTECH environment], BHV-Peterburg, St. Petersburg, Russia.

9. Vitlins'kyj, V.V. Verchenko, P.I. Sihal, A.V. and Nakonechnyj, Ya.S. (2002), Ekonomichnyj ryzyk: ihrovi modeli [Economic risk: game models], KNEU, Kyiv, Ukraine.

10. Verchenko, P.I. (2006), Bahatokryterial'nist' i dynamika ekonomichnoho ryzyku (modeli ta metody) [Multicriteria and dynamics of economic risk (models and methods)], KNEU, Kyiv, Ukraine.

11. Podinovskij, V.V. (2006), "The average semi-deviation as the information for decision-making under risk", Nauchno-tehnicheskaja informacija, Series 2: Informacionnye processy i sistemy, no. 5, pp. 26—30.

12. Kotsyuba, O.S. (2016), "Selecting the best investment project under uncertainty on the basis of relative indicators of variability", Investytsii: praktyka ta dosvid, no. 10, pp. 20—25.

13. Shtovba, S.D. (2007), Proektirovanie nechetkih sistem sredstvami MATLAB [Design of fuzzy systems using MATLAB tools], Gorjachaja linija-Telekom, Moscow, Russia.

14. Ahramejko, A.A. Zhelezko, B.A. Ksenevich, D.V. and Ksenevich, S.V. (2002), "Generalization Saati hierarchies analysis method for the use of fuzzy interval expert data", [Online], available at: http://sedok.narod.ru/s_files/b_281202_1.zip (Accessed 30 January 2016).

Стаття надійшла до редакції 16.06.2016 р.

УДК 330.16:338.436

І. А. Міщенко,
к. е. н., доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України

СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКИМИ ТЕРИТОРІЯМИ

I. Mishchenko,
Ph.D., Associate professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT SYSTEM OF RURAL AREAS

Екологічне управління як система дій держави, галузевих органів та суб'єктів господарювання щодо раціонального природокористування в Україні, ще перебуває на стадії становлення, в процесі якого належить подолати ряд суттєвих проблем. Серед них чільне місце належить моніторингу, організація якого потребує додаткових досліджень.

Environmental management as a system of government actions, industry bodies and entities for rational nature management in Ukraine, still in its infancy, during which to overcome some significant problems. Among them a prominent place belongs monitoring organization which requires further research.

Ключові слова: моніторинг, екологічна система, сільські території, дослідження, суб'єкти агробізнесу.
Key words: monitoring, ecological system, rural development, research, agribusiness entities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні з її високим сільськогосподарським освоєнням земель, однією з передумов розвитку агросфери є безпечне існування в агроекосистемах усіх живих істот, включаючи людину. Оцінка будь-яких, фізичних, хімічних чи інших проявів впливу людини на довкілля, немає сенсу без знання їх наслідків та використання цих знань при створенні системи екологічного управління. Управління природними ресурсами, як система дій держави галузевих органів та суб'єктів господарювання щодо раціонального природокористування в Україні, ще перебуває на стадії становлення, в процесі якого належить подолати ряд суттєвих проблем. Серед них чільне місце належить моніторингу, організація якого потребує додаткових досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам збереження довкілля і ролі моніторингу в цій глобальній проблемі не лише в Україні, а й усьому світі присвячені праці багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. Серед них у першу чергу належить назвати Мусієнка М.М., Серебрякова В.В., Брантона О.В., Морозюк Н.В., Славкова О.П., Чунарьова О.В., Андрусенка І.І.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в обгрунтуванні важливості моніторингу стану довкілля в системі екологічного управління сільськими територіями.

Рис 1. Схематичне зображення циклу управління в соціосфері

Джерело: розроблено автором.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На перший план в екологічному управлінні виходять не окремі об'єкти соціальної діяльності, а окремі території і адміністративні одиниці різного рівня — від населеного пункту до міжобласних регіональних утворень, з екологічних ситуацій в яких мозаїчно складається загальнонаціональний стан навколишнього природного середовища [3].

Досягнення екологічної безпеки сільських територій вимагає постійних зусиль з боку різних суб'єктів, що беруть участь у формуванні екобезпеки [5]. Тому управлінська діяльність має передбачати як досягнення довгострокових цілей, так і вирішення стратегічних та оперативних завдань. Довгострокові цілі екологічного управління тісно узгоджуються з тими цілями, які визначені програмою досягнення сталого розвитку, а саме:

1) збереження та відновлення науково-обгрунтованих масштабів природного компоненту агросистем;

2) забезпечення високої якості навколишнього середовища та мінімізації впливу людини на нього;

3) підтримання ефективної ресурсної забезпеченості розвитку економіки [2].

Враховуючи зарубіжний і вітчизняний досвід як стратегічні завдання екологічного управління на сільських територіях можна визначити наступним чином:

1) формування екологічної свідомості населення;

2) залучення екологічних аспектів у всі сфери господарської діяльності;

3) запровадження збалансованої раціональної та ефективної системи природокористування й ресурсоспоживання.

Щодо оперативних цілей і задач, то вони зумовлюються фактичним станом навколишнього середовища сільських територій, рівнем екологічної свідомості населення, можливістю залучення матеріальних ресурсів, інтенсивністю впливу з боку об'єктів управління [1].

Рис. 2. Схема загальної інформаційної структури моніторингу

Джерело: розроблено автором на основі [6, с. 484].

Науково технічний прогрес останнього сторіччя зумовив той факт, що на передній план суспільного життя вийшла його самоорганізація, розумова діяльність людини та її праця, які стали рисами утворення нової надсистеми соціосфери, що є значно ширшою за біосферу.

Латерально соціосфера обмежена поверхнею планети, на якій живуть люди. Латеральними структурними компонентами соціосфери є сільські території, міські агломерації, промислові комплекси, адміністративні роботи, області, окремі держави. Ці структурні компоненти характеризуються певною специфікою соціального, речовинно-енергетичного обміну, інформаційного обміну використання природних ресурсів та впливу на довкілля.

Функціональна суть соціосфери з'ясовується у самому загальному вигляді кібернетикою. Як кожна саморегулююча система вона характеризується здатністю одержувати, зберігати, передавати і перетворювати інформацію, тобто мати кібернетичну пам'ять, кібернетичний регулятор, канали прямого і зворотного зв'язку між регулятором і об'єктом управління.

Сільські території як окрема ланка соціосфери мають таку ж функціональну суть і екологічне управління в них і ними здійснюється за універсальним управлінським циклом (рис. 1).

Керованим об'єктом у межах сільських територій є їхній екологічний стан. Він зазнає зовнішнього впливу, в результаті якого суб'єкти управління у формі державних установ та органів місцевого самоврядування справляють свій управлінський вплив з метою нейтралізувати збурюючі фактори, відновити порушену рівновагу і наблизити систему до її еталонного стану.

Параметри стану еталонної системи визначаються нормативними документами. Ці параметри не є сталими і постійними. Вони змінюються з перебігом часу в залежності від типу структурного компоненту соціосфери. В Україні викиди техногенного навантаження класифікуються на такі групи:

— промислові стічні води;

— сільськогосподарські стічні води;

— комунальні стічні води;

— викиди в атмосферу;

— тверді відходи агропромислових підприємств [6, с. 493].

До цього офіційного переліку техногенного навантаження в сільських територіях слід додати надмірне і не завжди кваліфіковане використання агрохімікатів, які накопичуються в грунті, як на площах сільськогосподарських підприємств, так і ділянках землі на присадибних територіях.

Альфою організації антропогенного впливу на довкілля є моніторинг його стану.

Моніторинг стану навколишнього природного середовища передбачає:

1) постійні спостереження за станом довкілля;

2) регулярний аналіз матеріалів спостереження та їх об'єктивну оцінку;

3) прогнозування ситуації та її розвитку;

4) прийняття рішень;

5) забезпечення виконання рішень.

В Україні сформована і діє ієрархічна система екологічного моніторингу (рис. 2).

ВИСНОВКИ

1. Кожна сільська територія мусить в органах місцевого самоврядування мати офіційні оптимальні параметри стану свого агроландшафту.

2. Органи місцевого самоврядування сільських територій мають налагодити і підтримувати ділові стосунки з науково-дослідними науковими установами і підрозділами вищих навчальних закладів для проведення своєчасного аналізу, екологічного стану грунтів, підземних вод, що використовуються у побуті, відкритих водойм.

3. У кожному населеному пункті мають бути виділені ділянки землі для влаштування сміттєзвалищ і побутових відходів за погодженням з районними (обласними) екологічними службами.

Література:

1. Морозюк Н.В. Вплив аграрного сектора економіки на сталий розвиток сільських технологій / Н.В. Морозюк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія "Економіка, аграрний менеджмент, бізнес". — 2013. — Вип. 181. — Ч. 6. — С. 181—186

2. Морозюк Н.В. Особливості розвитку системи управління селом на територіях з низькою щільністю населення / Н.В. Морозюк, В.К. Терещенко // Науковий вісник НУБіП України. — 2009. — Вип. 142. — Ч2. — С. 255—259.

3. Славкова О.П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика. — Суми, 2010. — 335 с.

4. Андрусенко І.І. Моніторинг і управління водним режимом грунту / І.І. Андрусенко // Таврійський науковий вісник. — 2010. — Вип. 70, Ч. 2. — С. 35—41.

5. Чунарьов О.В. Основні завдання та концептуальні засади інтегрованого управління водними ресурсами / О.В. Чунарьов // Екологічний вісник. — 2014. — № 2. — С. 7—9.

6. Мусієнко М.М. Серебряков В.В., Брайон О.В. Екологія. Охорона природи: Словник — довідник. — К.: т-во "Знання", 2002. — 550 с.

References:

1. Morozjuk, N.V. (2013), "The impact of the agricultural sector to the sustainable development of rural technologies", Naukovij visnik NUBiP Ukraïni, Serija "Ekonomika, agrarnij menedzhment, biznes", vol. 181, pp. 181—186.

2. Morozjuk, N.V. and Tereshhenko, V.K. (2009), "Features of the system of the countryside in areas with low population density", Naukovij visnik NUBiP Ukraïni, vol. 142, pp. 255—259.

3. Slavkova, O.P. (2010), Rozvitok sil's'kih teritorij: teorija, metodologija, praktika [Rural Development: Theory, methodology, practice], Sumy, Ukraine.

4. Andrusenko, I.I. (2010), "Monitoring and management of ground water regime", Tavrijs'kij naukovij visnik, vol. pp. 35—41.

5. Chunarov, O.V. (2014), "Main tasks and conceptual principles of integrated water resources management", Ekologichnij visnik, vol. 2, pp. 7—9.

6. Musienko, M.M. Serebryakov, V.V. and Brayon, A.V. (2002), Ekologija. Ohorona prirodi: Slovnik-dovidnik [Ecology. Nature: Glossary, guide], Knowledge, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2016 р.

УДК 658.7

О. С. Бондаренко,
к. е. н., доцент, Херсонський національний технічний університет, м. Херсон

РОЗВИТОК ПАРАДИГМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЛОГІСТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

E. Bondarenko,
Candidate of economic sciences, Ph.D., associate professor, Kherson national technical University

THE DEVELOPMENT PARADIGMS OF FINANCIAL MANAGEMENT OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF ECONOMY LOGISTIZATION

Обгрунтовано особливості сучасної парадигми управління фінансами підприємств на засадах поєднання фундаментальних положень і моделей фінансового менеджменту та логістики.

Justified features of the modern paradigm of financial management of enterprises on the basis of a combination of fundamental concepts and models of financial management and logistics.

Ключові слова: парадигма, фінансовий потік, логістична система промислового підприємства.
Key words: paradigm, financial flow, logistics system of an industrial enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Поширеність потокових підходів характеризує логістичний етап функціонування економіки, який визначається інтеграцією суб'єктів ринку для досягнення оптимальної взаємодії в мікро- та макрологістичних системах та формуванням глобальних логістичних мереж. В цих умовах підгрунтям для розробки дієвих механізмів управління фінансами підприємств є інтегрування методологічних положень фінансового менеджменту та логістики. Така трансформація визначить нові можливості ефективного управління фінансовими потоками в межах сформованих логістичних ланцюгів та забезпечить більшу гнучкість та адаптивність підприємств до занадто мінливого зовнішнього середовища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням логістизації економіки на макро- та мікрорівнях присвячується з кожним роком все більше праць вітчизняних і зарубіжних дослідників. Найбільш ширше вона розкрита Амітаном В.Н., Ларіною Р.Р., Пілюшенко В.Л., Зборовською О.М., Струтинською І.В., Тюріною Н.М., Гой І.В., Омельченко В.Я., Фроловою Л.В., Шкодіною О.С., Шкабариною А.О. Наукові твердження свідчать про те, що логістизація відіграє ключову роль у напряму оптимізації управління потоковими процесами на основі інтеграції окремих елементів в ефективну систему, що забезпечує формування необхідних поставок та відвантажень, умов розрахунків, інформації, фінансових ресурсів, компетенцій персоналу. Разом з цим, на сьогоднішній день не обгрунтовано впливу логістизації на процеси управління фінансами підприємств та не визначено методологічних та методичних аспектів успішної реалізації управління фінансовими потоками в логістичних системах промислових підприємств.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У зв'язку з цим, метою статті є обгрунтування особливостей сучасної парадигми управління фінансами підприємств на засадах поєднання фундаментальних положень і моделей фінансового менеджменту та логістики, що сприятиме самоорганізації логістичних систем та усуненню хаотичності дій представників логістичної інфраструктури, гармонізації взаємовідносин між

учасниками логістичних ланцюгів у напряму збільшення їх цінності та зростання вартості підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В результаті логістизації економіки швидко розвиваються логістичні ланцюги, які формуються підприємствами, та логістичні мережі, що відображають повну самостійність і юридичну незалежність підприємств, включених у неї. Підприємства, створюючи логістичні ланцюги та поєднуючись в них за принципами взаємодоповнюваності й взаємозалежності, створюють умови для підвищення ефективності функціонування шляхом комбінування формальних і неформальних процедур координації господарської діяльності учасників та одержання доступу до ресурсів партнерів з метою досягнення максимального синергетичного ефекту від їх використання.

Узагальнюючи змістовні аспекти концепції логістизації та виділяючи три стратегічні її напрями (інституціонально-правовий, інноваційний, інфраструктурний) Омельченко В.Я. визначив ключову її роль у напряму розвитку економіки України [1, с. 24]. Він акцентував увагу на тому, що базовою правовою основою логістизації господарських процесів на Україні слід вважати прийняття на державному рівні концепції логістичного управління національною економікою. У цьому зв'язку, доцільним є затвердження Державної логістичної доктрини України, метою якої є формування організаційно-правового забезпечення ефективності товароруху на всіх рівнях господарського управління та досягнення при цьому мінімізації трансакційних і логістичних витрат. Дотримуючись такої позиції ним обгрунтовано принципові положення категорії "логістична економіка", (економіка, де оптимально з позицій єдиного цілого аналізуються, синтезуються і сполучаються на різних рівнях виробничо-комерційні, інформаційні, фінансові, еколого-економічні, трудові потоки, інтереси і структури) та визначено принципові її складові (тотальна орієнтація на задоволення виникаючих потреб; постійне удосконалення системи виробничих, організаційно-управлінських, соціально-економічних відносин між взаємодіючими суб'єктами економіки; формування додаткових переваг, які одержують у ринковому середовищі учасники ефективних логістичних ланцюгів; посилення взаємної відповідальності учасників логістичних ланцюгів, пріоритет їх загального інтересу у підтриманні стійкості та оптимальності цих ланцюгів у рамках конкурентної боротьби за споживача).

Актуалізація і важливість вирішення зазначених питань загострюється розвитком процесів глобалізації та підсилюється прагненням України інтегруватися до світогосподарських зв'язків. Інтеграція логістичних систем обумовлюється цілеспрямованістю та варіативністю їх поведінки, адаптацією у ринковому середовищі та здатністю до взаємодії з ним, високим інформаційно-комунікаційним потенціалом та наявністю контурів зворотних зв'язків. Слушно зазначає Фролова Л.В. [2, с. 9], що передумовами появи й удосконалення механізмів логістизації усіх ієрархічних рівнів економіки є інтеграція, інформатизація та глобалізація. Дійсно, з одного боку, логістизацію економіки можна розглядати як наслідок розвитку інтеграції та глобалізації, що зумовлено поглибленням електронних інформаційних систем, утворенням глобальних систем, виходом на міжнародний рівень, а з іншого — як основу такого розвитку, оскільки ринкова трансформація у поєднанні з глобалізаційними процесами у міжнародних економічних відносинах забезпечується досягнутим рівнем інформаційних технологій.

Активізація процесів логістизації під впливом інтеграції та глобалізації — це об'єктивна необхідність, зумовлена ускладненням завдань управління, великими обсягами інформації, які обробляються підприємствами різних видів економічної діяльності. Сучасні підприємства не можуть управляти господарськими процесами без інформатизації. Тому характерною рисою логістизації економіки можна вважати перехід до інформаційного суспільства, основою якого є перетворення інформації в стратегічний ресурс.

Першим кроком в інтегруванні фінансового менеджменту і логістики можна вважати виникнення в останнє десятиліття в системі економічної науки нового напряму — фінансова логістика. На сьогоднішній день фінансова логістика залишається найменш вивченою сферою науки, що обумовлено, по-перше, історично малим періодом існування, по-друге, широтою і неоднозначністю тлумачення її сутності, по-третє, складністю через її недослідженість та неспроможність чіткого віднесення до логістичного чи фінансового напрямів. Корнєєв В.В. [3], зазначаючи, що логістичний підхід до управління фінансовими потоками є новим, застосовує поняття фінансова логістика. Під ним розуміє діяльність, спрямовану на професійне управління кругообігом фінансових потоків від постачальників капіталу до його споживачів і в зворотному напрямку. На думку Коровіна Є.Г. [4, с. 12] фінансова логістика — це система управління, планування і контролю фінансових потоків на основі інформації про організацію матеріальних потоків, а також сукупність наукових знань, прийомів, методів і правил, використання яких дозволяє управляти матеріальними, інформаційними, сервісними, енергетичними, кадровими потоками таким чином, щоб вони повністю відповідали стратегічним і тактичним цілям логістичної системи підприємства в його взаємовідносинах з іншими господарюючими суб'єктами. Також існує визначення, за яким управління фінансовими потоками в логістичних системах є системою управління, планування і контролю над фінансовими потоками на основі інформації і даних з організації матеріальних потоків підприємства.

Вивчення Кравцовою А.М. еволюції і сучасного стану поняття "фінансовий потік" [5, с. 105—106] дозволило їй виділити шість підходів до управління фінансовими потоками:

— фінансовий (передбачає управління фінансовими потоками як засіб для визначення фінансових показників та прийняття відповідних рішень у сфері фінансів підприємств);

— виробничий (управління фінансовими потоками відображає кошторисне планування та використовується для організації виробничого процесу);

— інформаційно-технологічний (виокремлює дві сторони, де, з одного боку, можна синтезувати загаль-

Таблиця 1. Порівняльні риси парадигм управління фінансами підприємств

Діюча парадигма	Трансформована парадигма
Прийнятна для економічних умов, пов'язаних з процесами інтеграції та глобалізації	Особливо дієва в умовах логістизації, що викликано розвитком процесів інтеграції, глобалізації, інформатизації
Базується на фундаментальних положеннях фінансового менеджменту	Базується на інтегруванні фундаментальних положень фінансового менеджменту та логістики
Процес управління характерний для підприємств	Процес управління характерний для мікрологістичних систем та їх об'єднань у єдиний інформаційний простір
Орієнована на зростання вартості підприємства	Орієнована на забезпечення цінності логістичних ланцюгів в оперативному періоді, що сприяє зростанню вартості в стратегічному періоді
Передбачає участь працівників підприємства у забезпеченні створення вартості підприємства	Передбачає участь працівників у формуванні цінності логістичних ланцюгів, що є для них більш прийнятним, та в подальшому визначає зростання вартості підприємства
Процес прийняття фінансових рішень передбачає врахування внутрішніх можливостей та зовнішніх впливів	Процес прийняття фінансових рішень передбачає адаптування до логістичної інфраструктури та врахування внутрішніх можливостей і зовнішніх впливів
Відображає дотримання вимог формування корпоративної культури	Відображає дотримання вимог соціальної відповідальності, ощадливого виробництва та екологізації
Характеризується низьким рівнем волатильності та практично не змінюється	Характеризується високим рівнем волатильності та лояльності до впровадження змін
Передбачає використання витратної та процесної систем бюджетування	Передбачає використання логістично-орієнтованої системи бюджетування, яка поєднує аспекти витратної та процесної

Джерело: розроблено автором.

ний зміст управління фінансовими потоками, з іншого — синтезувати інформаційно-комп'ютерне вирішення проблеми);

— маркетинговий (визначає, що вихідною точкою управління фінансовими потоками є реалізація стратегічної мети — стратегії конкуренції на ринках збуту);

— логістичний (поєднує в собі маркетингову концепцію з теорією оптимального управління логістичними потоками, що дозволяє в процесі управління фінансовими потоками швидко реагувати на ринкові сигнали).

Перераховані підходи активно використовуються в діяльності вітчизняних підприємств. Однак вони не усувають наявність проблем в управлінні фінансовими потоками. Можливості їх вирішення пов'язанні з виконанням таких дій:

— створення методології орієнтованої на динамічну рівновагу економічних систем (класичні теорії фінансового менеджменту базуються на статичному стані підприємств та лінійному програмуванні);

— інтегрування нових напрямів економічних наук і теорій в концептуальні підходи фінансового менеджменту (методологія нових напрямів економічних наук дозволяє врахувати змінність ринкових ситуацій, незбалансованість попиту і пропозиції, стихійність відтоку капіталу, а також спрогнозувати і виявити тенденції, принципи самоорганізації економічних явищ);

— розробка методичних підходів до управління фінансовими потоками, які мають базуватися на нелінійному динамічному моделюванні та недетермінованих моделях прогнозування (лінійні детерміновані моделі в умовах швидкої мінливості зовнішнього середовища не встигають адекватно і точно відображати ринкові ситуації, а отже не дозволяють приймати обгрунтовані фінансові рішення);

— обгрунтування нового інструментарію до оцінки вартості підприємства з точки зору теорій, заснованих не на статичних показниках, а на динамічних (застосування динамічних показників дозволить своєчасно коригувати фінансову стратегію підприємства шляхом прийняття своєчасних фінансових рішень);

— розробка нової цільової фінансової моделі підприємства, націленої на синхронізацію та збалансованість фінансових та супутніх їм потоків, що в цілому забезпечить гармонізацію інтересів не тільки підприємства, але і всіх зацікавлених осіб та суспільства.

Успішна їх реалізація можлива в межах створення підприємствами логістичних систем і побудови раціональних логістичних ланцюгів. Тому доречним для підприємств є перехід від управління окремими функціями, пов'язаними з формуванням і обслуговуванням фінансових потоків, до управління комплексом таких функцій. Виходячи з цього, фінансовий підхід до управління фінансовими потоками набуває нових специфічних рис, обумовлених використанням логістичного підходу, і трансформується у логістично-орієнтований. Такий стан речей дозволяє зробити висновок про еволюційну зміну парадигми, на якій має базуватися подальша розробка сучасних моделей управління фінансовими потоками. Це зумовлює перегляд організаційно-управлінського мислення, формування нової філософії управління та трансформування парадигми управління фінансами підприємств з урахуванням логістичної методології у напряму вирішення науково-практичної проблеми, пов'язаної з оптимізацією в логістичних системах підприємств фінансових потоків.

Парадигма — це теоретико-методологічне підгрунтя аналізу, синтезу та оптимізації шляхів розв'язання певної проблеми. Часто її зміст розкривають як теорію, теоретичну модель, яка використовується як зразок постановки, обгрунтування, вирішення проблеми в межах певного предмета дослідження або як концептуально визначену модель методології діяльності, структурними елементами якої є концепція, мотив, мета, метод, ресурс, засіб, спосіб дії. Тому формування нової парадигми — це не тільки розробка нової системи ідей і уявлень, а й формування якісно нового типу мислення, глибоке оновлення методології та понятійного апарату науки [140, с.76].

Сучасна парадигма в управлінні фінансами підприємств передбачає орієнтацію на процеси інтеграції, гло-

балізації, інформатизації, взаємозв'язок фінансового менеджменту та логістики, самоорганізацію логістичних систем та хаотичність дій учасників логістичної інфраструктури, соціальну відповідальність бізнесу і корпоративну культуру. Об'єктивна потреба її виникнення пояснюється тим, що згідно з нею, проблеми управління фінансовими потоками вирішуються комплексно на засадах методології фінансового менеджменту та логістики, поєднуючи інтереси різних учасників логістичних ланцюгів у напряму взаємовигідного вирішення суперечностей, які можуть мати місце між різними галузями і видами діяльностей та, відображаючи широкий спектр залучення ресурсного потенціалу у процесі раціональної організації не тільки фінансових, але й інших логістичних потоків.

В табл. 1 представлено порівняльні риси діючої та трансформованої парадигм управління фінансами підприємств.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, трансформування парадигми управління фінансами підприємств відображає необхідність формування у дослідників адаптованих поглядів на сучасні процеси управління фінансовими потоками, та забезпечує виокремлення ще ряду передумов, направлених на розробку ефективних фінансових механізмів. Основні з них:

— безперервність економічних процесів обумовлює необхідність застосування потокових підходів до управління фінансовими ресурсами підприємств;

— фінансова нестабільність підприємств вимагає першочергового врахування фінансових потоків, а вже на їх основі матеріальних;

— фінансова стійкість підприємств під впливом мінливості зовнішнього середовища залежить від їх спроможності генерувати фінансові потоки;

— формування та використання фінансових ресурсів на підприємствах здійснюється за результатами руху вхідних і вихідних фінансових потоків;

— фінансові потоки взаємопов'язані з матеріальним та інформаційними потоками, що відображає доцільність синхронізованого управління ними;

— фінансовий потік під впливом господарських операцій змінює напрями руху, а отже визначає їх економічний результат;

— управління фінансовими потоками має враховувати особливості управління супутніми їм потоками, що в сучасних умовах виокремлено в межах логістичного управління господарською діяльністю;

— управління фінансовими потоками в логістичних системах має обов'язково базуватися на врахуванні як фінансового так і логістичного аспекту, а отже має бути направлене на формування цінності логістичного ланцюга, який створить умови для зростання вартості підприємства;

— наукові положення, що закладаються в інтегральну логістичну парадигму до управління фінансами підприємств, здатні перетворити конфлікти, проблеми, диспаритет відносин у можливість отримання ефекту від гармонізації інтересів і повної співпраці по всьому логістичному ланцюгу.

Їх врахування визначає необхідність подальшого дослідження ролі фінансових потоків в мікрологістичних системах та процесах формування ними цінності логістичних ланцюгів та вартості підприємств.

Література:

1. Омельченко В.Я. Логістична стратегія розвитку світової економіки в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: 08.00.02 "Світове господарство і міжнародні економічні відносини" / В.Я. Омельченко. — Донецький національний університет МОН України. — Донецьк, 2009. — 41 с.

2. Фролова Л.В. Логістичне управління підприємством; теоретико-методологічні аспекти: монографія / Л.В. Фролова — Донецьк. ДонДУЕТ ім. Туган — Барановського, 2004 — 162 с.

3. Корнєєв В.В. Управління кредитними та інвестиційними потоками капіталу: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра екон. наук: 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" /Володимир Вікторович Корнєєв, НАН України. Ін-т екон. прогнозування. — К., 2004. — 35 с.

4. Коровин Е. Г. Проектирование и функционирование логистической системы управления финансовыми потоками коммерческого предприятия: автореф. дис. на соискание учен. ступ. канд. экон. наук: 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством: логістика" /Евгений Геннадьевич Коровин. — Саратов, 2011. — 24 с.

5. Кравцова А.М. Фінансові ресурси підприємств: механізм формування та ефективного використання: монографія /А.М. Кравцова. — Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2010. — 220 с.

6. Чухно А.А. Твори у 3 х томах / А.А. Чухно. — Т.3. Становлення еволюційної парадигми економічної теорії. — К., 2007. — 592 с.

References:

1. Omel'chenko, V.Ya. (2009), "Logistics strategy of the global economy in the context of globalization", Ph.D. Thesis, Economy, Donets'kyj natsional'nyj universytet MON Ukrainy, Donets'k, Ukraine.

2. Frolova, L.V. (2004), Lohistychne upravlinnia pidpryiemstvom; teoretyko-metodolohichni aspekty [Logistics management; theoretical and methodological aspects], DonDUET im. Tuhan — Baranovs'koho, Donets'k, Ukraine.

3. Kornieiev, V.V. (2004), "Managing credit and investment capital flows", Ph.D. Thesis, Economy, NAN Ukrainy. In-t ekon. Prohnozuvannia, Kyiv, Ukraine.

4. Korovyn, E. H. (2011), "Projecting and operation of the logistics management system of financial flows of business", Ph.D. Thesis, Economy, Saratov, Russia.

5. Kravtsova, A.M. (2010), Finansovi resursy pidpryiemstv: mekhanizm formuvannia ta efektyvnoho vykorystannia [The financial resources of companies: mechanism of formation and effective use], PP Baliuk I.B., Vinnytsia, Ukraine.

6. Chukhno, A.A. (2007), Stanovlennia evoliutsijnoi paradyhmy ekonomichnoi teorii [The formation of the evolutionary paradigm of economic theory], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2016 р.

УДК 330:12

О. В. Степанова,
к. е. н., старший науковий співробітник відділу управління економікою,
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТІ ПРОЦЕСІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

O. Stepanova,
Ph.D. in Economics, senior researcher of public finance department,
"Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences"

PROBLEMS OF INSTITUTIONAL COMPLEMENTARITY IN DECENTRALIZATION PROCESS OF HEALTH CARE OF UKRAINE

У статті досліджено сучасні тенденції реалізації стратегії децентралізації в системі охорони здоров'я в Україні. Виявлено проблеми інституційної комплементарності в процесі реалізації стратегії децентралізації медичної галузі. Проведено аналіз нормативно-правового забезпечення сучасного процесу реформування системи охорони здоров'я в контексті децентралізації. Виявлено протиріччя загального вектору стратегії децентралізації функцій та повноважень державного управління та проголошених цілей і запропонованої ієрархічної структури системи охорони здоров'я. Доведено, що частина запропонованих нових інститутів в процесі реалізації децентралізації в охороні здоров'я та діючі інститути некомплементарні. Виявлено прогалини нормативно-правового регулювання надання та використання медичних субвенцій, розподілу функцій та повноважень об'єднаних територіальних громад, що обумовило неможливість фінансування ними діяльності медичних закладів. Досліджено процеси посилення автономізації та фінансово-господарської самостійності медичних закладів.

In the article the modern trends of implementing the strategy of decentralization of health care in Ukraine are observed. The problems of institutional complementarity in the implementation of decentralization strategy health sector are defined. The analysis of the regulatory process providing modern health care reform in the context of decentralization was carried out. Contradiction vector strategy of decentralization of functions and government declared objectives and proposed the hierarchical structures of the health system are defined. It is proved that some of the proposed new institutions in the implementation of decentralization in health care institutions and active not complementary. Revealed gaps of legal regulation of medical subsidies, distribution of functions and powers united local communities that led to the impossibility of financing of medical institutions. The processes of strengthening financial autonomy and economic independence medical facilities are find out.

Ключові слова: система охорони здоров'я, децентралізація, інституційна комплементарність, розподіл функцій та повноважень в охороні здоров'я, державні фінанси.

Keywords: health care, decentralization, institutional complementarity, distribution of functions and responsibilities in health care, public finance.

ВСТУП

Однією з найбільш вагомих публічних новацій останніх двох років, яка обумовила стратегічні зміни у тому числі в функціонуванні системи охорони здоров'я, стала давно очікувана реформа децентралізації. Відповідно до цієї реформи сьогодні відбувається кардинальна трансформація організаційно-економічного механізму охорони здоров'я зі зміною фінансових потоків на користь територіальних громад та відповідною зміною повноважень. Разом з тим, не дочекавшись остаточного розподілу повноважень у сфері охорони здоров'я між рівнями влади та відпрацювання всіх фінансових та організаційних процесів, в Україні розпочато процес підвищення рівня фінансово-господарської самостійності та автономії медичних закладів. Одночасно відбувається пошук нових домінуючих механізмів фінансування охорони здоров'я, що передбачає структурні зміни недостатнього бюджетного фінансування галузі, опрацьовуються підходи до впровадження обов'язкового медичного страхування. Так, характерною ознакою сучасних реформ з децентралізації стає проблема відсутності комплементарності проголошених цінностей базовим інститутам та можливостям трансформації системи охорони здоров'я України, її адаптаційному потенціалу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

За останні два десятиріччя пошук оптимального механізму управління та фінансування охорони здоров'я в континуумі централізація — децентралізація став предметом досліджень науковців та практиків в багатьох країнах світу. Зокрема, наукові праці, Салтмана Р., Врангбека К., Чіма Ш., Родінеллі Д. [19, 20] заклали кон-

цептуальні основи для визначення теоретичних підходів та методичних принципів децентралізації в системі охорони здоров'я, альтернативних варіантів розподілу функцій та повноважень, формування фінансових потоків, ролі та участі основних суб'єктів галузі. Організаційно-економічні механізми взаємодії між державою та медичними установами опрацьовано Д. Филмером, Ж. Хаммером, Л. Прітчет, Р. Реінікка, Ж. Свенсоном. В українській науковій думці засади фінансової децентралізації, у тому числі в охороні здоров'я досліджувалися в наукових працях Т. Бондарук, Г. Ігнатьєвої, О. Кириленко, І. Луніної, В. Лєхан, В. Москаленко, К. Павлюк, Г. Слабкого та інших дослідників.

На фоні ускладнення реалізації стратегій реформування різних сфер економіки та соціальної сфери в одних країнах, які мали успіх в інших країнах, в наукових колах зросла увага до розуміння впливу комплементарності інститутів на хід цих реформ. Так, проблема комплементарності в економіці вивчається в роботах І. Бережного [1], О. Бородіної, Р. Буає, В. Вольчика, В. Гейця, А. Гриценко, Дж. Кемпбелла, В.Липова[5], А. Одинцової та інших науковців.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження та аналіз сучасних тенденцій реалізації стратегії децентралізації в системі охорони здоров'я України, виявлення проблем функціональної комплементарності та протиріччя впровадження її основних механізмів та інструментів.

РЕЗУЛЬТАТИ

В сучасних умовах в Україні існує нагальна необхідність реформування системи охорони здоров'я з метою підвищення ефективності функціонування її інституційної структури, усунення фінансових та територіальних бар'єрів доступу до первинної, стаціонарної та високоспеціалізованої медичної допомоги, наближення якості медичних послуг до реальних потреб різних верств населення в контексті забезпечення інклюзивного сталого розвитку країни. Окрім цього, проведення таких реформ зумовлене потребою забезпечення фінансової стійкості діяльності як системи охорони здоров'я, так і системи державних фінансів в цілому, формування нових механізмів фінансування медичної галузі, передачу на рівень територіальної громади багатьох функцій та повноважень з організації та фінансування медичної допомоги, в результаті якого створюється базис для формування децентралізованої моделі охорони здоров'я. Діюча сьогодні в Україні переважно централізована модель управління системою охорони здоров'я не відповідає потребам українського суспільства та цілям сучасної медицини. Децентралізована модель організації та фінансування системи охорони здоров'я може сформувати вищий рівень гнучкості та оперативності реагування на зміни соціально-демографічної та економічної ситуації в регіонах та громадах.

Водночас, аналіз останніх тенденцій реформування медичної галузі в контексті децентралізації дозволяє зауважити наявність проблем інституційної комплементарності, а також виникнення системних протиріч діяльності системи охорони здоров'я. В Україні при реалізації реформ децентралізації в охороні здоров'я використано принцип "перенесення інститутів" та спроби адаптації кращого зарубіжного досвіду. За такого стану речей, першочерговим кроком мало б стати емпіричне дослідження та методичне обгрунтування руху фінансових потоків в галузі охорони здоров'я від центральних органів влади в регіони та громади у взаємозв'язку зі змінами якості та доступності надання медичних послуг, а також з урахуванням принципу комплементарності інститутів як суттєвої передумови ефективного розвитку та функціонування економічних систем.

Підкреслюючи необхідність уваги до комплементарності інститутів в процесі проведення соціально-економічних реформ І. Бережной доводить, що "інститути пов'язані між собою, зокрема, принципом комплементарності, відповідно до якого інститути доповнюють один одного, і бажаний економічний ефект досягається тільки на основі взаємопов'язаних інституційних змін"[1]. Виходячи з цих позицій, В. Вольчик констатує, що проблема комплементарності інститутів є частиною іншої важливої проблеми співвідношення інституційного порядку з конкретними, які базуються на галузевих і інших особливостях, специфічному інституційному середовищі та інституційній структурі, які задають умови для здійснення економічних взаємодій між агентами.

Як було раніше нами визначено[16], існуючі світові моделі децентралізації організації та фінансування системи охорони здоров'я не є сталими, постійно змінюються й включають різні методи та процедури та не можуть бути повністю адаптовані до українських реалій. Децентралізація в охороні здоров'я навіть у країнах зі схожими домінуючими механізмами фінансування може мати значні відмінності, оскільки фінансування такої галузі — це не тільки процес залучення коштів, а й об'єднання фінансових ресурсів в пули та закупівлі медичних послуг. Різні країни мають відмінні рівні розподілу відповідальності та повноважень за видами медичної допомоги у сфері управління та фінансування охорони здоров'я між адміністративними рівнями та суб'єктами (парламент, уряд, страхові медичні фонди, медичні установами, місцеві органи влади та ін.) [17, 19].

Проблеми функціональної компліментарності можуть виникати вже на етапі впровадження діючих в інших країнах принципів децентралізованого управління та фінансування охорони здоров'я. Функціональна компліментарність, за визначенням

В. Липова, характеризує процесуальну цілісність системи в ході відтворення її існування, спирається на принципи цілісності, зв'язності і послідовності [5]. Нехтування такими засадами неминуче приведе до виникнення інституційних розривів, причинами якого на думку І. Бережного є не встановлений взаємозв'язок між суміжними правилами, а нові й діючі інститути — некомплементарні. Такі розриви нерідко стають прямим наслідком інституційних реформ, особливо якщо при підготовці їх проведення не були враховані складність і багаторівневість інституційної системи, яка функціонує в країні [1].

Розглянемо більш детально проблеми інституційної комплементарності цілей та заходів реформи децентралізації в охороні здоров'я. В оприлюднених Міністерством охорони здоров'я України Проекті Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я

Таблиця 1. Субвенції місцевим бюджетам на фінансування охорони здоров'я у 2015 — 2016 рр., тис грн.

Вид субвенції	Рік		Абсолютна зміна, тис. грн.	Темпи приросту,%
	2015	2016 (план)		
Медична субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам	46177023,60	44316586,20	-1860437,40	-4,03
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання витратних матеріалів для закладів охорони здоров'я та лікарських засобів для інгаляційної анестезії	18274,80	18972,60	697,80	3,82
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання медикаментів та виробів медичного призначення для забезпечення швидкої медичної допомоги	135630,02	137992,30	2362,28	1,74
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реформування регіональних систем охорони здоров'я для здійснення заходів з виконання спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту «Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей»	6364,43	179715,40	173350,97	2723,75

Джерело: за даними Міністерства фінансів України.

України [14] та Концепції реформування фінансування системи охорони здоров'я України [13] визначені такі задачі децентралізації:

— функції фінансування медичної допомоги та замовника медичних послуг передбачено передати єдиному національному замовнику медичних послуг з регіональними відділеннями. Так, визначено, що окреслені функції має виконувати "незалежна організація, що діятиме в інтересах пацієнтів, та закуповувати медичні послуги з єдиного національного пулу коштів на основі єдиних базових тарифів та вимог до якості". Регіональні відділення національного замовника медичних послуг не підпорядковуватимуться місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, оскільки будуть структурним підрозділом замовника та функціонувати в межах діючої бюджетної моделі фінансування системи охорони здоров'я, а також визначено, що "фінансування повинно переходити за пацієнтом" незалежно від рівнів медичної допомоги;

— запропоновано розмежування функцій замовника та постачальників медичних послуг, яким надається управлінська та фінансова автономія та визначено, що вони на контрактній основі будуть надавати медичну допомогу;

— закупівлю медичних послуг в межах державного гарантованого пакету буде здійснено у постачальників всіх форм власності, що закладатиме ринкові принципи діяльності системи охорони здоров'я та створення єдиного медичного простору;

— наголошено, що система охорони здоров'я буде децентралізована до рівня громади та відповідно до засад адміністративно-територіальної реформи громада самостійно може обирати рівень оптимального акумулювання коштів для фінансування медичної допомоги;

— функції контролю та нагляду буде передано наглядовим медичним радам, які представлятимуть інтереси громади, діятимуть на громадських засадах та матимуть дорадчий голос при здійсненні закупівель медичних послуг для громади.

Зовсім інший механізм розподілу функцій та повноважень в системі охорони здоров'я на засадах децентралізації передбачено прийнятою у 2014 році Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [15]. Так, органам місцевого самоврядування делеговано право та обов'язки щодо виконання функції забезпечення охорони здоров'я, зокрема, на базовому рівні в частині надання послуг швидкої медичної допомоги, первинної охорони здоров'я, з профілактики хвороб; на районному рівні — медичної допомоги вторинного рівня; на регіональному рівні — високоспеціалізованої медичної допомоги.

Такі протиріччя потребують узгодження та забезпечення горизонтальної комплементарності інститутів, вибору єдиного вектору реформування системи охорони здоров'я.

Реформа децентралізації в Україні включає, у тому числі, зміни в системі розподілу функцій та повноважень у сфері охорони здоров'я та передбачає зростання медичних субвенцій до місцевих бюджетів. Виокремлення окремої статті медичних субвенцій для місцевих бюджетів фактично стало початковим етапом формування нової моделі фінансування медичної галузі та міжбюджетних відносин. У 2015 році обсяг медичних субвенцій до місцевих бюджетів становив 46,4 млрд грн. Разом з тим, відповідно до Закону України "Про державний бюджет на 2016 рік" [3] медичні субвенції в поточному році зменшено до 44,3 млрд грн. (таблиця 1).

В таких умовах, органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади отримують потенціал для прийняття відповідних управлінських рішень щодо розподілу отриманих коштів та визначення обсягу потреб

адміністративно-територіальної громади в закупівлі медичних послуг. Постанова КМУ №11 від 23 січня 2015 року "Деякі питання надання медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам" регулює надання медичної субвенції. Субвенція спрямовується на оплату поточних видатків закладів охорони здоров'я та програм у сфері охорони здоров'я, визначених у статті 103 (4) Бюджетного кодексу України [11]. Відповідно до норм Бюджетного кодексу України обсяг медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам визначається на основі формульних розрахунків за єдиними підходами для усіх територій виходячи з фінансового нормативу бюджетної забезпеченості та коригуючи коефіцієнтів у розрахунку на одну особу.

Необхідно зауважити, що запропонована формула розподілу обсягу медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам[10] не враховує вартості медичних послуг, а також не враховує розподіл фінансування медичної допомоги за клініко-статистичними групами, визначення яких закладено в цілях реформування системи охорони здоров'я України та закріплених у Проекті Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я України[14] та Концепції реформування фінансування системи охорони здоров'я України [13].

Прерогатива щодо визначення співвідношення між первинним та вторинним рівнями надання медичної допомоги належить до відповідних місцевих органами влади і має здійснюватися ними під час формування та затвердження відповідних місцевих бюджетів [12].

Окрім цього, Міністерство охорони здоров'я України визначає окремі аспекти порядку й умов надання медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам[6]. За рахунок медичної субвенції проводяться видатки місцевих бюджетів, що передбачені у п. 3 ч. 1 ст. 89 та п. 3 ч. 1 ст. 90 Бюджетного кодексу України, до яких, зокрема, належать видатки на інші державні програми медичної та санітарної допомоги, у тому числі — регіональні заходи з реалізації державних програм. Визначення остаточних обсягів видатків на охорону здоров'я та розподіл їх за напрямами використання здійснюються відповідними місцевими органами влади при формуванні й затвердженні місцевих бюджетів. Місцеві ради мають право передавати кошти медичної субвенції у вигляді міжбюджетного трансферту іншим бюджетам для надання медичних послуг за місцем обслуговування населення й розподіляти залишки субвенції відповідними рішеннями, а також додатково понад обсяги субвенції планувати та здійснювати з місцевих бюджетів оплату поточних і капітальних видатків закладів охорони здоров'я та програм у галузі охорони здоров'я, визначених у ст. 1034 Бюджетного кодексу України.

Однак, запропонований механізм розрахунків обсягу коштів на зазначені цілі залишився таким, як і раніше, тобто проводиться за тими ж формулами, в яких нормативи бюджетної забезпеченості визначаються виходячи з фінансових можливостей державного бюджету, а не за галузевими стандартами, повного переліку яких до цього часу державою не розроблено. Таким чином, Міністерство фінансів України визначає обсяг видатків з державного бюджету на виконання делегованих повноважень, а органи місцевого самоврядування не можуть впливати на обсяг виділених державою коштів[12]. В таких умовах, на місцевому рівні виникають проблеми інституційної комплементарності, що супроводжуються недофінансуванням медичної галузі, внаслідок недостатності коштів на місцевому рівні та неможливості їх залучити. При цьому, наділення місцевих бюджетів реальною власною дохідної базою підмінене вдосконаленням механізмів субсидування, що не дозволить фінансувати медичні заклади у повному обсязі. На основі аналізу провідного світового досвіду фінансової децентралізації в медичній галузі доведено, що тільки при отриманні достатніх власних доходів може бути вирішена проблема фіскальної стійкості як регіональних систем охорони здоров'я, так і місцевих і державних фінансів в цілому [17, 18].

Проблеми інституційної комплементарності також визначилися при впровадженні принципів децентралізованого управління та фінансуванні системи охорони здоров'я, які обумовлені прогалинами нормативно-правового регулювання розподілу функцій та повноважень об'єднаних територіальних громад. В таких умовах існує нагальна необхідність Міністерством охорони здоров'я України здійснення такого розподілу функцій фінансування та управління первинним рівнем медицини, зокрема, в контексті становлення об'єднаних територіальних громад. Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [15], серед основних повноважень органів місцевого самоврядування базового рівня є забезпечення, зокрема, надання послуг швидкої медичної допомоги, первинної охорони здоров'я, з профілактики хвороб. Районні центри первинної медицини так само як і інші заклади охорони здоров'я на районному рівні (включаючи центральні районні лікарні) нині перебувають у спільній комунальній власності усіх територіальних громад районів. Однак, розподіл медичної субвенції відбувається за іншими принципами. Зазначені вище суб'єкти в особі об'єднаних територіальних громад, маючи право на пряме отримання коштів медичної субвенції, в абсолютній своїй більшості не мають належної інституційної бази для надання медичної допомоги населенню у вигляді відповідних закладів охорони здоров'я[9]. В сучасних умовах, за відсутності чіткого бачення функціонування системи охорони здоров'я на рівні об'єднаних громад та за відсутності відповідних нормативних документів Міністерства охорони здоров'я України, ці громади змушені були передати медичну субвенцію на районні ради[8].

Виявлені протиріччя впровадження заходів з реформи децентралізації в охороні здоров'я свідчать про те, що нові інститути та існуючі сьогодні в цій системі некомплементарні. За визначенням І. Бережного виникнення некомплементарності інститутів та подальших інституційних розривів не є незворотнім процесом[1]. Однак, за умови відсутності стратегій подолання таких розривів суспільство та (або) громада може попасти в інституційну пастку, коли витрати для громади від децентралізації в охороні здоров'я можуть перевищувати вигоди, що спричинятиме відторгнення реформ.

Так, наприклад, за висновком Міністерства охорони здоров'я України у зв'язку з переходом територіальних громад, що утворені згідно з Законом України "Про

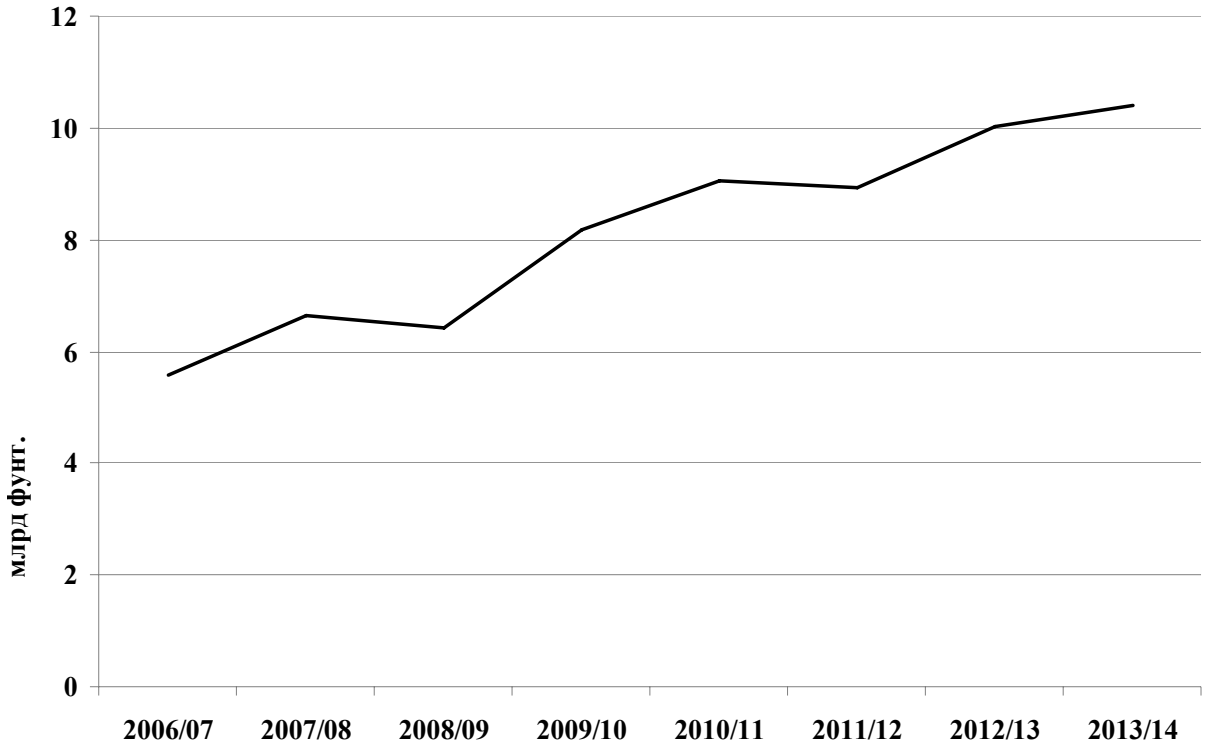

Рис. 1. Закупівля медичної допомоги в установах (переважно приватних), які не включені до Національної системи охорони здоров'я Великої Британії

Джерело: [18].

добровільне об'єднання територіальних громад" на прямі міжбюджетні відносини з державного бюджету, система охорони здоров'я України отримала значний ризик ще більшої подальшої фрагментації ресурсів з усіма пов'язаними з цим наслідками, що можуть спричинити не лише погіршення управління фінансовими ресурсами галузі, але, як наслідок, й подальше зниження ефективності системи, погіршення справедливості фінансування та погіршення доступності та якості медичної допомоги [9].

З позиції теорії фіскальної децентралізації, одним із її видів є децентралізація до рівня медичних установ та всередині таких установ[2]. Впровадження такої форми децентралізації потребує розподілу функції постачальника та замовника послуг, що є однією із задач реформування системи охорони здоров'я визначеної в Проекті Концепції реформування фінансування системи охорони здоров'я України [13].

Цей вид децентралізації в охороні здоров'я визначається як дивестиція, що передбачає пряму передачу функцій планування та надання медичної допомоги від владних інститутів організаціям неурядового некомерційного та комерційного сектора у сфері охорони здоров'я. Сьогодні в Україні відбувається процес впровадження заходів зорієнтованих на зміну організаційно-правової форми медичних установ за вектором їх автономізації [13], що в повній мірі відповідає ознакам дивестиції та запропоновано в ряді нормативно-правових актів поданих на розгляд Верховної Ради України, зокрема, законопроекти: "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань охорони здоров'я" (№ 2309а); "Про внесення зміни до підрозділу 4 розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України щодо удосконалення законодавства з питань удосконалення законодавства України з питань охорони здоров'я" (№ 2311а) [4].

Окрім цього, потенціал підвищення рівня автономії у 2016 році медичні заклади також отримали завдяки дозволу формування та затвердження штатних розписів цих закладів, виходячи з виконуваних функцій, обсягу наданої медичної допомоги і фактичного навантаження на фахівців [7].

Така практика у сфері охорони здоров'я є досить поширеною навіть у високо централізованих країнах, з переважно бюджетним фінансуванням медичної галузі (рис. 1).

Так, у Великій Британії Національна система охорони здоров'я закуповує медичні послуги як в державних установах, так і в приватних, кількість яких за останні декілька років стрімко зростає, серед них: лікарні швидкої допомоги, психіатричні лікарні, публічні послуги з догляду та незалежні постачальники первинної медичної допомоги (лікарі загальної практики, стоматологи та аптеки). Більшість провайдерів первинної медичної допомоги є незалежними підприємствами[18].

Зауважимо, що поспішне реформування організаційно-правової форми медичних установ в умовах децентралізації та різного рівня фінансової самостійності адміністративно-територіальних громад обумовлює виникнення ризику скорочення мережі закладів, а також їх комерціалізації, що порушуватиме ст. 49 Конституції України, в якій наголошено право всіх громадян на отримання безкоштовної медичної допомоги та може стати передумовою зменшення фінансової та територіальної доступності медичних послуг для населення України.

Проблеми інституційної комплементарності при зміні організаційно-правових форм медичних установ та підвищення рівня їх автономії характеризуються також неготовністю менеджменту лікарень до впровадження таких новацій, опортуністичним настроям суспільства та їх небажанням сприйняття таких інституційних змін.

За такого стану речей, з метою попередження виникнення потенційних інституційних розривів та пасток та враховуючи перспективу реформування організаційно-правової форми медичних установ та переходу від бюджетних установ до автономних медичних установ, державних (муніципальних) некомерційних медичних установ існує необхідність визначення та законодавчого закріплення чіткого переліку їх функцій та повноважень, а також механізмів та частки бюджетного фінансування цих установ. В таких умовах необхідно також здійснити перехід до якісно інших принципів відшкодування витрат на надання медичної допомоги на основі виокремлення однорідних за медичними технологіями та вартості лікування випадків медичної допомоги — клініко-статистичних груп, який буде орієнтувати заклади охорони здоров'я на: ефективне використання бюджетних ресурсів медичної установи — розширення обсягу робіт, підвищення питомої ваги складних випадків, більш раціональне використання діагностичного обладнання тощо.

ВИСНОВКИ

Побудова успішної моделі децентралізації фінансування системи охорони здоров'я потребує не одного десятиліття для реформування відповідних механізмів фінансування та регулювання галузі, що вимагає ретельної розробки та опрацювання відповідних методів, процедур та механізмів організації та фінансування охорони здоров'я, які впливають, у тому числі, на забезпечення консолідації державних та місцевих фінансів, а також підтримки інституційної стабільності.

Література:

1. Бережной И. Модернизация институциональных оснований государственной экономической политики / И. Бережной //Журнал Новой экономической ассоциации [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://econorus.org/onim/upload/8j0r.doc

2. Децентрализация и изменения в работе систем здравоохранения: схема для анализа. Всемирная организация здравоохранения: Женева. — 1995 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/141402/1/WHO_SHS_NHP_-95.2.pdf?ua=1

3. Закон України "Про державний бюджет на 2016 рік" // Відомості Верховної Ради. — 2016. — № 5. — ст.54

4. Звіт про виконання Порядку денного асоціації та Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2015 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/document/24887-3193/AA_GOEI_REPORT_Dec_2015_final_February_ukr.pdf

5. Липов В.В. Інституціональна комплементарність як чинник формування та розвитку соціально-економічних систем [Текст]: автореферат дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01 — Економічна теорія та історія економічної думки / В.В. Липов; наук. конс. А.А. Гриценко; Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. — Х.: б. в, 2012. — 36 с.

6. Лист Міністерства охорони здоров'я України "Щодо порядку та умов надання медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам" від 02.04.2015 р. № 10.03.67/10413

7. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11 травня 2016 року № 427 "Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 23 лютого 2000 року № 33"

8. Об'єднані громади чекають від МОЗу чіткого бачення щодо управління закладами первинного рівня медицини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://decentralization.gov.ua/news/item/id/1418

9. Офіційний лист Міністерства охорони здоров'я України про децентралізацію як явище для охорони здоров'я. №10.03.67/2173 від 28.01.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://medprof.km.ua/news/read/decentrazilization-MOZ0216.html

10. Постанова КМУ № 618 від 19 серпня 2015 року "Про затвердження формули розподілу обсягу медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/618-2015-%D0%BF

11. Постанова КМУ №11 від 23 січня 2015 року "Деякі питання надання медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11-2015-%D0%BF

12. Практичні аспекти реалізації реформи міжбюджетних відносин. Питання, порушені місцевими органами влади під час проведення виїзних нарад та круглих столів в областях України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/news/view/pitannja-porusheni-miscevimi-organami-vladi-pid-chas-provedennja-viiznih-narad-ta-kruglih-stoliv-v-oblastjah-ukraini?category=bjudzhet

13. Проект Концепції реформування фінансування системи охорони здоров'я України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://moz.gov.ua/docfiles/pre_20160205_0_dod.pdf

14. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.moz.-gov.ua/ua/portal/Pro_20140618_0.html

15. Розпорядження КМУ від 1. 04. 2014. — № 333-р. "Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80

16. Степанова О.В. Сучасні процеси фінансової децентралізації в охороні здоров'я// Інвестиції: практика та досвід. — 2015. — №23. — С. 84—91.

17. Adolph C, Greer S., Fonseca E. Allocation of Authority in European Health Policy // Social science and medicine. — 2012. — vol. 75(9):p 1595-1603 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://faculty.washington.edu/cadolph/articles/aoa.pdf

18. Fiscal Sustainability of Health Systems: Bridging Health and Finance Perspectives, OECD Publishing, Paris.

— 2015 http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/fiscal-sustainability-of-health-systems_9789264233386-en

19. Saltman R. B., Bankauskaite V. , Vrangbek K. Decentralization in health care: strategies and outcomes. World Health Organization: 2007, 298 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/98275/E89891.pdf

20. Saltman R. Decentralization, re-centralization and future European health policy //European Journal of Public Health, Vol. 18, No. 2, 104—106 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eurpub.oxfordjournals.org/content/eurpub/18/2/104.full.pdf

References:

1. Berezhnoj, I. (2015), "Modernization of the institutional basis of the state economic policy", Zhurnal Novoj jekonomicheskoj associacii — New Economic Association Journal, available at: http://econorus.org/onim/upload/8j0r.doc (Accessed 20 May 2016).

2. WHO (1995) "Decentralization and changes in health care systems for an scheme analysis", available at: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/141402/1/WHO_SHS_NHP_95.2.pdf?ua=1 (Accessed 20 May 2016).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine" "On State Budget for 2016", Vidomosti Verkhovnoi Rady, vol.5.

4. Lypov, V.V. (2012), "Institutional complementarity as a factor in the formation and development of socio-economic systems", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kharkivskyi natsionalnyi universytet im. V.N. Karazina, Kharkiv, Ukraine.

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), "The report on the implementation of the Association Agenda and Association Agreement between Ukraine and the European Union in 2015", available at: http://www.kmu.gov.ua/document/248873193/AA_GOEI_REPORT_Dec_2015_-final_February_ukr.pdf (Accessed 20 May 2016).

6. Ministry of Health of Ukraine (2015), Letter "On the procedure and conditions of medical subsidies from the state budget to local budgets", available at: http://law.dtkt.com/?p=3201 (Accessed 20 May 2016).

7. Ministry of Health of Ukraine (2016), Order "On Amendments to the Ministry of Health of Ukraine", available at: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_201-60511_0427.html (Accessed 20 May 2016).

8. Decentralization of power (2016), "United community expect from the Ministry of Health a clear vision for the management of primary level of medicine", available at: http://decentralization.gov.ua/news/item/id/1418 (Accessed 20 May 2016).

9. Ministry of Health of Ukraine (2016), letter "On decentralization as a phenomenon for health", available at: http://medprof.km.ua/news/read/decentrazilization-MOZ0216.html (Accessed 20 May 2016).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution "Some issues of providing medical subvention from the state budget to local budgets", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11-2015-%D0%BF (Accessed 20 May 2016).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution (2015), "On approval of the formula distribution of medical subsidies from the state budget to local budgets", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11-2015-%D0%BF (Accessed 20 May 2016).

12. Ministry of Finance of Ukraine (2015), "Practical implementation of the reform of intergovernmental relations. The issues raised by local authorities during the exit meetings and round tables discussions in Ukraine regions", available at: http://www.minfin.gov.ua/news/view/pitannja-porusheni-miscevimi-organami-vladi-pid-chas-provedennja-viiznih-narad-ta-kruglih-stoliv-v-oblastjah-ukraini?category=bjudzhet (Accessed 20 May 2016).

13. Ministry of Health of Ukraine (2016), "Draft Concept of reforming financing of public health in Ukraine", available at: http://moz.gov.ua/docfiles/pre_20160-205_0_dod.pdf (Accessed 20 May 2016).

14. Ministry of Health of Ukraine (2014), "Project resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept of building a new national health system of Ukraine", available at: http://www.moz.-gov.ua/ua/portal/Pro_20140618_0.html (Accessed 20 May 2016).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On approval of the Concept of reforming the local self-government and territorial organization of power in Ukraine" available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80 (Accessed 20 May 2016).

16. Stepanova, O.V. (2015), "Modern processes of fiscal decentralization in healthcare", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 23, pp. 84—91.

17. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), Law of Ukraine on "On State Budget for 2016", Vidomosti Verkhovnoyi Rady, vol. 5, p. 54.

18. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015) "The report on the implementation of the Association Agenda and Association Agreement between Ukraine and the European Union in 2015", available at: http://www.kmu.gov.ua/document/248873193/AA_GOEI_REPORT_Dec_-2015_final_February_ukr.pdf (Accessed 20 May 2016).

19. Greer, A. C. and Fonseca, E. (2012), "Allocation of Authority in European Health Policy", Social science and medicine. vol. 75(9), available at: http://faculty.washington.edu/cadolph/articles/aoa.pdf (Accessed 20 May 2016).

20. OECD (2015), "Fiscal Sustainability of Health Systems: Bridging Health and Finance Perspectives", OECD Publishing, available at: http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/fiscal-sustainability-of-health-systems_9789264233386-en (Accessed 20 May 2016).

21. Saltman, R. B. Bankauskaite, V. and Vrangbek, K. (2007), "Decentralization in health care: strategies and outcomes", World Health Organization, available at: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/98275/E89891.pdf (Accessed 20 May 2016).

22. Saltman, R. (2008), "Decentralization, re-centralization and future", European health policy. European Journal of Public Healt. Vol. 18, no. 2, pp. 104—106, available at: http://eurpub.oxfordjournals.org/content/eurpub/18/2/104.full.pdf (Accessed 20 May 2016).

Стаття надійшла до редакції 23.06.2016 р.

УДК 338

Ж. В. Крючкова,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, м. Дніпропетровськ

СУТНІСТЬ КОНКУРЕНЦІЇ І КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ЕКОНОМІЧНИХ КАТЕГОРІЙ

J. Kryuchkova,
Dnipropetrovsk State Agricultural Economics University, Dnipropetrovsk

ESSENCE OF COMPETITION AND COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AS ECONOMIC CATEGORIES

У статті здійснено дослідження економічних категорій"конкуренція" та "конкурентоспроможність" у сфері аграрних підприємств. Наведено порівняльний аналіз, дефініцію та систематизацію цих понять на основі поглядів різних вітчизняних, а також зарубіжних науковців.

In article research of the economic categories "competition" and "konkurenty ability" in the sphere of the agrarian enterprises is executed. The provided comparative analysis, a definition and systematization of these concepts to a basis of domestic different views, and also foreign scientists.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, економічна категорія, конкурентне середовище.

Key words: competition, competitive capacity, economic category, competitive environment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах все більше уваги приділяється процесу світової глобалізації та питанням підвищення конкурентоспроможності, що є пріоритетним для розвитку національної економіки України. Зважаючи на непросту ситуацію, яка склалася Україні, а саме: політичну та економічну кризу, важливим є розвиток різних сфер господарювання і насамперед аграрних підприємств. Низькі темпи техніко-технологічного оновлення виробництва, використання застарілих технологій, незавершені процеси адаптації до європейських вимог щодо якості та безпечності харчових продуктів, непоінформованість сільськогосподарських товаровиробників про кон'юнктуру ринків, нестабільність конкурентних позицій вітчизняної сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках — усі це стримує розвиток аграрних підприємств та економіку країни в цілому. Підвищення рівня конкурентоспроможності, розвиток конкуренції є основними чинниками розвитку вітчизняних товаровиробників.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Конкуренція та конкурентоспроможність є однією з основоположних економічних категорій. У витоків теорії та методології конкуренції стояли такі вчені, як К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю, П. Діксон, М. Портер та інші. Їхні праці є науковою базою для теорії і практики конкуренції. Серед вітчизняних та зарубіжних вчених, у працях яких досліджуються різні аспекти конкуренції, варто виділити І. Ансоффа, Г. Азоєва, І. Вініченка, Ф. Горбоноса, Л. Дикань, С. Завадського, О. Карасьова, О. Савінову, В. Чернегу та інших [1—24].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є узагальнення поглядів, їх систематизація та конструктивний аналіз сутності понять конкуренція та суміжних з нею категорій таких, як: конкурентоспроможність, конкурентоспроможність підприємства, конкурентоспроможність продукції.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

При визначенні сутності понять "конкуренція" та "конкурентоспроможність" існує ряд труднощів пов'язаних з тим, що у науковій літературі немає чіткого визначення цих категорії. Кожен науковець інтерпретує ці твердження по-своєму, спираючись на власні погляди та градацію важливості окремих складових елементів.

Слід розуміти, що поняття "конкуренція" та "конкурентоспроможність" не є тотожними і кожне потрібно розглядати окремо, у відповідності до складових яким вони належать. Важливість вивчення категорії "конкуренції" полягає в тому, що як економічне поняття і соціально-економічне явище вона стає актуальною в умовах світової інтеграції економічних систем.

Конкуренція (від лат. concurere — зіштовхуюсь) — це економічне суперництво між відокремленими виробниками

Таблиця 1. Аналіз дефініції "конкуренції", наведених в літературних джерелах

Автор	Зміст поняття
Г.Л. Азоєв	Конкуренція – це суперництво на якому-небудь поприщі між окремими юридичними або фізичними особами (конкурентами), зацікавленими в досягненні однієї й тієї ж мети [2, с. 5]
М.О. Ажнюк, О.С. Передрій	Конкуренція – це економічне суперництво між відокремленими виробниками продукції, робіт, послуг за завоювання ринку та отримання більшого прибутку. Без конкуренції ринкові відносини практично неможливі [1, с. 205]
Ф.В. Горбонос, Г.В. Черевко	Конкуренція є економічним змаганням виробників однакової продукції на ринку, спрямованим на залучення якомога більшої кількості споживачів, завдяки цьому - одержання максимальної вигоди [6, с. 66]
Б. Карлоф	Конкуренція – це процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами з метою одержання перемоги або досягнення інших цілей у боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних або суб'єктивних потреб у межах законодавства [17, с. 86]
К.Р. Макконелл, С.Р. Брю	Конкуренція – наявність на ринку великої кількості незалежних продавців і покупців, які мають можливість вільно входити на ринок та виходити з нього [21, с. 31]
М. Портер	Конкуренція – динамічний процес, що розвивається, безупинно мінливий ландшафт, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси й нові ринкові сегменти [22, с. 11]

Джерело: узагальнено автором.

продукції, робіт, послуг за завоювання ринку та отримання більшого прибутку. Без конкуренції ринкові відносини практично неможливі [1, с. 205]. Велика кількість інтерпретацій поняття конкуренції, відображають її сутність та закони, за якими вона реалізується в нинішніх умовах господарювання. У таблиці 1 наведено погляди різних вчених стосовно визначення поняття "конкуренція".

Виходячи з аналізу трактувань категорії "конкуренція", можна зробити такі висновки:

1. Поняття "конкуренція", запропоновані різними авторами, не повною мірою відповідають вимогам системності й комплексності.

2. Різноманіття підходів до формулювання поняття, тобто не існує остаточної визначеності у питанні того, що саме являє собою конкуренція: ситуацію, процес або прагнення тощо.

3. Наведені поняття не охоплюють конкуренцію серед будь-яких соціальних, виробничих і біологічних систем.

4. Поняття не відображають конкуренцію як єдність статики й динаміки суперництва, виживання систем у заздалегідь заданих або невизначених умовах.

5. Поняття не пов'язані із законодавством.

Отже, можна стверджувати, що конкуренція являє собою змагання між виробниками подібної продукції для її реалізації та отримання якомога більшого прибутку, вона слугує рушійною силою для розвитку ринку товарів і послуг. Конкуренція зобов'язує фірми створювати конкурентоспроможний товар або надавати конкурентоспроможну послугу.

Критерієм адаптації підприємства до нестабільних умов господарювання є рівень конкурентоспроможності, а тому необхідно досліджувати взаємозв'язок між глобальною конкурентоспроможністю країни в цілому, підприємств, конкретних товарів. На сучасному етапі у вітчизняних підприємств існують такі проблеми у сфері визначення своєї конкурентоспроможності: політична та економічна криза, інфляція, низький рівень інформаційного забезпечення, відсутність чітких цілей та завдань оцінювання, інтуїтивний характер проведення оцінки.

Конкурентоспроможність є синтезом багатьох економічних категорій. У широкому розумінні конкурентоспроможність зумовлена економічними, соціальними, політичними чинниками, позиція країни або товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках. За умов відкритої економіки вона може визначатися і як здатність країни (підприємства) протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку і ринках інших країн [23]. Загострення конкурентної боротьби за збут продукції в нестабільному середовищі, за місце на ринку змушує країни (підприємства) постійно шукати нові резерви, вимагає вдосконалення технологій з метою створення більш якісних товарів.

Оскільки в літературі є низка визначень конкурентоспроможності, але не сформовано загальний підхід щодо дослідження конкурентоспроможності різних об'єктів, то є необхідність проаналізувати поняття з єдиних системних і методичних позицій і уявлень про її сутність, конкретизуючи та доповнюючи зміст цього поняття для кожного з можливих об'єктів дослідження (табл. 2).

Розбіжності та різноманітність авторських позицій стосовно визначення поняття конкурентоспроможності пов'язані з:

Таблиця 2. Погляди авторів на трактування поняття "конкурентоспроможність"

Автор	Зміст поняття
Г. О. Воронін	Конкурентоспроможність – багатогранне поняття, яке включає в себе не тільки якісні та цінові параметри промислової продукції, але й залежить від рівня менеджменту, управління фінансовими потоками, інвестиційної та інноваційної складової в діяльності підприємства [5, с. 18]
А. Дементьєва	Конкурентоспроможність – це сукупність переваг і здатності суб'єкта в порівнянні з йому подібними в боротьбі за досягнення мети, характерної для них, в умовах дії законів певного навколишнього середовища (системи) [8, с. 65]
В. Л. Дикань	Конкурентоспроможність – це поєднання характеристик об'єкта, які визначають його місце в ієрархічній системі оцінок об'єктів, що до нього подібні [10, с. 30]
Б. Карлоф	Конкурентоспроможність - здатність забезпечити кращу позицію в порівнянні з конкуруючим підприємством [17, с. 24]
М. Портер	Конкурентоспроможність – це обумовлений економічними, соціальними та політичними факторами стан країни або окремого товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках [22, с. 51]
О. Савінова	Конкурентоспроможність – здатність у процесі суперництва досягати кращих результатів в деякій діяльності, сфері функціонування [23, с. 25]
В. Чернега	Конкурентоспроможність – це суб'єктивна і відносна категорія, яка фіксує результати порівнювання, тобто оцінює здатність задовольнити потреби на підставі встановлення ринкової привабливості продукції [24, с. 10]

Джерело: узагальнено автором.

Таблиця 3. Визначення економічної категорії "конкурентоспроможність підприємства"

Автор	Зміст поняття
Н. Грицишин	Конкурентоспроможність підприємства – це рівень компетентності підприємства у певній галузі, порівняльна перевага підприємства стосовно інших конкурентів, які діють у регіоні, країні та за її межами [7, с. 29-30]
М.П. Денисенко, А.П. Гречан, К.О. Шилова	Конкурентоспроможність підприємства – це комплексна порівняльна характеристика підприємства, яка відображає ступінь переваги сукупності оцінюваних показників діяльності, що визначають успіх підприємства на певному ринку за певний проміжок часу, по відношенню до сукупності показників конкурентів [9, с. 36]
А.В. Єрмак	Конкурентоспроможність підприємства – синтетична категорія, що характеризує здатність підприємства функціонувати та розвиватись відповідно до намічених стратегічних цілей, конкуруючи своїми товарами з іншими учасниками відповідного ринку обігу подібних за основним призначенням товарів у певному інтервалі часу, за існуючого рівня та характеру впливу факторів зовнішнього середовища, задовольняючи запити конкретної групи споживачів [12, с. 43]
І.М. Злидень	Конкурентоспроможність підприємства – це спроможність підприємства до отримання синергічного ефекту від раціонального використання конкурентних переваг [14, с.76].
С.М. Клименко, О.С. Дуброва	Конкурентоспроможним, зазвичай, є те підприємство, яке тривалий час може залишатися прибутковим в умовах ринкової економіки [18, с. 330]
О.Є. Кузьмін, Н.І. Горбаль	Конкурентоспроможність підприємства – це здатність досягати конкурентних переваг над іншими підприємствами на конкретному ринку [20, с. 34]

Джерело: узагальнено автором.

— ототожненням конкурентоспроможності підприємства та конкурентоспроможності продукції або послуг;

— масштабами розгляду конкурентоспроможності: на регіональному, національному або світовому ринку (підприємство, галузь, країна);

— заміною одного поняття іншим (конкурентний статус, конкурентний рівень);

— характеристикою будь-якої складової конкурентоспроможності підприємства: конкурентоспроможність виробничого, трудового потенціалу.

Отже, конкурентоспроможність — це сукупність факторів (якісні та цінові параметри продукції, менеджмент, управління фінансовими потоками, інвестиційна та інноваційна складові та інші) завдяки яким забезпечується провідне місце деякого класу об'єктів (товару, підприємства) серед інших подібних йому.

Ключовою ланкою дослідження конкурентоспроможності є саме конкурентоспроможність підприємства як окремого суб'єкта виробничо-господарської діяльності, на якому створюється товар, що може бути успішно реалізований завдяки маркетинговій стратегії та рекламній політиці.

Конкурентоспроможність підприємства є високодинамічною характеристикою: залежить не лише від стану даного підприємства, а й від відповідних параметрів інших підприємств-конкурентів; пов'язана зі змінами у зовнішньому та внутрішньому середовищі функціонування підприємства; формується в рамках існуючої розстановки сил на ринку і змінюється в результаті появи нового підприємства на ринку. Не можна говорити про абсолютну конкурентоспроможність підприємства: воно може бути конкурентоспроможним в своїй галузі на внутрішньому ринку й бути неконкурентоспроможним на міжнародних ринках.

За визначенням Г. Азоєва, конкурентоспроможність підприємства — це здатність ефективно розпоряджатися власними й позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку, це результат його конкурентних переваг по всьому спектру проблем управління підприємством [2].

На думку П.С. Зав'ялова, конкурентоспроможність фірми — це можливість ефективної господарської діяльності та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку. Реалізація забезпечується всім комплексом наявних у фірми засобів, включаючи маркетингові.

Погляди вчених на сутність економічної категорії "конкурентоспроможність підприємства" систематизовані в таблиці 3.

З вищенаведеного можна зробити такі висновки:

— конкурентоспроможність підприємства є відносним поняттям і, відповідно, може мати різний рівень по відношенню до різних конкурентів;

— конкурентоспроможність підприємства тим вища, чим кращі його результати на міжнародних (глобальних) ринках;

— конкурентоспроможність підприємства — це результат ефективної господарської діяльності підприємства за умов конкурентного ринку;

— конкурентоспроможність підприємства розглядається як комплексна порівняльна характеристика підприємства;

— невід'ємною складовою конкурентоспроможності підприємства на ринку є маркетингова складова, а саме: задоволеність споживачів, позитивний імідж, наявність сильної торговельної марки тощо;

— конкурентоспроможність підприємства пов'язана зі змінами у зовнішньому та внутрішньому середовищі функціонування підприємства;

— формується в рамках існуючої розстановки сил на ринку і змінюється в результаті появи нового підприємства на ринку;

— потребує підвищення продуктивності використання його ресурсів;

— залежить від рівня конкурентоспроможності продукції, галузі;

— є результатом людського капіталу.

Отже, під конкурентоспроможністю підприємства варто розуміти міру реалізації його потенційних можливостей для забезпечення власних домінуючих переваг над конкурентами на конкретному ринку протягом певного періоду часу та в довгостроковій перспективі.

Підвищення рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств, оптимізація їх функціонування і елементарне виживання в ринковому середовищі — одна з основоположних проблем сучасної української економіки. Від її рішення багато в чому залежить якість відтворювальних процесів, прибутковість підприємств, їх адаптація до ринкових умов і подальший економічний ріст.

Найважливішим складовим елементом конкурентоспроможності є якість продукції, проте це не ідентичні поняття. Параметри якості визначаються, як правило, з інтересів і реальних можливостей виробника, а параметри конкурентоспроможності — з інтересів і можливостей споживача. Якщо під якістю розуміється просто сукупність споживчих властивостей продукції, то конкурентоспроможність

Таблиця 4. Визначення економічної категорії "конкурентоспроможність продукції"

Джерело	Визначення
С.Б. Алексєєв	Конкурентоспроможність продукції – це економічна категорія, яка є результатом суб'єктивного співставлення покупцем споживацької користі у випадку купівлі товару даного підприємства із споживацькою користю аналогічних товарів фірм-конкурентів [3, с. 618]
М.О. Єрмолов	Конкурентоспроможність товару – це сукупність трьох складових: якості виробу; умов створення, збуту, сервісу товару, що визначає його вартість; реклами, засобів стимулювання продажу, товарного знаку, пакування, гарантій, іміджу фірми [11, с. 230]
Ю.Б. Іванов	Конкурентоспроможність товару – узагальнюючий показник життєстійкості підприємства, його вміння ефективно використовувати свій фінансовий, виробничий, технічний та трудовий потенціал [15, с. 24]
І. Кононенко	Конкурентоспроможним є товар, споживчі властивості і вартісні характеристики якого забезпечують йому комерційний успіх, тобто прибуткову реалізацію [19, с. 81]
Ю.А. Савінова	Конкурентоспроможність товару – все, що забезпечує переваги на зовнішньому ринку, сприяє успішному збуту в умовах конкуренції [23, с. 215]

Джерело: узагальнено автором.

характеризується відповідністю конкретної суспільної потреби. У цьому випадку при оцінці рівня конкурентоспроможності можливе зіставлення і неоднорідною продукції, яка задовольняє одну і ту ж потребу.

В умовах ринкових відносин актуальність управління якістю обумовлена необхідністю виробництва продукції, що має високу конкурентоспроможність. Необхідно чітко розуміти, що входить в поняття "конкурентоспроможність продукції" та які складові елементи є пріоритетними при визначенні даної економічної категорії. У таблиці 4 наведено думки вчених стосовно трактування категорії "конкурентоспроможність продукції".

Конкурентоспроможність продукції характеризується трьома групами показників: корисність (якість, ефект від використання та ін.); витрати споживача при задоволенні його потреб шляхом даного виробу (витрати на виробниче споживання, технічне обслуговування, ремонт, утилізацію та ін.); конкурентоспроможність пропозиції (спосіб просування продукції на ринок, умови поставки та розрахунків, канал збуту, сервісне обслуговування та ін.). Крім визнаних груп, параметри конкурентоспроможності продукції поділяються на технічні (технологічні властивості товару, які визначають межі його застосування; надійність, довговічність, потужність та ін.), нормативні (відповідність товару стандартам, технічним умовам, законодавству) і економічні (рівень витрат споживачів і утилізацію товару, тобто ціну споживання).

Перебуваючи у тісному зв'язку, категорії конкурентоспроможності товару та підприємства мають і суттєві відмінності:

По-перше, результати оцінки конкурентоспроможності продукції дійсні лише в короткостроковому періоді часу, у той час як конкурентоспроможність підприємства необхідно розглядати в довгостроковій перспективі.

По-друге, конкурентоспроможність продукції розглядається стосовно до кожного її виду, а конкурентоспроможність підприємства охоплює всю мінливу номенклатуру продукції, що випускається даним економічним суб'єктом.

По-третє, аналіз рівня конкурентоспроможності підприємства здійснюється ним самостійно, а оцінка конкурентоспроможності продукції переважно споживачами.

Отже, конкурентоспроможність продукції відображає його здатність більш повно відповідати запитам покупців порівняно з аналогічними товарами, представленими на ринку. Високий рівень конкурентоспроможності товару свідчить про доцільність його виробництва та можливості вигідного продажу. Разом з тим, конкурентоспроможність продукції повинна максимально врахувати вимоги та можливості конкретних груп покупців. Причини конкурентоспроможності товару необхідно шукати в конкурентних перевагах окремих його характеристик, що є наслідком більш ефективного керування на етапах розробки, реалізації й експлуатації пропонованої продукції.

ВИСНОВКИ

Економічні категорії "конкуренція" та "конкурентоспроможність" є базовими для визначення ефективності функціонування аграрного підприємства та визначення доцільності випуску й реалізації тієї чи іншої продукції. Формування конкурентоспроможності аграрного підприємства має здійснюватися шляхом створення системи агротехнічних та техніко-технологічних заходів виробництва аграрної продукції та її збуту, впровадження новітніх технологій переробки зберігання та реалізації аграрної продукції, впровадження проектів щодо відтворення та поліпшення грунтів сільськогосподарського призначення. Проте ці заходи є неможливими для впровадження в дію без наявності достатньої кількості висококваліфікованих працівників, високого рівня технічного оснащення та державного регулювання аграрного сектору країни.

Література:

1. Ажнюк М.О. Основи економічної теорії: навч. посіб. / М.О. Ажнюк, О.С. Передрій. — К.: Знання, 2008. — 368 с.

2. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Г.Л. Азоев. — М.: Центр экономики и маркетинга,1996. — 208 с.

3. Алексеев С.Б. Теоретические аспекты конкурентоспособности предприятий // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Вип. 191: В 4 т. Т. II.— Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. — С. 614—619.

4. Вініченко І.І. Еволюція підходів у дослідженні конкурентоспроможності / І.І. Вініченко // Агросвіт. — 2012. — № 8. — С. 3—6.

5. Воронин Г.О. О конкурентоспособности промышленных предприятий / Г.О. Воронин // Экономист. — 2004. — № 6. — С. 18.

6. Горбонос Ф.В. Теоретичні аспекти економічних взаємовідносин як основи кооперації в аграрному секторі / Г.В. Черевко, Ф.В. Горбонос // Економіка України. — 2004. — № 8. — С. 63—71.

7. Грицишин Н. Конкурентоспроможність виробничого підприємства / Н. Грицишин // Галицький економічний вісник. — 2005. — №1. — С. 29—34.

8. Дементьєва А. Конкурентоспроможність міжнародних компаній / А. Дементьєва // Маркетинг. — 2003. — №3. — С. 64—67.

9. Денисенко М.П. Методика кількісної оцінки конкурентоспроможності підприємства швейної галузі / М.П. Денисенко, А.П. Гречан, К.О. Шилова // Економіка та держава. — 2005. — № 8. — С. 36—38.

10. Дикань В.Л. Обеспечение конкурентоустойчивости предприятия / В.Л. Дикань. — Х.: Основа, 2005. — 168 с.

11. Ермолов М.О. Чем отличается конкурентоспособность фирмы от конкурентоспособности товара. Как продать товар на вашем рынке / М.О. Ермолов. — М.: Мысль, 1990. — 364 с.

12. Єрмак А.В. Конкурентноздатність підприємства: сутність поняття (проблематика питання) / А.В. Єрмак // Вісник "Економічної науки України". — 2005. — №1. — С. 41—44.

13. Завьялов П. Проблемы международной конкурентоспособности товаропроизводителей и пути их решения / П. Завьялов // Маркетинг. — 1997. — № 3. — С. 21—32.

14. Злидень І.М. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства / І.М. Злидень // Економіка: проблеми теорії і практики: Зб. наук. праць. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2014. — Вип. 213: Т. І. — С. 75—81.

15. Иванов Ю.Б. Конкурентоспособность предприятия в условиях формирования рыночных отношений: монография / Ю.Б. Иванов. — Харьков: ХГЭУ, 1997. — 246 с.

16. Карасьов О.П. Формування конкурентоспроможності АПК України / О.П. Карасьов // Забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки: проблеми, пріоритети, перспективи: матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 29—30 жовтня 2015 р. — Дніпропетровськ: Типографія "Стандарт" (ПП Бойко В.В.), 2015. — С. 13—15.

17. Карлоф Б. Деловая стратегия / Б. Карлофф — М.: Экономика, 2006. — 296 с.

18. Клименко С. М. Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. посіб. / С. М. Клименко, О.С. Дуброва, Д.О. Барабась, Т.В. Омельяненко та ін. — К.: КНЕУ, 2006. — 527 с.

19. Кононенко И. Метод экспресс-анализа конкурентоспособности продукции/ И. Кононенко // ЭкономикаУкраины. — 1998. — № 2. — С. 80—83.

20. Кузьмін О.Є., Горбаль Н.І. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: підручник. / О.Є. Кузьмін, Н.І. Горбаль. — Львів: Компакт-ЛВ, 2005. — 304 с.

21. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / Пер. с англ. 11-го изд. — К.: Хагар-Демос, 1993. — 785 с.

22. Портер Майкл Е. Стратегія конкуренції / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. — К.: Основи, 1997. — 390 с.

23. Савінова Ю.М. Конкурентоспроможність підприємств та чинники, що її обумовлюють / Ю.М. Савінова / / Вісник Української академії банківської справи. — 2003. — № 1 (14). — С. 94—97.

24. Чернега В.В. Формування механізму забезпечення стійкості підприємств на основі розвитку підприємництва: автореф. На здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "економіка, організація і управління підприємствами" / В.В. Чернега. — Київ, 2006. — 19 с.

References:

1. Azhniuk, M. O. and Peredrij, O. S. (2008), Osnovy ekonomichnoi teorii [Bases of the economic theory], Znannia, Kyiv, Ukraine.

2. Azoev, G.L. (1996), Konkurencija: analiz, strategija i praktika [Competition: analysis, strategy and practice], Centr jekonomiki i marketinga, Moscow, Russia.

3. Alekseev, S.B. (2004), "Theoretical aspects of competitiveness of the enterprisesj", Ekonomika: problemy teorii ta praktyky, vol. 4 t. Tom II, pp.614—619.

4. Vinichenko, I.I. (2012), "Evolution of ap proaches to study of competitiveness", Agrosvit, vol. 8, pp. 3—6.

5. Voronyn, H. O. (2004),"About competitiveness of the industrial enterprises", Economist, vol. 6, pp. 18.

6. Horbonos, F. V. and Horbonos F. V. (2004), "Theoretical aspects of economic relations as the basis of cooperation in the agricultural sector", Ekonomika Ukrainy, vol. 8, pp. 63—71.

7. Hrytsyshyn, N. (2005), "Competitiveness of manufacturing installation", Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk, vol. 1, pp. 29—34.

8. Dement'ieva, A. (2003), "Competitiveness international companies", Marketynh, vol. 3, pp. 64—67.

9. Denysenko, M.P. Hrechan, A.P. and Shylova, K.O. (2005), "Methods quantify the competitiveness of enterprises garment industry", Ekonomika ta derzhava, vol. 8, pp. 36—38.

10. Dikan', V.L. (2005), Obespechenie konkurentoustojchivosti predprijatija [Ensuring the sustainability of the enterprise competition], Osnova, Kharkiv, Ukraine.

11. Iermolov, M.O. (1990), Chym vidrizniaietsia konkurentospromozhnist firmy vid konkurentospromozhnosti tovaru. Yak prodaty tovar na zovnishnomu rynku [What distinguishes the competitiveness of firms from competitive products. How to sell on the international market], Dumka, Moskov, Russia.

12. Yermak, A.V. (2005), "Competitiveness of the enterprise: conceptessence (question perspective)", Visnyk Ekonomichnoi nauky Ukrainy, vol. 1, pp. 41—44.

13. Zav'ialov, P. (1997), "Problems of the international competitiveness of producers and way of their decision", Marketynh, vol. 3, pp. 21—32.

14. Zlyden', I.M. (2014),"Methodical approaches to an assessment of competitiveness of the enterprises", Ekonomika: problemy teorii i praktyky: Zb. nauk. prats', vol. 213: Tom I, pp. 75—81.

15. Ivanov, Ju.B. (2004), Konkurentosposobnost' predprijatija: ocenka, diagnostika, strategija [The competitiveness of enterprises: assessment, diagnosis, strategy], HNJeU, Har'kov, Ukraine.

16. Karasov, O.P. (2015), "Formation of competitiveness of agriculture of Ukraine", Zabezpechennia staloho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky: problemy, priorytety, perspektyvy: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii, pp. 13—15.

17. Karlof, B. (2006), Delovaia strategiia: kontseptsiia, soderzhanie, simvoly [The A-Z of Management Concepts and Models], Ekonomika Publ., Moskov, Russia.

18. Klymenko, S.M. Omel'ianenko, T.V. Barabas', D.O. Dubrova, O.S. and Vakulenko, A.V. (2008), Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstva, [Management of enterprise's competitiveness], KNEU, Kyiv, Ukraine.

19. Kononenko, Y. (1998), "Method of the express analysis of competitiveness of production", Ekonomyka Ukrayny, vol. 2, pp. 80—83.

20. Kuz'min, O.Ye. and Horbal', N.I. (2005), Upravlinnia mizhnarodnoiu konkurentospromozhnistiu pidpryiemstva [Management of international competitiveness of the enterprise], Kompakt-LV, Lviv, Ukraine.

21. Makkonell, K.R. and Briu, S.L. (1993), Ekonomyks: pryntsypy, problemy y polytyka [Economics: Principles, Problems and Policies], Khahar-Demos, Kyiv, Ukraine.

22. Porter, Majkl E. (1997), Stratehiia konkurentsii [Strategy of competitiveness], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

23. Savinova, Yu.M. (2003),"Competitiveness of the enterprise and factors which characterize it", Visnyk Ukrains'koi akademi ibankivs'koi spravy, vol.14, pp. 94—97.

24. Cherneha, V.V. (2006), "Formation of the mechanism of ensure of enterprises' sustainability through the development of entrepreneurship", Ph.D. Thesis, Economics, organization and management of enterprises, National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2016 р.

УДК 336.8:339.5

А. І. Масло,
здобувач кафедри біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ВИКОРИСТАННЯ СПРЕДОВИХ СТРАТЕГІЙ ТОРГІВЛІ БІРЖОВИМИ ІНСТРУМЕНТАМИ В УПРАВЛІННІ ЦІНОВИМИ РИЗИКАМИ НА АГРАРНОМУ РИНКУ

A. Maslo,
Researcher of the Department of Commodity Exchange Activities,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

USING OF SPREAD STRATEGIES OF DERIVATIVES TRADING IN HEDGING PRICE RISKS ON THE AGRICULTURAL MARKET

У статті розглянуто теоретичні засади економічної сутності спредових стратегій. Досліджено світовий досвід використання спредових стратегій в управлінні ціновими ризиками. Розглянуто основні переваги використання спредових стратегій в якості механізму хеджування ризиків на аграрному ринку. Наведено класифікацію спредових стратегій на основні види сільськогосподарської продукції. Особливу увагу приділено визначенню методики формування організаційної моделі спредових стратегій з визначенням часових періодів для відкриття і закриття біржових позицій. Відображено організаційні схеми внутрішньоринкової та міжринкової спредових стратегій. Виявлено основні відмінності між вищевказаними стратегіями. Визначено основні види ф'ючерсних контрактів для побудови спредових стратегій на аграрному ринку.

The article describes the theoretical foundations of spread essence. The world experience of using spread strategies to manage price risk studied. The main advantages of spread strategies as a hedging mechanism in the agricultural market investigated. Classification of spread strategies for major agricultural products described. Particular attention is paid to the definition of methods of organizational model of spread strategies with determine of time periods for opening and closing derivative/s positions. Displaying organizational charts of intramarket and intermarket spread strategies. The main differences between the above strategies described. The main types of futures contracts for the construction of spread strategies for agricultural products studied.

Ключові слова: сезонний спред, спредова стратегія, цінові ризики, ф'ючерсні контракти, хеджування, аграрний ринок, товарна біржа.

Key words: seasonal spread, spread strategy, price risk, futures contracts, hedging, agrarian market, commodity exchange.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах світової глобалізації товарних і фінансових ринків гостро постає проблема управління ризиками, враховуючи їх наростаючий вплив в усіх сферах господарської діяльності суб'єктів ринку. Особливого значення набуває вплив глобальних ризиків на формування і функціонування національних ринків. Важливу роль у цих процесах відіграють міжнародні біржові майданчики, які стали епіцентром формування світових цін, а також основним механізмом їх управління. Багатовіковий світовий досвід функціонування бірж сприяв еволюції біржових інструментів. З часом урізноманітнилися методи управління ризиками. Нині спредові стратегії дозволяють значно мінімізувати ризики цінових коливань.

За таких умов особливої актуальності набуває поглиблення досліджень щодо управління ціновими ризиками, а також розгляд спредових стратегій торгівлі біржовими інструментами як ефективного механізму хеджування на біржовому ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці дослідження хеджування ризиків присвячена значна кількість наукових праць зарубіжних і вітчизняних дослідників: Дж. Берстейна [5], Ш. Ковні [2], Р. Колба, Н. Калдора, Р. Макдональда, Дж. Маршала, Л. Примостки, Дж. Росса, М. Солодкого [1], О. Сохацької, Л Телсера, Дж. Халла, Дж. Хікса, В. Шарпа, Б. Шоулза, В. Яворської [1].

Враховуючи відсутність застосування хеджування у вітчизняній практиці, виникає необхідність у подальших дослідженнях управління ризиками на аграрному ринку.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення основних теоретико-методичних засад спредових стратегій торгівлі біржовими інструментами та визначенні їх переваг в управлінні ризиками на аграрному ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Щоденні ризики, з якими зіштовхуються суб'єкти господарювання на ринку сільськогосподарської продукції потребують нових підходів та стратегій управління [1]. Наявність на світових біржах широкого спектру біржових інструментів та глобалізаційні процеси, які відкрили до них доступ учасникам різних країн світу, надає мож-

ливість використовувати інноваційні стратегії біржової торгівлі, які допоможуть мінімізувати ризики пов'язані з:

— слабким прогнозуванням ціноутворення;

— посиленням конкуренції на світовому ринку сільськогосподарської продукції;

— перевагою зростання пропозиції над попитом на аграрну продукцію;

— ймовірністю невиконання зобов'язань і порушенням умов поставок;

— політичною нестабільністю;

— курсовими коливаннями і валютними обмеженнями;

— низьким рівнем рентабельності;

— необхідністю у збільшенні оборотних коштів;

— складністю із залученням зовнішнього фінансування.

Значну роль у процесах ціноутворення на аграрному ринку має вплив сезонності, особливо при розгляді виробництва і реалізації продукції рослинництва. Водночас фактор сезонності можна використати і з метою визначення циклічної закономірності у формуванні цін на сільськогосподарську продукцію, залежно від періоду маркетингового року кожної культури у основних країнах світу, котрі займаються експортом чи імпортом.

Мінімізацію цінових ризиків на світовому біржовому ринку, пов'язану з сезонним фактором у сучасних умовах економічної глобалізації, можливо досягти за допомогою стратегій побудови сезонного спреду, який представляє собою календарний арбітраж [4—6].

Імплементуючи світовий досвід використання спредових стратегій у вітчизняну практику, з метою хеджування цінових ризиків, розглянемо методику і практичні підходи щодо використання ф'ючерсних контрактів на пшеницю і сою біржової платформи CBOT, яка входить до складу Чиказького альянсу CME Group [3].

У зарубіжних джерелах [4, с. 13—15; 5] спред визначається, як стратегія торгівлі ф'ючерсними контрактами, яка включає дві протилежні пари операцій. По спреду відбувається одночасна купівля і продаж одного або декількох біржових інструментів різних місяців поставки у період зниження цін на ринку і протилежних позицій під час зростання цін.

Іншими словами, ця аксіома побудована на засадах циклічності руху цін. Адже у періоди збору урожаю, коли пропозиція перевищує попит, витрати на зберігання ще низькі і ціни на активи є відносно низькими, натомість протилежна ситуація відбувається наприкінці маркетингового року, коли більшість урожаю вже реалізована, витрати на зберігання накопичуються і зростає попит на активи, що викликає закономірне підвищення цін на ринку.

До основних переваг використання спредових стратегій в якості механізму хеджування ризиків на аграрному ринку відносяться [4, с. 21—28]:

— наявність історичної сезонності цінових тенденцій на аграрному ринку;

— використання з метою мінімізації ризиків;

— широка можливість застосування торгових стратегій для суб'єктів вітчизняного аграрного ринку;

— менші вимоги до розміру гарантування (маржових внесків) ф'ючерсних контрактів, задіяних у спредових стратегіях з боку біржі.

Концепція спредової стратегії базується на комбінації одночасної торгівлі двох протилежних позицій на ф'ючерсному ринку. "Довга позиція" (від англ. long) передбачає купівлю ф'ючерсного контракту на біржі, тоді як "коротка позиція" (від англ. short) — продаж ф'ючерсного контракту. Останні підбираються на основі наявності фундаментального зв'язку між біржовими цінами [1; 2].

Важливою умовою спредових стратегій є те, що можна не бути пов'язаним з реалізацією на спотовому ринку реальних активів, а здійснювати хеджування ризиків на основі використання виключно біржових інструментів — ф'ючерсних контрактів на сільськогосподарську продукцію. Така ситуація приваблює також потенційних спекулянтів, які інвестують вільний капітал у спредові стратегії з метою отримання прибутків і не пов'язані з укладанням угод на ринку реальних активів. Водночас наявність спекулятивного капіталу на біржах є важливою умовою високої ліквідності торгів.

У цьому контексті необхідно зазначити, що спредова стратегія торгівлі забезпечить вітчизняним учасникам аграрного ринку можливість не прив'язуватись до особливостей внутрішнього ціноутворення, а працювати в основному з світовими цінами на ф'ючерсних ринках.

Ефективність виконання спредових стратегій залежить від визначення періодів мінімальних і максимальних коливань ф'ючерсних цін протягом маркетингового року для здійснення купівлі за мінімально можливими цінами, а продажу за максимальними.

Існує декілька класичних типів спредових стратегій, які застосовуються у світовій практиці на біржовому ринку сільськогосподарської продукції [4, с. 16—20; 5] (рис. 1):

— внутрішньоринковий;

— міжринковий;

— міжбіржовий спред.

Внутрішньоринковий спред передбачає мінімізацію цінових ризиків на ринку лише однієї культури. Міжринкова спредова стратегія грунтується на здійсненні купівлі-продажу біржових інструментів, зокрема ф'ючерсних контрактів на різні сільськогосподарські активи. Останній вид спредової стратегії — міжбіржовий спред, який передбачає підбір ф'ючерсних контрактів з високим рівнем кореляційної залежності цін, схожих за базовими активами, але за обігом приналежних до різних бірж.

У ході нашого дослідження розглянуто побудову організаційних схем двох спредових стратегій, а саме внутрішньоринкової стратегій на пшеницю та міжринкової спредової стратегії "соя-пшениця" з використанням ф'ючерсних контрактів CBOT [3].

Принципи побудови організаційної схеми внутрішньоринкової стратегій на пшеницю грунтуються на використанні різних місяців виконання ф'ючерсних контрактів на пшеницю (W) (рис. 2). Так, у відповідності до специфікації ф'ючерсного контракту на пшеницю на чиказькій біржовій платформі CBOT основними місяцями поставки є: березень (H), травень (K), липень (N), вересень (U), грудень (Z) [3].

Розробка організаційної моделі міжринкового спреду у нашому досліджені проведена на основі поєднання двох ф'ючерсних контрактів CBOT — ф'ючерсів на пшеницю і сою різних місяців поставки. Організаційна схема міжринкового спреду "соя-пшениця" відображена на рисунку 3. Водночас згідно із специфікацією ф'ючерсного контракту на сою основними місяцями поставки є: січень (F), березень (H), травень (K), липень (N), серпень (Q), вересень (U), листопад (X) [3].

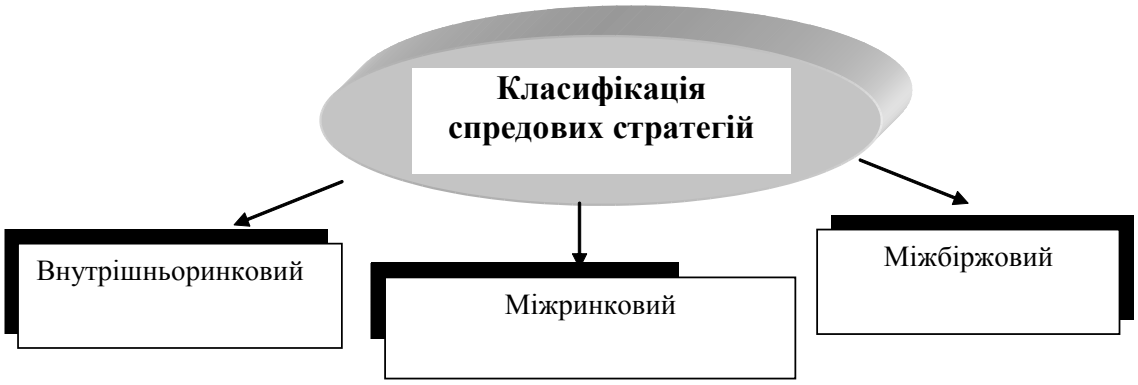

Рис. 1. Класифікація спредових стратегій

Джерело: побудовано автором на основі джерела [4, с. 16—20].

У вищевказаній схемі задіяне використання відразу двох ф'ючерсних контрактів на різні види сільськогосподарських активів з протилежними позиціями. Особливістю міжринкової спредової стретегії торгівлі є сезонний фактор у виробництві пшениці і сої. У зв'язку з цим, цю стратегію можна розглядати також як "сезонний спред".

Вибір саме цих двох культур був визначений різними початками та закінченнями маркетингових років.

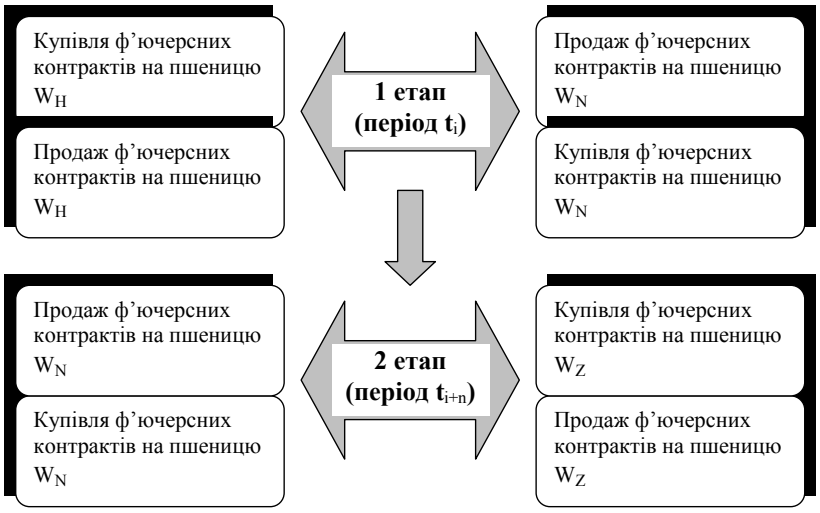

Рис. 2. Організаційна схема внутрішньоринкової спредової стратегії торгівлі ф'ючерсними контрактами на пшеницю CBOT

Джерело: розроблено автором.

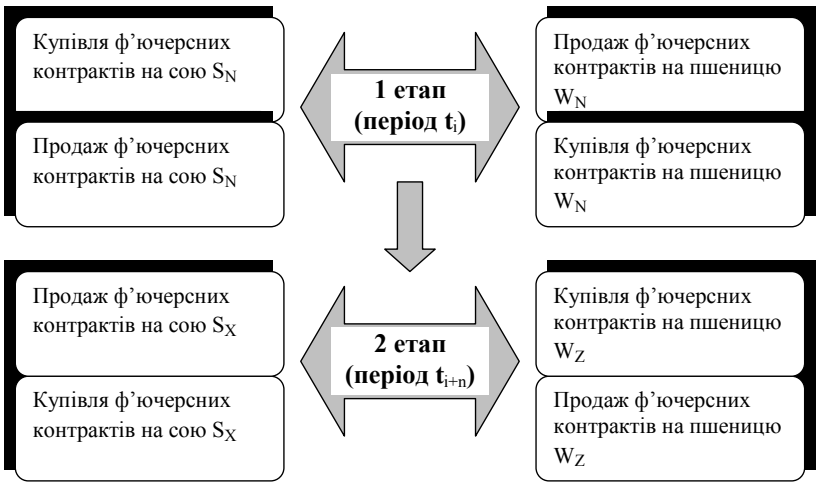

Рис. 3. Організаційна схема міжринкової спредової стратегії торгівлі ф'ючерсними контрактами на "сою-пшеницю" CBOT

Джерело: розроблено автором.

Циклічність маркетингових років на пшеницю і сою на американському ринку відображена в таблиці 1 [7].

Враховуючи те, що в основу спредових стратегій покладений фактор сезонності, необхідно враховувати чутливість до напряму руху цінового тренду. Інколи циклічна закономірність поведінки цінового тренду у межах "старий урожай" — "новий урожай" може бути порушена зміною погоди. Крім того, важливою умовою ефективності здійснення спредових стратегій торгівлі є визначення "часового вікна" або іншими словами відрізку часу протягом якого необхідно тримати відкритими обидві пари протилежних позицій (t_i, t_{i+n}). Цей часовий простір зазвичай визначається циклами маркетингових років сільськогосподарських культур, для розрахунків якого нами використані історичні дані ф'ючерсних цін на пшеницю і сою CBOT за 2001—2015рр. [3].

Першою свій маркетинговий рік починає пшениця (червень — липень та серпень — вересень), а потім соя (вереснь — жовтень). У ці періоди відбувається вихід на ринок нового врожаю. Як бачимо, сезонність виражає тісний зв'язок між зниженням цін на новий урожай та поступовим зростанням цін на старий урожай.

Така закономірність надає можливість побудувати спредові стратегії з визначенням часового інтервалу купівлі у періоди зниження ф'ючерсних цін та продажу під час максимального зростання з підбором відповідних для цих періодів місяців ф'ючерсних контрактів на пшеницю і сою. Необхідно зазначити, що місяці поставок для кожного базового активу є стандартно встановленими біржею і не можуть змінюватись учасниками торгів.

Загальна методика послідовності побудови організаційної моделі спредових

Таблиця 1. Циклічність маркетингових періодів пшениці та сої в США

Вид культури	Місяці маркетингового року											
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12
Пшениця озима						Збиральна кампанія			Посівна кампанія			
Пшениця яра				Посівна кампанія				Збиральна кампанія				
Соя					Посівна кампанія				Збиральна кампанія			

Джерело: побудовано автором на основі даних Noggersblog [7].

стратегій, виконаних у нашому досліджені відображена на рисунку 4.

У відповідності до вищевказаної методики нами було сформовано і практично використано обидві вищевказані спредові стратегії.

На основі проведеного аналізу вихідних даних Чиказької біржі CME Group [3] за останні 15 років було визначено оптимальні періоди маркетингового року для виконання внутрішньо-ринкового спреду по пшениці, а саме кінець липня (період t_i) та початок грудня (період t_{i+n}).

Мінімізація ризиків по спредових стратегія передбачається тим, що одночасно здійснюється дві зустрічні позиції купівля і продаж. Учасник виступає як у ролі покупця, так і продавця. У зв'язку з цим, максимальні збитки по одній позиції можуть бути покритими по іншій. Тому, спред будується на двох парних позиціях у перший і другий періоди.

У відповідності до визначених періодів для відкриття позицій по внутрішньоринковому спреду на пшеницю були підібрані наближені місяці ф'ючерсних контрактів на пшеницю CBOT, а саме для липневого періоду WN-WH та для грудневого періоду WN-WZ, де [3]:

WN — біржовий тікер липневого ф'ючерсу на пшеницю;

WH — біржовий тікер травневого ф'ючерсу на пшеницю;

WZ — біржовий тікер грудневого ф'ючерсу на пшеницю.

Таким чином, схема позицій по укладанню і виконанню ф'ючерсних контрактів закладена у спреді матиме наступний вигляд (табл. 2).

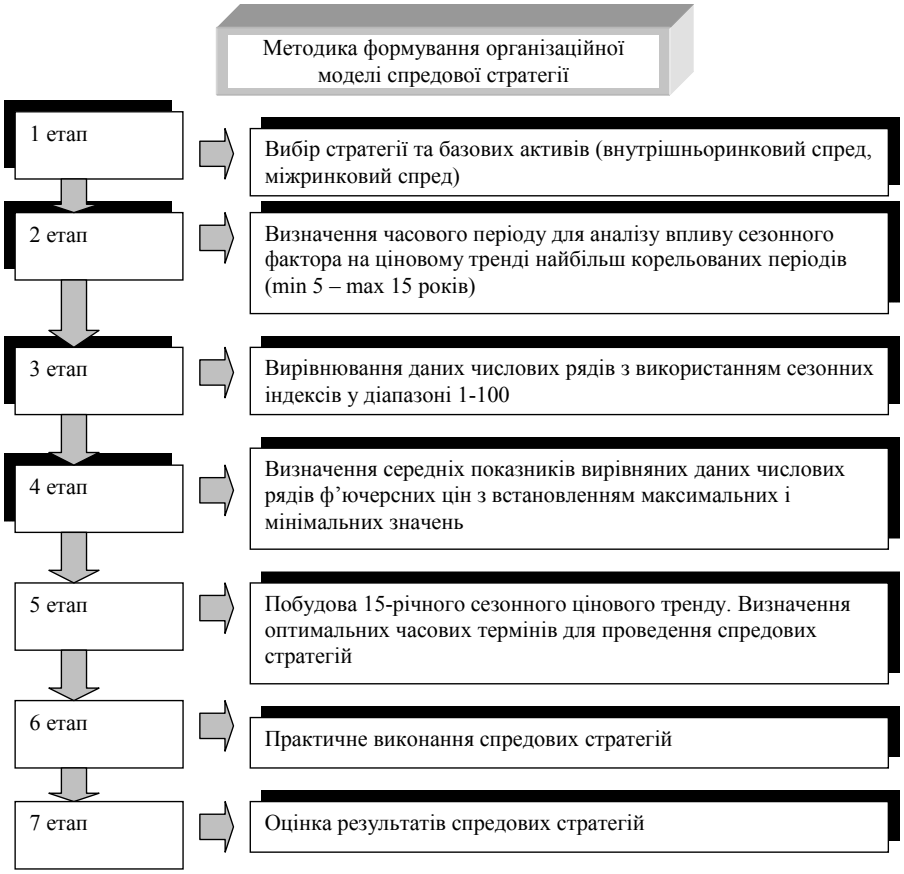

Рис. 4. Методика формування організаційної моделі спредових стратегій

Джерело: розроблено автором.

Організаційна модель спредової внутрішньоринкової стратегії на пшеницю була практично застосована на Чиказькій товарній біржі протягом 2002—2016 рр. За вищевказаний період кумулятивний прибуток по спредових операція склав 16212,5 дол. США, при одночасному утриманні 2 протилежних позицій,

Міжринкова спредова стратегії "соя-пшениця" у нашому дослідженні була побудована на базі використання ф'ючерсних контрактів на пшеницю і сою Чиказької біржі

Таблиця 2. Схема виконання позицій по внутрішньоринковому спреду на пшеницю у визначені періоди маркетингового року

№	Позиція	Біржовий тікер	Кількість контрактів	Період відкриття (t_{1i})	Ціна відкриття	Період закриття (t_{1i+n})	Ціна закриття FP_{1i+n}	Спредовий прибуток/ збиток $SPi= FP_1+/- FP_{1i+n}$
1	Продаж (short)	WN	1	липень	FP_1	грудень	FP_{1i+n}	SP_1
	Купівля (long)	WH	1		FP_2		FP_{2i+n}	SP_2
2	Продаж (short)	WN	1	грудень	FP_3	липень	FP_{3i+n}	SP_3
	Купівля (long)	WZ	1		FP_4		FP_{4i+n}	SP_4

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 3. Схема виконання позицій по міжринковому спреду "соя-пшениця" у визначені періоди маркетингового року

№	Позиція	Біржовий тікер	Кількість контрактів	Період відкриття (t_{1i})	Ціна відкриття	Період закриття (t_{1i+n})	Ціна закриття FP_{1i+n}	Спредовий прибуток/ збиток $SPi= FP_1+/- FP_{1i+n}$
1	Продаж (short)	SX	1	липень	FP_1	жовтень	FP_{1i+n}	SP_1
	Купівля (long)	WZ	1		FP_2		FP_{2i+n}	SP_2
2	Продаж (short)	WN	1	жовтень	FP_3	липень	FP_{3i+n}	SP_3
	Купівля (long)	SN	1		FP_4		FP_{4i+n}	SP_4

Джерело: розроблено автором.

CBOT. Різна сезонність цих двох культур та періодичність циклів маркетингових років дозволяє здійснювати дану стратегію, основна мета якої, базується на ефективному поєднанні двох видів ф'ючерсних контрактів.

Схема позицій по укладанню і виконанню спреда "соя-пшениця" відображена в таблиці 3.

Так, для побудови міжринкового спреда "соя-пшениця" були визначені оптимальні періоди (липневий і жовтневий) і підібрані наближені місяці ф'ючерсних контрактів на сою та пшеницю CBOT, а саме для липневого періоду SX- WZ та для жовтневого періоду SN — WN, де [3]:

SX — біржовий тікер листопадового ф'ючерсу на сою;

WZ — біржовий тікер грудневого ф'ючерсу на пшеницю;

SN — біржовий тікер липневого ф'ючерсу на сою;

WN — біржовий тікер липневого ф'ючерсу на пшеницю.

Оцінка отриманих результатів міжринкової спредової стратегії "соя-пшениця" вказує про те, що за період з 2002—2016 р. 81,5% спредових позицій були прибутковими, а кумулятивний прибуток по спредових операціях склав 191637,5 дол. США, при одночасному утриманні двох протилежних позицій.

Проведена апробація розроблених спредових стратегій торгівлі на основі використання мінімальної кількості ф'ючерсних контрактів у спреді свідчить про те, що вищі результати прибутковості були досягнуті по міжринковій спредовій стратегії торгівлі "соя-пшениця".

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Отже, в сучасних умовах функціонування спредові стратегії можна розглядати як один з ефективних інструментів мінімізації цінових ризиків для суб'єктів вітчизняного аграрного ринку.

Крім того, беззаперечним залишається факт впливу сезонності, яка присутня при виробництві і реалізації зернових та олійних культур, що забезпечує ефективне використання спредових стратегій на практиці протягом кожного маркетингового року.

Водночас відкритість і доступність до світових біржових майданчиків, а також сучасні технології електронної системи торгівлі з кожним роком роблять світові біржові інструменти більш привабливими для хеджування ризиків та спекуляції.

Література:

1. Солодкий М.О., Яворська В.О. Біржова торгівля товарними деривативами: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні: монографія / М.О. Солодкий, В.О. Яворська. — К.: В-во Компринт, 2015. — 280 с.

2. Ковни Ш., Таки К. Стратегии хеджирования / Ш. Ковни, К. Таки. — М.: ИНФРА-М, 1996. — С. 9.

3. Agricultural commodities [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.cmegroup.com/trading/agricultural

4. Joe Ross. Trading spread and seasonals. — Ross Trading, Inc., 1995. — 324 p.

5. Jake Bernstein. How to Profit from Seasonal Spreads [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.trading-systems.info/Options_Spreads/seasonal_spreads.htm

6. Seasonal spreads [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://seasonaltrade.blogspot.ru/2015/05/blog-post_22.htm

7. World Crop Year: Wheat and Soybeans [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nogger-noggersblog.blogspot.ru/

References:

1. Solodkyj, M.O. Yavors'ka, V.O. (2015), Birzhova torhivlia tovarnymy deryvatyvamy: svitovyj dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini: [Commodity exchange derivatives trading: world experience and perspectives of development in Ukraine], Komprint, Kyiv, Ukraine.

2. Kovny, S. Takki, K. (1996), Strategiy hedzirovania [Hedging strategies], Infra-M, Moscow, Russia.

3. Agricultural commodities, [Online], — available at: http://www.cmegroup.com/trading/agricultural (accessed at 30 Des 2015).

4. Joe Ross, (1995), Trading spread and seasonals, New Jersey, USA.

5. Jake Bernstein. How to Profit from Seasonal Spreads, [Online], available at: http://www.trading-systems.info/Options_Spreads/seasonal_spreads.htm (accessed at 30 Des 2015).

6. Sesonal spreads, [Online], available at: http://www.trading-systems.info/Options_Spreads/seasonal_spreads.htm (accessed at 15 Jun 2016).

7. World Crop Year: Wheat and Soybeans, [Online], available at: http://nogger-noggersblog.blogspot.ru (accessed at 15 Jun 2016).

Стаття надійшла до редакції 17.06.2016 р.

УДК 336.1:352

І. А. Островський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків
В. М. Прасол,
доцент кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків
О. І. Славута,
старший викладач кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків

ТАРИФОУТВОРЕННЯ В ЖКГ: ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРАКТИЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ

I. Ostrovskyi,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economic Theory,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv
V. Prasol,
Associate Professor of Department of Business Economics, Business Administration and Regional Development,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv
O. Slavuta,
Senior Lecturer of Department of Business Economics, Business Administration and Regional Development,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv

THE TARIFF-SETTING IN HOUSING AND COMMUNAL SERVICES: THEORETICAL PRECONDITIONS AND PRACTICAL CONTRADICTIONS

Розглянуто суперечності тарифоутворення у сфери житлово-комунального господарства. Узагальнено порівняльну статистику житлово-комунальних тарифів і рівня доходів у країнах Східної та Центральної Європи. Досліджено теоретичні передумови формування тарифів у житлово-комунальному господарстві. Проаналізовано особливості базисних інституційних порядків, що визначають правила і норми поведінки господарюючих суб'єктів, зокрема статичні й динамічні ефекти поведінки. Окремо досліджено специфіку корпоративного регулювання, що синтезує вплив державних і ринкових інститутів. Підкреслено комплексний вплив тарифоутворення на регулювання галузі в цілому. Розрізнено особливості формування житлових і комунальних тарифів. Обгрунтовано необхідність впровадження системи довгострокового тарифного регулювання і тарифного планування з метою стимулювання залучення інвестицій в будівництво і модернізацію підприємств та інфраструктури житлово-комунального господарства.

The contradiction of tariff-setting in housing and communal services considered. The comparative statistics communal tariffs and income levels in Eastern and Central Europe is generalized. The theoretical preconditions for the formation of tariffs for housing and communal services researched. The features of the basic institutional orders that determine the rules and norms of behavior of economic subjects analyzed, including static and dynamic effects of behavior. The corporate investigated the specific regulation that synthesizes the impact of public and market institutions separately researched. The complex impact on tariff regulation of the sector as a whole highlighted. The features of formation of housing and communal tariffs are distinguished. The need for the introduction of long-term tariff regulation and tariff planning to stimulate attraction of investments in building and modernization of enterprises and infrastructure of housing and communal services substantiated.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, інституційний порядок, житлові та комунальні тарифи, метод доходності інвестованого капіталу, довгострокове тарифне регулювання.

Key words: housing and communal services, institutional order, housing and utility tariffs, method of return on invested capital, long-term tariff regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Житлово-комунальне господарство є однією з найважливіших сфер національної економіки, тому від темпів і якості його розвитку залежать перспективи досягнення стійкого зростання економічного потенціалу, підвищення добробуту населення, збільшення ефективності процесів суспільного відтворення. Таким чином, вдосконалення формування та функціонування організаційно-економічного механізму житлово-комунально-

го господарства може розглядатися в якості одного з основних елементів модернізації української економіки. Центральним інструментом регулювання розвитку житлово-комунального комплексу в умовах ринкового середовища, що циклічно змінюється, є тарифи на житлово-комунальні послуги.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні засади тарифоутворення у житлово-комунальному господарстві України та відповідні сучасні суперечності розглянуті в роботах П.Т. Бубенка, О.В. Димченко, А.Д. Кашпур, І.С. Волохової, І.В. Запатріної, Т.Б. Лебеди, А.І. Єрьоменко, В.Д. Лагутіна, Ю.І. Боровик [1—5] та багатьох інших дослідників. Проте залишаються актуальними проблеми методології та методики обгрунтування житлових і комунальних тарифів, зокрема зіставлення альтернативних точок зору.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою роботи є поглиблення теоретичних засад аналізу системи тарифоутворення у житлово-комунальному господарстві України, зокрема суперечливої єдності інституційних порядків, що обумовлюють правила і норми поведінки господарюючих суб'єктів, статичні й динамічні ефекти господарської діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Житлово-комунальне господарство комплексно формує середовище життєдіяльності людини. Ця галузь, з одного боку, зазнає впливу ринкових відносин, а з іншого — є важливою ланкою системи соціального захисту населення. Це породжує суттєві проблеми та суперечності, зокрема, падіння рівня життя, погіршення стану житла, якості комунальних послуг і т.д.

На сьогодні в галузі ЖКГ України функціонує кілька тисяч підприємств та організацій різних форм власності, які надають населенню понад 40 видів послуг на суму більше 6 млрд грн. щороку. Тут використовується майже чверть основних фондів держави, зайнято 5% працездатного населення країни. Основна маса житлових будинків збудована в 60—80-х роках минулого століття. Дуже багато проблем як технічних, так і у взаємовідносинах між житловими організаціями та мешканцями. Так, в Україні діє 21,2 тисячі котелень, в яких працює 50,6 тисяч котлів, 20%, з яких працюють понад 20 років. Протяжність теплової мережі по країні понад 20 тис. км, з яких 12,7 тисяч км в аварійному стані. Потребують ремонту 60% теплових мереж. Тож не дивно, що комунальна теплоенергетика втрачає інвестиційну привабливість. Так само складна ситуація у водопровідно-каналізаційному господарстві та у сфері поводження з побутовими відходами. Протяжність водопровідних мереж по Україні — 180 тисяч 951 км, каналізаційних — 51 тисяча 397 км, 60% цих мереж зношені та потребують ремонту [6]. Таким чином, не викликає сумніву потреба в системній модернізації житлово-комунальної інфраструктури за рухунок залучення значних інвестицій. За умов зростаючої боргової залежності держави надії на держбюджетне фінансування стають все більш примарними. Приплив приватних, зокрема, закордонних коштів гальмується хроничною збитковістю більшості підприємств, що надають житлово-комунальні послуги. Тобто інвестиційна непривабливість має скоротитися шляхом суттєвого підвищення тарифів ЖКГ, наступної перспективи досягнення необхідної рентабельності й відповідного онулення держбюджетних компенсацій надавачам послуг.

Таблиця 1. Ціна природного газу і середня зарплата в деяких країнах Східної та Центральної Європи

Країна	Ціна 1000 м³ природного газу, дол. США	Середня зарплата, дол. США	Обсяг природного газу, що можна купувати за середню зарплату
Білорусь	144,36	360	2493,8
Казахстан	81,78	477	5832,7
Молдова	368	255	692,9
Польща	583	780	1337,9
Росія	133,2	530	3979,0
Румунія	368	480	1304,3
Словаччина	579	1134	1958,5
Угорщина	412	702	1703.9
Україна	275,14	187,4	681,1

Джерело: розраховано за даними [7].

З іншого боку, є суттєві соціальні обмеження стрибкоподібного зростання тарифів, насамперед, насамперед, середньої зарплати. Це чітко ілюструють порівння з найближчими країнами-сусідями (табл. 1).

Дані таблиці свідчать, що за одну середню зарплату в Україні можна придбати 681,1 кубометрів газу, що менше навіть показника Молдови (692,9 м³). У той же час країни ЄС мають дворазову перевагу. У Білорусі, Росії та Казахстані значні переважні показники спираються на політичне підгрунтя або внутрішні можливості газозабезпечення. У структурі тарифу теплопостачальних підприємств України понад 62% займає вартість газу [7], що є підставою для майже двократного подорожчання тепла з жовтня 2016 року. Водночас суттєво зростатиме навантаження на державний бюджет за рахунок багатомільярдних субсидій родинам, рівень життя яких знчно впаде.

Зазначена суперечність економічних і соціальних наслідків кризи сфери ЖКГ має глибинне методологічне пояснення. Неможливо говорити про тільки ринково конкурентне або державно регульоване тарифоутворення в ЖКГ з наданням соціальної допомоги певним шарам населення. На нашу думку, достатньо плідним є пояснення соціально-економічних процесів на підставі концепції інституційних порядків.

До першого виду базових інституційних порядків можна віднести "вертикальний порядок", який включає державні економічні інститути, які є інструментом державного економічного регулювання. Якщо розглядати розвиток сфери ЖКГ в економічній площині, то "офіційний порядок" націлений на збереження і підтримання сталого і збалансованого розвитку ринкової сфери середовища ЖКГ. Іншими словами, державні регулюючі інститути в значній мірі підтримують статичний стан ринкової сфери ЖКГ. Це дуже важливо в перехідні періоди. Так, тарифи, що пропонує НКРЕКП, є необхідні саме для недопущення розбалансування системи.

До другого виду базових інституційних порядків відноситься "ліберальний порядок", заснований на принципах ринкового саморегулювання. Інститути ринкового саморегулювання покликані впорядкувати динамічний розвиток ринкового середовища ЖКГ, пристосувати дію господарюючих суб'єктів до циклічних змін ринку. Таким чином, ринкові інститути спрямовані на саморегулювання динамічного стану ринкового середовища ЖКГ.

Третім видом базових інституційних порядків є порядок корпоративного регулювання, націлений на самовизначення процесу досягнення загальнокорпоративних цілей. Даний вид порядку, який є своєрідним синтезом двох вищезазнаних порядків, призначений для регулювання великомасштабного виробництва, здійснюваного в умовах мінливого ринкового середовища. Саме через те, що менеджмент корпорацій регулює великі масштаби діяльності, його найважливішим стратегічним завданням є регулювання статичного стану економіки корпорації. Іншим стратегічним завданням менеджменту корпорації є регулювання та ініціювання динамічного саморозвитку.

Таке структурування інституціональних порядків і визначення зв'язків між ними дозволяє сформулювати правила і норми економічної поведінки суб'єктів господарювання, економічний зміст процесів розвитку галузі.

Стратегічний аналіз розвитку сфери ЖКГ показує, що в різні періоди економічної активності підприємств житлово-комунального комплексу та їх підприємницькі об'єднання мають різні стратегічні цілі і вибирають різні напрями розвитку.

Так, у період спаду економічної активності в сфері ЖКГ конкурентні перевагі більшості виробників продукції і послуг проявляються в підвищенні рівня задіяння невикористовуваних матеріальних, фінансових і нематеріальних активів, наявних у підприємств та їх потенційних партнерів.

У період стабілізації економічної активності в сфері ЖКГ конкурентна перевага виробників полягає у використанні можливостей оптимізації виробничих структур, підвищенні якості продукції та послуг, зростанні продуктивності праці, формуванні умов ефективного функціонування всіх учасників ринкових відносин на основі реалізації стратегії модернізаційного розвитку, заснованої на організаційно-управлінських нововведеннях в області використання всіх видів наявних ресурсів.

У період початку підйому економічної активності типовою є конкурентна перевага виробників інноваційних продуктів і послуг.

Для того, аби уточнити поняття і різні види тарифів, слід розмежувати житлові та комунальні послуги. До комунальних відносяться послуги з водопостачання, водовідведення (каналізації), газо-, електро- і теплопостачання, що надаються населенню. Економічно і законодавчо обгрунтовані розрахунки тарифів на комунальні послуги здійснюються і потім затверджуються регуляторними органами державної влади, насперед, НКРЕКП, та місцевого самоврядування. До житлових відносяться послуги, що включають вивезення сміття, утримання ліфтів, навколопід'ездних ділянок, прибирання дворів, обслуговування місць громадського користування, здійснення косметичних і капітальних ремонтних робіт.

Економічний зміст тарифів ЖКГ являє собою сукупність таких статей витрат, як витрати на матеріали і придбання господарського інвентарю, заробітна плата обслуговуючого персоналу та виконавчих бригад, амортизація обладнання, орендна плата, страхувальні суми для компенсації можливих ризиків та інші витрати.

Співвідношення і залежність тарифу (ціни) на житлову або комунальну послугу від інших інструментів, що впливають на розвиток або регулювання ринку, визначають, в якому із станів — статичному або динамічному — знаходиться економіка ЖКГ у даний період, а також які види цін на послуги ЖКГ переважають.

Розвиток ринкової економіки в сфері ЖКГ може відбуватися за двома напрямками. Відповідно з першим напрямком визначальна частина сфери ЖКГ розвивається в умовах статичного стану економіки. Згідно з іншим напрямом частина житлово-комунального комплексу здійснює свій розвиток в умовах динамічного стану економіки.

Відмінності між станами економічного розвитку різних частин сфери ЖКГ, з одного боку, виникають як наслідок характерних відмінностей в процесах взаємодії пропозиції і попиту на різні види житлових і комунальних послуг, технологічних процесів, масштабів виробництва і споживання послуг. Великі підприємства і організації, що виробляють продукцію і надають послуги на ринку ЖКГ, зацікавлені в сталому розвитку, постійному нарощуванні обсягів виробництва, наявності постійного і зростаючого платоспроможного попиту на послуги, забезпеченні стійкої прибутковості виробництва і інвестованого капіталу.

У зв'язку з цим роль тарифів як інструменту регулювання частині житлово-комунального комплексу, що діє в умовах статичного стану економічного середовища, полягає в тривалій підтримці стійких розмірів. Наявність умов, за яких тарифи тривалий час зберігають свою стійкість, дозволяє здійснювати тарифне планування, співвідносити розміри тарифів та обсяги послуг, що постачаються, з можливостями споживачів, забезпечувати окупність інвестованого капіталу і створювать потенціал довгострокового і сталого розвитку.

Комунальні послуги мають найбільшу частку в загальному обсязі послуг, що надаються підприємствами житлово-комунального комплексу, тому збільшення їх обсягів і оновлення структури життєво необхідні для нормального розвитку територій. Попит на комунальні послуги відрізняється низькою еластичністю, випереджає пропозицію і обмежується лише рівнем платоспроможності споживачів.

Довгострокова тарифна політика сектору комунальних послуг сфери ЖКГ повинна бути спрямована на розширення кола споживачів послуг за допомогою доступних тарифів. Разом з тим, тарифна політика повинна подолати непривабливість галузі для інвесторів, перш за все, приватних, через низьку рентабельність. Тарифна політика, що включає ціноутворення за принципом "витрати плюс", піддається критиці за її неефективність і, на думку аналітиків, призводить до реальної збитковості ряду підприємств.

У сфері споживання найважливішим завданням тарифної політики є зниження або пом'якшення тарифного навантаження на споживачів. Зниження навантаження може бути досягнуто, наприклад, шляхом розвитку маркетингу в збутової діяльності підприємств, розвитку партнерських відносин між великим і малим бізнесом у сфері надання комунальних послуг, вдосконалення заходів державного регулювання тарифів на комунальні послуги.

У системі ціноутворення, заснованої на методі "витрати плюс", тарифи для підприємств, що надають комунальні послуги, встановлюються щорічно, грунтуючись на процедурі обліку поточних витрат, величину яких регулюючі органи включають до складу необхідної валової виручки підприємства для забезпечення його функціонування в наступному році.

Процеси реформування сфери ЖКГ, що мають на меті створення мережевих організацій, які надають споживачам комунальні послуги, вивчалися на Заході в 90-і рр. XX століття в галузі електроенергетики та поширилися потім на інші галузі сфери комунальних послуг. Прикладом практичної реалізації процесів реформування сфери ЖКГ стало введення RAB (Regulatory Asset Base) — системи довгострокового тарифного регулювання, що стимулює залучення інвестицій в будівництво і модернізацію підприємств та інфраструктури сфери ЖКГ і дозволяє підвищити ефективність витрат мережевих підприємств і організацій, що використовують як власні, так і позикові кошти.

Використання методу прибутковості інвестованого капіталу (RAB) дозволяє сформувати тарифи підприємств таким чином, щоб у них була можливість поступового повернути інвестовані кошти і отримати дохід у вигляді відсотка на залучений капітал. У методиці RAB передбачається розробка тарифного плану-прогнозу, де у перший рік розрахунки спираються на достовірні дані, інтервал від 3 до 5 років може розглядатися як досить достовірний, а період понад 5 років є прогнозним.

До переваг методу RAB слід віднести стабільність і прогнозованість тарифного регулювання, що знижує ризики для інвесторів, а також вартість позикового капіталу для підприємств ЖКГ.

Слід зазначити інші принципові положення, що забезпечують переваги цієї методики в порівнянні з попередніми:

1. Організаційно-економічний механізм RAB повинен забезпечити інвестору можливість і прибутковість капіталу, інвестованого в підприємства сфери ЖКГ, на рівні, відповідному прийнятим світовим значенням.

2. Можливість власника капіталу приймати самостійні рішення з двох питань: про порядок використання відшкодованого капіталу і про ставку прибутковості на капітал, що інвестується.

3. Метод RAB призначений для регулювання інвестицій протягом періоду 30—35 років, що відповідає світовій практиці визначення безризикової ставки дохідності та формування державних інструментів фінансового регулювання.

4. Нерегульований тариф, отриманий на першому етапі розрахунків, слід доповнити компенсаційним механізмом, що забезпечує перехід до регульованого тарифу та формування тарифного плану на весь інвестиційний період.

Основним параметром, на підставі якого обгрунтовують розмір тарифу за методом RAB, є необхідна валова виручка (НВВ). НВВ є сумою трьох складових: виробничих витрат підприємства, витрат на капітал, що інвестується, величини повернення інвестованого капіталу. Ще одним параметром, використовуваним для визначення розміру тарифу, є обсяг послуги за регульованим видом діяльності. Тариф на комунальну послугу визначається як частка від ділення необхідної валової виручки на обсяг продукції або послуги, що вимірюються в установленому порядку протягом планованого періоду.

Аналіз системи тарифоутворення за методом прибутковості інвестованого капіталу на підприємствах, які виробляють продукцію та надають комунальні послуги, дозволяє зробити наступні висновки.

1. Включення в систему тарифоутворення механізму таріфокомпенсації і залучення інвестицій дозволяє і полегшує участь в процесі розвитку підприємств сфери ЖКГ зовнішніх партнерів.

2. Участь зовнішніх партнерів у реалізації інвестиційних програм підприємств ЖКГ призводить до формування нового позикового капіталу за умови отримання на нього прав власності та доходу від використання капіталу.

3. Залучення зовнішнього інвестора з його капіталом надає можливість кредитувати підвищені витрати, які несе підприємство сфери ЖКГ в перший період регулювання, коли нормативний темп зростання тарифів не може забезпечити покриття поточних інвестиційних витрат, і потрібно дотувати інвестиційну та поточну діяльність.

4. У другому періоді регулювання річний темп зростання тарифів дозволяє отримувати додатковий дохід і відшкодувати витрати по таріфокомпенсації дотацій.

5. У третьому періоді регулювання темп щорічного зростання тарифів може знижуватися до рівня, що дозволяє власникам капіталу отримати заплановані розміри економічної ренти.

Зниження тарифу на комунальні послуги в довгостроковій перспективі відбувається через зниження операційних витрат, оскільки на завершальному періоді терміну регулювання їх нормативний рівень зменшується на величину економії витрат і здешевлення залученого капіталу в умовах зниженого ризику.

При дослідженні системи ціноутворення в сегменті житлових послуг виникає питання, що більш обгрунтовано — тариф на житлові послуги або ціна на них? Така постановка питання викликана тим, що тариф — це особливий вид ціни, який навіть в умовах мінливого ринкового середовища ЖКГ має характерні ознаки стійкості, незмінності протягом тривалих періодів часу, регульованості національними та регіональними органами управління.

Плата за послуги у вигляді тарифів прийнятна в умовах, коли попит на ці види послуг постійний і відрізняється низькою еластичністю. З іншого боку, виробництво послуг, оплачуваних у вигляді тарифів, має здійснюватися великими господарюючими суб'єктами. Тому можна зробити висновок про те, що в сфері ЖКГ тарифна форма оплати характерна для сегмента комунальних послуг.

У сегменті житлових послуг ситуація з ціноутворенням в значній мірі відрізняється від сегмента комунальних послуг. На процеси виробництва і споживання житлових послуг надає різноспрямований вплив безліч факторів, тим самим формуючи підхід до ринкового ціноутворення, відмінний від ціноутворення в сфері комунальних послуг.

На форму оплати житлових послуг впливають сезонні фактори, і попит на окремі види житлових послуг залежить від зміни пір року. Також попит на окремі види житлових послуг змінюється в залежності від того, наскільки тривалий період часу, закінчення якого породить нову потребу.

Наявність на ринку різних економічних суб'єктів, що виробляють і споживають послуги, робить істотний вплив на мінливість цін на житлові послуги. З боку пропозиції господарюючі суб'єкти відрізняються один від одного за розміром (великі, середні, дрібні), виробни-

чою і організаційною структурами, потенціалом, науково-технічномим рівнем. Ці відмінності визначають різний характер обсягу виробництва, асортименту та якості запропонованих житлових послуг, гнучкості реагування попиту на послуги залежно від регулюючих можливостей з боку зовнішнього середовища.

Зазначені відмінності і чинники, що впливають на виробництво і споживання житлових послуг, дозволяють зробити висновок про те, що ціни на житлові послуги мають мало ознак і подібності з тарифами і залежать від змін умов, що сформувалися у зовнішньому ринковому середовищі.

Разом з тим, поряд з ринковими чинниками є і базові передумови встановлення організаційно-економічно обгрунтованих цін на житлові послуги. Так, розроблені і застосовуються методичні рекомендації щодо визначення та обліку витрат і доходів на утримання багатоквартирного будинку.

Порядок формування цін на житлові послуги може включати в себе наступні етапи:

а) цілепокладання і деталізація підсумкових цін;

б) обробка техніко-економічних відомостей про об'єкт;

в) розрахунок цін на житлові послуги;

г) узгодження цін.

Наприкінці слід зазначити, що певною мірою централізований порядок встановлення цін поширюється на ціни на послуги з управління багатоквартирним будинком та з утримання та ремонту спільного майна багатоквартирного будинку. Ціни на зміст і ремонт індивідуального майна встановлюються децентралізовано субпідрядними ремонтними організаціями та індивідуальними підприємцями.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Нова система тарифоутворення надає широкі можливості впровадження практики стратегічного планування та регулювання розвитку сегмента житлових і комунальних послуг ринкової сфери ЖКГ, враховуючи при цьому зацікавленість споживачів у полегшенні вантажу платежів за тарифами і цінами та забезпечуючі підприємствам-виробникам послуг економічні можливості розвитку за рахунок використання стійкого пропозиції на попит.

Література:

1. Бубенко П.Т. Управління системною модернізацією та розвитком житлово-комунальних підприємств: монографія / П.Т. Бубенко, О.В. Димченко, А.Д. Кашпур; НАН України, Північно-Східний науковий центр, Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. — Х.: ХНУМГ, 2014. — 233 с.

2. Волохова І.С. Тарифне регулювання та концептуалізація розвитку сфери житлово-комунального господарства / І.С. Волохова // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. — №1 (12). — 2016. — Харків: ХНАДУ, 2016. — 204 с. — С. 17—23.

3. Єрьоменко А. Яким має бути регулятор енергоринку і житлово-комунальних послуг? / А. Єрьоменко // Дзеркало тижня Україна. — 2016. — № 22. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/energy_market/yakim-maye-buti-regulyator-energorinku-i-hitlovo-komunalnih-poslug-_.html

4. Запатріна І.В. Тарифна політика як критичний фактор розвитку житлово-комунальної сфери / І.В. Запатріна, Т.Б. Лебеда // Економіка України. — 2013. — № 3. — С. 66—76.

5. Лагутін В.Д. Пріоритети цінового (тарифного) регулювання природних монополій в Україні / В.Д. Лагутін, Ю.І. Боровик // Економіка України. — 2013. — № 7. — С. 44—57.

6. Стратегію розвитку ЖКГ потрібно розробляти за чотирма основними напрямками [Електронний ресурс]: офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлво-комунального господарства. — Режим доступу: http://www.minregion.gov.ua/press/news/strategiyu-rozvitku-zhkg-potribno-rozroblyati-za-chotirma-osnovnimi-napryamkami-eduard-kruglyak/

7. Сколько платят за "коммуналку" соседи и почему в Украине так дорого // Сегодня. — 2016. — 11 июня. — [Електронний ресурс] — Режим доступу http://www.segodnya.ua/economics/gkh/skolko-platyat-za-kommunalku-sosedi-i-pochemu-v-ukraine-tak-dorogo--723621.html

References:

1. Bubenko, P.T. Dymchenko, O.V. and Kashpur, A.D. (2014), Upravlinnia systemnoiu modernizatsiieiu ta rozvytkom zhytlovo-komunal'nykh pidpryiemstv [Management of system modernization and development of housing and communal enterprises], Khnumg, Kharkiv, Ukraine.

2. Volokhova, I. S. (2016), "Tariff adjusting and conception of housing and communalservices sphere development", Problemy i perspektyvy rozvytku pidpryiemnytstva, vol. 1 (12), pp. 17—23.

3. Yer'omenko, A. (2013), "What should be the regulator of the energy market and housing and communal services?", Dzerkalo Tyzhnia Ukraina, [Online], vol. 22, available at: http://gazeta.dt.ua/energy_market/yakim-maye-buti-regulyator-energorinku-i-zhitlovo-komunalnih-poslug-_.html (Accessed 18 June 2016)

4. Zapatrina, I. V. and Lebeda, T. B. (2013), "Tariff policy as a critical factor in the development of housing and communal sphere ", Ekonomika Ukrainy, vol. 3, pp. 66—76.

5. Lahutin, V. D. and Borovyk, Yu. I. (2013), "Priorities price (tariff) regulation of natural monopolies in Ukraine", Ekonomika Ukrainy, vol. 7, pp. 44—57.

6. The official site of Ministry for Regional Development, Building and Housing of Ukraine (2016), "The development strategy of housing and communal services should be developed in four main areas", available at: http://www.minregion.gov.ua/press/news/strategiyu-rozvitku-zhkg-potribno-rozroblyati-za-chotirma-osnovnimi-napryamkami-eduard-kruglyak/ (Accessed 10 June 2016).

7. "How much money neighbors pay for the "communal" and why in Ukraine is so expensive" (2016), Segodnya, [Online], 11 June, available at: http://www.segodnya.ua/economics/gkh/skolko-platyat-za-kommunalku-sosedi-i-pochemu-v-ukraine-tak-dorogo--723621.html (Accessed 18 June 2016).

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016 р.

УДК 336.719

Я. О. Оглобля,
аспірант, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

ІНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТНБ У СВІТІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

I. Ogloblia,
postgraduate student, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv

INSTITUTIONAL REGULATION OF TNBS ACTIVITIES IN THE WORLD: MODERN TENDENCIES

Досліджено сучасні тенденції інституційного регулювання діяльності транснаціональних банків у світі. Автором узагальнено ключові передумови необхідності посилення регулювання діяльності транснаціональних банків у сучасних умовах фінансової турубулентності, виокремлення рівнів регулювання діяльності ТНБ, визначення обов'язків та сфер відповідальності. В статті визначено концептуальні основи переформатування глобальної системи регулювання міжнародної банківської діяльності у світі. Значну увагу приділено необхідності розвитку сучасної інституційної платформи регулювання діяльності транснаціональних банків задля запобігання стрімкого поширення глобальної фінансової нестабільності у світі та створення основ глобального управління фінансових установ. Наголошується необхідність подальших розробок у цій сфері з огляду на нарощення кризових явищ та дисбалансів на сучасному етапі перманентного зростання фінансової нестабільності у глобальному економічному середовищі.

The article is devoted to the research of modern tendencies of institutional regulation of transnational banks activities in the world. The author examined conceptual bases of necessity of transnational banks activities regulation strengthening under current state of financial turbulence, determination of levels of transnational banks activities regulation, responsibilities and areas of liabilities. Principal aspects of reformation of the global system of international banking regulation are determined in the article. Sufficient attention is paid to the necessity of development of a modern institutional platform of TNBs activities to prevent spreading of global financial instability all around the world and creation of basis of global controlling of financial institutions. The necessity of further researches in this sphere taking into consideration the accumulation of crisis phenomena on the modern stage of permanent financial instability growth in the global economic environment is stressed in the article.

Ключові слова: транснаціональний банк, міжнародна банківська діяльність, інституційне регулювання дільності ТНБ, глобальна фінансова нестабільність, фінансова турбулентність.

Key words: transnational bank, international banking, institutional regulation of TNBs activities, global financial instability, financial turbulence.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні процеси глобалізації фінансового простору, посилення взаємопов'язаності національних фінансових ринків, розширення сфер впливу транснаціональних банків, які виходять за межі країн та цілих регіонів світу, зумовлюють пошук адекватних їм форм та механізмів регулювання. Важливого значення набуває проблема локальності фінансового регулювання, тобто існування різних регулювальних норм у межах юрисдикцій країн. Різниця в регулювальних нормах стимулює процеси регуляторного арбітражу для глобальних інвесторів, тобто процеси перетікання великих потоків капіталу в зони зі слабкішим регулюванням, а також перешкоджає оперативним узгодженим діям регуляторів із зниження системних ризиків. Дії національних урядів щодо регулювання діяльності фінансових інституцій, потоків капіталів, попередження фінансової нестабільності виявляються неефективними, оскільки як тільки

фінансові потоки стають глобальними і за масштабами зіставними з ВВП країн, їхні коливання стають могутніми чинниками системних ризиків, а локальний характер їх регулювання — серйозною перешкодою на шляху запобігання системній кризі. Об'єктивно необхідним є подальший розвиток існуючих глобальних інституцій, координація та налагодження відповідних інституційних механізмів регулювання діяльності ТНБ та інших фінансових установ у світі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями дослідження регулювання діяльності ТНБ у сучасних умовах економічного розвитку займаються як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Серед представників зарубіжної наукової думки вагоме місце посідають Дж. Лоуренс, Д. Говард, Мортен Белінг, Ернест Гнан, Девід Т. Левелін, Нігель Дженкінсон, О. Громадська, П. Фарел, П. Джексон, фахівці Європейської комісії, Європейського центрального банку та інші. Розробки в цій галузі проводяться й провідними вітчизняними вченими, а саме: Л. Худяковою, Т. Розіт та іншими. Напрацювання цих вчених мають велике теоретичне та практичне значення задля досягнення таких цілей, як вироблення механізмів ефективного регулювання ТНБ на національному рівні, забезпечення дотримання країнами єдиних стандартів у галузі банківської діяльності задля перешкоджання транскордонній передачі шокових явищ між країнами світу.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Дослідження зарубіжних та вітчизняних вчених, зазначених вище, створюють підгрунтя для подальших розвідок у цьому напрямі, а їхній дискусійний характер та неоднозначність визначають актуальність систематизації досліджень інституційного регулювання діяльності транснаціональних банків у світі в умовах фінансової турбулентності відповідно до сучасних викликів світового економічного розвитку. Незважаючи на актуальність та нагальність цієї проблеми, варто зазначити, що не існує чіткого переліку передумов необхідності посилення інституційного регулювання діяльності ТНБ у сучасних умовах та детальної концепції "переформатування" глобальної системи регулювання міжнародної банківської діяльності, характеристика якої буде запропонована автором у його науковому дослідженні.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Головною метою цієї роботи є науково-теоретичне дослідження сучасних тенденцій інституційного регулювання діяльності ТНБ у світі. Для досягнення поставленої мети були сформульовані наступні задачі:

1) визначити ключові передумови необхідності посилення регулювання діяльності ТНБ у сучасних умовах;

2) виявити та дослідити концептуальні основи переформатування глобальної системи регулювання міжнародної банківської діяльності;

3) виробити та обгрунтувати необхідність розвитку сучасної інституційної платформи регулювання діяльності ТНБ задля запобігання поширення глобальної фінансової нестабільності у світі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним з приципово важливих напрямів розвитку глобальної економіки є зростання впливу наднаціональних органів регулювання на усі процеси, які відбуваються на світовому фінансовому ринку та ринку міжнародних банківських послуг. Відповідь регулятивних органів на кризові явища, які сталися в економіці за останні 10 років як на національному, так і наднаціональному рівнях є досить повільною, враховуючи поточні ініціативи та регулятивні зміни, прийняті або погоджені на сьогоднішній день. Проблеми, які витікають із багатогранного явища глобалізації, можуть бути вирішені на засадах широкого міжнародного співробітництва, посилення ролі діючих регулятивних органів, створення нового потужного наднаціонального координаційного органу. Серед передумов необхідності посилення регулювання та координації діяльності ТНБ у сучасних умовах ми виділяємо наступні:

1) майже неконтрольований характер та непрогнозованість майбутнього вектору розвитку глобалізаційних процесів;

2) національні регулятори фінансових ринків функціонують в умовах асиметричної інформації, яка є наслідком глобальної природи учасників фінансових ринків;

3) остання глобальна фінансово-економічна криза продемонструвала неготовність світу протистояти масовим потрясінням та пришвидшила процес інституціоналізації системи глобального фінансового регулювання;

4) швидкі зміни світового фінансового простору, розширення спектра та диверсифікація фінансових послуг, стрімке впровадження нових ризикових банківських продуктів, інструментів та різноманітних нововведень, що не мають системного ефективного механізму регулювання;

5) посилення ефекту "транскордонної передачі шоків" між країнами світу, лібералізація руху капіталу, що посилює залежність національних банківських систем від "зовнішніх шоків";

6) розвиток фінансових технологій, комп'ютеризація банківського бізнесу, онлайнових систем розрахунків, здатних миттєво перераховувати значні кошти на далекі відстані, що залишає чималий простір для "порушення стандартів чесного ведення бізнесу" заради отримання надприбутків окремими особами;

7) перетворення світової економіки не в інтегральне ціле, а навпаки, створення диспропорцій її розвитку, які, в першу чергу, проявляються у сфері кредиту та фінансів. Збільшується контраст між високорозвинутим Центром та відсталою Периферією. Виникає нова модель світу — світ 20:80, суспільство однієї п'ятої, адже 80 % усіх ресурсів контролює 1/5 частина населення планети [2, с. 33].

Зазначені передумови створюють необхідність обгрунтування основ переформатування глобальної системи регулювання міжнародної банківської діяльності, оскільки виникає необхідність чіткого виокремлення рівнів регулювання діяльності ТНБ, визначення обов'язків та сфер відповідальності. Дублювання тих чи інших регулятивних функцій різними інституціями поси-

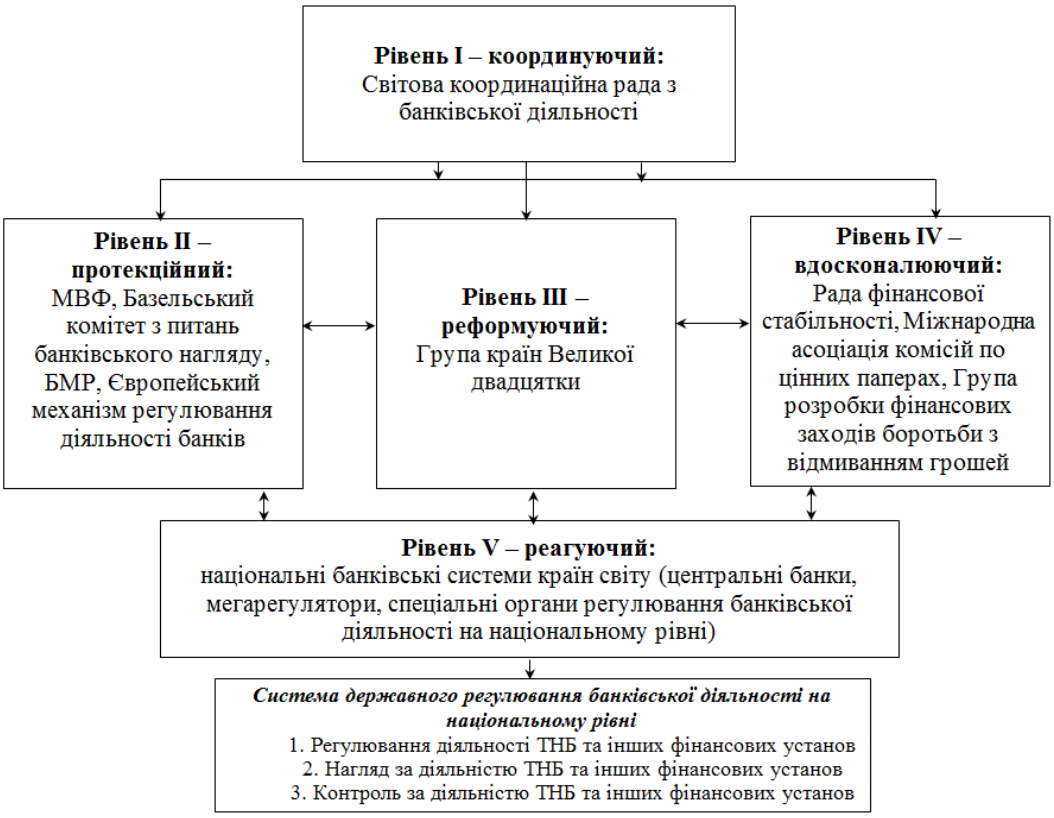

Рис. 1. Схема рівнів регулювання міжнародної банківської діяльності

лює проблему формування "занадто великих корпорацій", створення механізмів "підлаштовування під стандарти", зростання асиметричності інформації на фінансових ринках та необ'єктивної оцінки стану транснаціональних банків і вірогідності їхнього краху.

В Європейському фінансовому просторі активно впроваджуються ідеї, висунені ще Ж-К. Тріше, про необхідність створення основ глобального управління, оскільки національні фінансові, економічні, соціальні простори в сучасних умовах стають практично беззахисними перед лицем глобальної необхідності, яка є плодом економічних прагнень світових фінансових гравців [3, с. 4]. Удосконалення багаторівневої системи глобального регулювання діяльності ТНБ та інших фінансових установ на сьогодні вважається ключовою умовою результативного функціонування інституційної системи сучасного світового господарства. Саме тому одним з основних напрямів "переформатування" глобальної системи регулювання міжнародної банківської діяльності є розвиток сучасної інституційної платформи задля запобігання поширення негативних наслідків глобальної фінансової нестабільності у світі. Так як інституційна система регулювання діяльності ТНБ у світі вже сформована, немає необхідності у створенні нових органів або механізмів регулювання. Важливим є впорядкування існуючих органів системи стратегічного регулювання діяльності фінансових установ у світі. Запропонована класифікація рівнів регулювання міжнародної банківської діяльності носить назву "концепція CPRIR" та являє собою систематизацію функціональних рівнів регулювання ТНБ та інших фінансових установ з урахуванням специфічного критерію цілей діяльності регуляторів в умовах перманентного зростання фінансової нестабільності у глобальному економічному середовищі.

Відповідно до цілей, які ставляться регуляторами діяльності ТНБ та інших фінансових установ, існуючі органи регулювання міжнародної банківської діяльності мають бути віднесені до певного інституційного рівня. Рівні I—IV є наднаціональними, рівень V є національним (рис. 1).

Рівень I — координуючий (англ. coordinative), є найвищим з усіх рівнів та представлений новим перспективним органом — Світовою координаційною радою з банківської діяльності, яка б взяла на себе відповідальність створити комплексну світову координаційну мережу міжнародної банківської діяльності та займалася б забезпеченням ефективної координації ТНБ, наднаціональних та національним регуляторів діяльності ТНБ та інших фінансових установ різних країн світу, а також мала б на меті створення сучасної світової координаційної мережі міжнародної банківської діяльності задля погодження інтересів ТНБ та інших фінансових установ на ринку міжнародних банківських послуг та розширення масштабів міжнародної банківської діяльності в умовах фінансової турбулентності.

Рівень II — протекційний (англ. protective), на якому регулятивні органи ставлять за мету попередження виникнення стану глобальної фінансової нестабільності. До таких органів відносяться наступні:

1. МВФ — орган, що здійснює консультації з питань фінансової політики та фінансування країн — членів МВФ, що опинилися у скрутному фінансовому становищі [3, с. 8]. Основна функція МВФ полягає у запобіганні порушення макроекономічної стабільності, допомагаючи своїм членам, що в свою чергу, впливає й на

попередження виникнення глобальної фінансової нестабільності та стійке функціонування банків у світі.

2. Банк міжнародних розрахунків — спеціалізований міждержавний фінансовий інститут, який об'єднує на акціонерній основі частину фінансових ресурсів центральних банків 30 країн світу, основними функціями якого є здійснення широкого кола банківських операцій задля сприяння центральним банкам в управлінні їхніми валютними резервами, тобто виступає банком центральних банків; організація міжнародного грошово-кредитного і валютного співробітництва, у рамках якого періодично зустрічаються голови центральних банків; організація інформаційно-дослідного центру з питань грошово-кредитних та валютно-фінансових відносин; надання аналітичної, статистичної та технічної підтримки офіційним органам, що працюють над проблемою стабілізації глобальної фінансової системи. Тобто виступає своєрідним "хабом інформації та даних" (концентратором, призначеним для об'єднання великого обсягу даних в одну мережу).

3. Базельський комітет з питань банківського нагляду — форум для регулярного співробітництва в області банківського нагляду, місія якого полягає у недопущенні втрати нагляду над банківською діяльністю у світовому масштабі, підвищенні розуміння наглядових питань і покращенні якості банківського нагляду у всіх країнах світу. Реформування світових фінансових ринків та, зокрема, їх банківського сегменту зумовлює певні тенденції розвитку, що пов'язані із більш обережним ставленням банків до кредитно-інвестиційних процесів та ризиків, які їх супроводжують. Особливо це пов'язано із новими показниками якості банківського капіталу, впроваджених стандартами Базель III, згідно з якими банки повинні мати достатній рівень капіталу високої якості, а також набір високоліквідних активів для більш ефективного протистояння фінансовим потрясінням у майбутньому.

4. Окрема група на рівні II — це наднаціональне регіональне утворення в рамках координації регулювання діяльності банків у світі, спрямованої на попередженні світової фінансової нестабільності, — Європейський механізм регулювання діяльності банків та в перспективі створення Європейського Банківського Союзу, який потенційно відкритий для участі усіх держав-членів ЄС, але є обов'язковим для 19 членів зони євро та їх 6000 банків, 130 з яких є найбільшими, та базується на трьох опорах: єдиний механізм банківського нагляду; єдиний механізм роботи з проблемними банками, який покликаний забезпечити ефективне вирішення фінансових проблем, з якими можуть зіштовхнутися банки; програма гарантування депозитів. Для забезпечення середньострокової фінансової підтримки банку, який продовжує працювати під час своєї реструктуризації, засновано Єдиний фонд підтримки проблемних банків, який фінансуватимуть усі банки держав-членів. Цільовий рівень цього фонду становить близько 1 % від гарантованих депозитів банків Банківського Союзу впродовж восьмирічного періоду (близько 55 млрд євро) [7].

Рівень III — реформуючий (англ. reformatory), на якому відбувається реформування процесів розвитку світових фінансових ринків і режимів їхнього регулювання для запобігання майбутнім кризам у світі та мінімізації негативного впливу глобальної фінансової нестабільності. До нього відноситься Група 20 (англ. G-20) — головний реформатор процесів розвитку світових фінансових ринків та провідний форум міжнародного співробітництва по найбільш важливим аспектам міжнародного економічного та фінансового устрою. Основними цілями і завданнями Групи 20 є: вироблення механізмів досягнення довгострокової глобальної економічної стабільності та стійкого зростання; затвердження принципів реформ для зміцнення фінансових ринків і режимів регулювання для запобігання майбутнім кризам у світі; впровадження фінансового регулювання, яке б знижувало ризики і попереджало виникнення майбутніх фінансових криз; створення нової міжнародної фінансової архітектури [3, с. 5].

Рівень IV — вдосконалюючий (англ. improving). Діяльність регулятивних органів на цьому рівні спрямована на вдосконалення існуючих та створення нових сприятливих умов для учасників глобального фінансового середовища. Сюди варто віднести такі органи, як Раду фінансової стабільності, Міжнародну асоціацію комісій по цінних паперах та Групу розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей.

Рівень V є реагуючим (англ. reactive). Основна мета органів регулювання, яка ставиться на цьому рівні — швидке реагування на виникнення та якнайоперативніше попередження дестабілізації національної економіки і національних фінансів певної країни. До цього рівня можна віднести національні банківські системи країн світу (центральні банки, мегарегулятори, спеціальні органи регулювання банківської діяльності на національному рівні), які здійснюють безпосереднє прийняття рішень щодо напрямів функціонування банківської системи країни, вироблення плану дій, стратегій та заходів попередження дестабілізації національної економіки, що в перспективі відображається "ланцюговим ефектом" по світу та сприяє тісній передачі шоків та позитивного досвіду між країнами — ефект "зв'язаності країн та ринків світу". Найбільш влучно роль цього рівня у ланці системі стратегічного координування банків у світі можна охарактеризувати висловлюванням Мервіна Кінга, голови Національного Банку Великобританії з 2003 по 2013 рр.: "Глобальні банківські організації глобальні при житті, проте національні під час смерті" [4]. Глобальні банківські установи ведуть торгівлю по всьому світу через розкриття кордонів, не надаючи особливого значення географічному місцеположенню капіталу та ліквідності. Проте коли сприятливі часи закінчуються, саме внутрішній регулятивний орган та центральний банк відповідають по рахунках та повинні підтримувати та робити усе можливе, щоб ТНБ не зазнав краху, навіть якщо збитки були понесені у зовсім інших місцях. Крім того, невдачі банку можуть спричинити неприємності й третім країнам, які їхня влада може не бути в змозі вирішити.

Такі негативні наслідки функціонування ТНБ у світі сприяють тому, що останнім часом в умовах глобальної фінансової нестабільності все частіше висувається думка про створення глобального органу регулювання ТНБ у світі, тобто універсального регулятора, що буде здійснювати увесь спектр функцій у більшості країн світу. В основі ідеї створення мегарегулятора лежить

думка про те, що об'єднання організацій фінансового сектору дозволить досягти ефективного регулювання. З одного боку, сучасні ТНБ здійснюють цілий комплекс фінансових послуг, які виходять далеко за межі класичних банківських операцій. У результаті в умовах стирання кордонів між окремими видами діяльності на фінансовому ринку регулятивні органи не можуть об'єктивно відслідковувати ситуацію, а тим більше приймати погоджені заходи, які будуть діяти у вузьких сегментах відомчого регулювання. Вихід з цієї ситуації — відмова від регулювання за функціональним (відомчим) принципом та створення глобального мегарегулятора в умовах глобалізації. Оскільки діяльність фінансових установ, з якими мають справу центральні банки, набула глобального всесвітнього характеру, в той час як власне центральні банки залишаються інститутами внутрішнього ринку.

Ідея створення глобального центрального банку як мегарегулятора міжнародної банківської діяльності набула особливу значимість у результаті світової фінансової кризи. Вважається, що даний інститут міг би відслідковувати дисбаланси у світовій економіці та попереджувати кризи ще до того, коли вони матимуть глобальний масштаб. Створення глобального мегарегулятора вимагає комплексного вирішення та передбачає створення системи конкретних підходів, методів та заходів сучасного банківського регулювання, направлених на досягнення та підтримку фінансової стабільності на міжнародному рівні [5, с. 29—30]. Реалізація ідеї створення єдиного Центрального банку є досить актуальною з точки зору викликів сьогодення. МВФ та будь-яка інша провідна світова організація можуть претендувати на цю роль, проте існує ряд положень, які поки що доводять, що ця ідея не є реалістичною. Адже вона несе в собі загрозу втрати національного грошово-кредитного суверенітету, який у сучасному значенні підкреслює право держави через Центральний банк регулювати у всіх відношеннях грошову та проводити грошово-кредитну політику в цілях досягнення запланованих економічною політикою задач. Крім того, варто виділити й інші об'єктивні чинники "проти" цієї ідеї:

1) проблема сьогодення полягає не в тому, щоб створити майданчик для обговорення та прийняття збалансованих для всієї світової економіки рішень, а в тому, щоб на основі аналізу того, що відбувається, виробити нові правила гри, новий порядок управління фінансовими ринками, нові можливості та обмеження. Ніякий центральний банк не зможе це зробити, поки у світового співтовариства не з'явиться розуміння, що саме треба робити;

2) досить незрозумілим є механізм прийняття рішень в такій установі, функції та розподіл повноважень;

3) виникає питання — чиї конкретно інтереси буде захищати глобальний Центробанк, оскільки, спостерігаючи за розвитком політичної та економічної ситуації у світі останнім часом, важко не помітити тиск одних країн на інші, менш розвинені — модель світу 20:80 є зовсім не оптимальною та рівноправною для усіх країн. Для того, щоб створити таку глобальну установу, усі країни мають мати більш менш однаковий рівень економічного розвитку;

4) у світовому масштабі гіпотетично процес побудови може зайняти сотні років, тому що дуже великий дисбаланс існує у світі між країнами, економіками, культурами та політичними системами. Досягти повної уніфікації є майже утопічною ідеєю [6].

Розуміючи, що ідея створення нового наднаціонального органу регулювання міжнародної банківської діяльності є майже нереальною за сучасних умов, провідні вчені (Barry Eichengreen, Peter Boone та Simon Johnson) пропонують світу піти більш традиційним сценарієм та пропонують створити Світову фінансову організацію (англ. World Financial Organization) за прототипом існуючої Світової торговельної організації (англ. World Trade Organization). Крім того, знадобиться орган, який буде здійснювати моніторинг процесу імплементації, подібний до МВФ та Банку Міжнародних Розрахунків. Цей орган також буде повинен мати чіткі права накладати регулятивні норми, які можуть бути змінені та відображатимуть основні наріжні проблеми [1, с. 115]. Однак ідея створення Світової фінансової організації не є життєздатною, що доводить ряд обставин:

1. На відміну від регулювання торгівлі фінансове регулювання лише частково має справу зі специфічними продуктами, діяльністю та послугами. Фінансові та банківські регулятори мають розуміти, як саме вони здійснюють специфічне фінансове регулювання та як це впливає на загальну фінансову стабільність у світі. Пруденційні стандарти мають бути застосовані динамічно на щоденній основі та у високо ситуаційному контексті. Цей контекст має набагато більше нюансів, аніж ті, що діють у сфері тарифів, квот, товарів тощо. Тому застосування схожих стандартів лише створить плутанину у проблемах та застосованих інструментах.

2. Створення такої організації може дуже довго тривати, при тому, що системна фінансова криза може виникнути значно раніше. Відповідь на неї потрібна бути негайною.

3. Початково СОТ було створено з метою відкрити ринки, а не з метою регулювати поточні операції. У випадку недотримання країною певних норм її можна виключити з організації, накласти санкції. Проте виключення з світової фінансової організації специфічної фінансової установи, яка буде відмовлятися виконувати ті чи інші стандарти, може мати значний ризик та створення офшорних фінансових центрів, оскільки гроші, на відміну від товарів, мають здатність легко конвертуватися, "відмиватися" та приховуватися. Створення таких центрів буде мати негативний ефект для національних економік країн [1, с. 116—117].

На нашу думку, на сучасному посткризовому етапі розвитку світової економіки доцільно поки що не створювати кардинально нових регулятивних наднаціональних організацій, розробляти нові механізми взаємодії та функціонування, адже цей процес вимагає значних коштів для створення нової повноцінної організації з нуля та може тривати роками, а зосередити увагу на вже існуючих інституціях у галузі регулювання банківської діяльності та вироблених ними стандартах ефективного функціонування ТНБ та національних економік — Базельському комітеті з питань банківського нагляду, МВФ, Раді фінансової стабільності.

ВИСНОВКИ З ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Таким чином, підсумовуючи концептуальний перегляд основ регулювання діяльності ТНБ у розрізі останньої світової фінансової кризи, можна зробити наступні висновки:

1) для уніфікації процесу інституційного регулювання діяльності ТНБ у рамках системи стратегічного координування діяльності банків у світі важливим напрямом є перехід від політики лібералізації банківської діяльності, до більш жорсткого систематичного регулювання з посиленням впливу наднаціонального характеру інтеграційного об'єднання, чому сприяють ряд передумов, а саме: майже неконтрольований характер та непрогнозованість майбутнього вектору розвитку глобалізаційних процесів; функціонування національних регуляторів фінансових ринків в умовах асиметричної інформації; швидкі зміни світового фінансового простору, розширення спектра та диверсифікація фінансових послуг, стрімке впровадження нових ризикових банківських продуктів, інструментів та різноманітних нововведень, що не мають системного ефективного механізму регулювання; посилення ефекту "транскордонної передачі шоків" між країнами світу; "фінансіалізація" усіх сфер економіки та ін.;

2) серед концептуальних основ переформатування глобальної системи регулювання міжнародної банківської діяльності варто виділити створення основ глобального управління; удосконалення багаторівневої системи глобального регулювання діяльності ТНБ та інших фінансових установ; попередження виникнення глобальної фінансової нестабільності та стійке функціонування банків у світі; реформування процесів розвитку світових фінансових ринків і режимів їхнього регулювання для запобігання майбутнім кризам у світі тощо;

3) в умовах посилення взаємопов'язаності національних фінансових ринків та розширення сфер впливу ТНБ одним з напрямів модернізації сегменту фінансової архітектури та "переформатування" глобальної системи регулювання міжнародної банківської діяльності є розвиток сучасної багаторівневої інституційної платформи задля попередження глобальної фінансової нестабільності — систематизація функціональних рівнів регулювання міжнародної банківської діяльності з урахуванням критерію цілей діяльності регуляторів в умовах перманентного зростання фінансової нестабільності у глобальному економічному середовищі ("концепція CPRIR"): координуючий, протекційний, реформуючий, вдосконалюючий та реагуючий рівні.

Постійне нарощення кризових тенденцій у світовій економіці та необхідність пошуку оптимальної системи банківського регулювання та нагляду як на національному, так і наднаціональному рівнях не дозволяють зупинятися на досягнутому і вимагають глибокого вивчення даної проблематики та подальшої розробки підходів до ефективного регулювання транснаціональних банків у країнах світу, модернізації сучасної фінансової архітектури у світі з метою впорядкування існуючого банківського регулювання, всіляко сприяючи банкам у їхній діяльності, виконанні стандартів та впровадженні механізмів, запропонованих Базельським комітетом, для вирішення питання забезпечення глобальної фінансової стабільності протягом певного проміжку у часі.

Література:

1. Boulle L. Globalisation and Governance / L. Boulle. — South Africa: Siber Ink, 2011. — 278 с.

2. Дробноход М.І. Гострі суперечності в системі "людина — навколишнє середовище" — головна проблема сучасності / М.І. Дробноход // Економічний Часопис — XXI. — 2010. — № 1—2. — С. 31—36.

3. Розіт Т.В. Наднаціональні та національні органи регулювання світових фінансових ринків / Т.В. Розіт // Вісник Національного технічного університету "ХПІ". — 2013. — № 67. — С. 3—10.

4. Говард Д. Банкиры с границами. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://inosmi.ru/world/20121231/204012211.html

5. Громадская О. Основные тенденции в области международного регулирования банковского сектора / О. Громадская // Экономическая теория. — 2010. — Т. 66. — № 5. — С. 28—31.

6. Ресурс "Итоги". Нужен ли экономике мировой центральный банк? 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.itogi.ru/business/2011/44/171236.html

7. Banking union: restoring financial stability in the Eurozone. European Comission press release [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-294_en.htm

References:

1. Boulle, L. (2011), "Globalisation and Governance", Siber Ink, South Africa.

2. Drobnokhod, M.I. (2010), "Acute contradictions in the system "human being — environment" — the main problem of the present time", Ekonomichnyj chasopys-XXI, vol. 1, pp. 31—36.

3. Rozit, T. V. (2013), "Supranational and national regulative bodies of the world financial markets", Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "KhPI", vol. 67, pp. 3—10.

4. The web site site of Inosmi (2012), "Bankers with limits", available at: http://inosmi.ru/world/20121231/204012211.html (Accessed 15 Sept 2015).

5. Hromadskaia, O. (2010), "Main tendencies in the sphere of international regulation of banking sector", Ekonomycheskaia teoryia, vol. 66, no. 5, pp. 28—31.

6. The web site of Ytohy (2011), "Does the world economy need a central bank?", available at: http://www.itogi.ru/business/2011/44/171236.html (Accessed 15 June 2015).

7. The official site of European Comission (2015), "Banking union: restoring financial stability in the Eurozone", available at: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-294_en.htm (Accessed 15 March 2016).

Стаття надійшла до редакції 15.06.2016 р.

УДК 336.7

Ю. Р. Примак,
аспірант кафедри обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗМІН У СИСТЕМІ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА ФІНАНСОВИЙ СТАН БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

J. Prymak,
postgraduate student of accounting in credit and budgetary institutions and economic analysis department, Kyiv National Economic University, Kyiv

THE IMPACT ANALYSIS CHANGES IN THE SYSTEM OF EXCHANGE REGULATION ON THE FINANCIAL POSITION OF BANKS

Досліджено сутність та основні складові валютного регулювання на національному ринку. Надано опис ключових моментів валютного впливу держави, розглянуто вплив законодавчих змін у сфері валютного контролю на банківську діяльність. Описано особливості та нововведення сучасного валютного законодавства України на прикладі головних обмежень щодо здійснення валютних операцій на ринку для фізичних та юридичних осіб. У статті проведено порівняльний аналіз впливу валютного законодавства на фінансовий стан банків та надано прогнози і висновки про можливі їх наслідки. Розглянуто особливості важелів впливу держави в сфері валютного регулювання. Досліджено методики впливу на валютний ринок на прикладі європейських країн. Окреслено основні проблеми валютного регулювання в Україні та шляхи їх вирішення.

The essence and main components of currency regulation in the national market investigated. Provided description of the key points of exchange of state, the influence of legislative changes in exchange control in banking. Described features and innovations of the modern currency legislation of Ukraine for example of the major restrictions on relation to realization of exchange transactions for physical persons and legal entities on the market. In the article conducted the comparative impact analysis of the currency legislation on the banks financial position and provided forecasts and conclusions about the possible consequences. The features leverage of the state in the sphere of exchange regulation considered. Studied techniques influence on the currency market by example of European countries. The basic problem of exchange regulation in Ukraine and ways of solving them designated.

Ключові слова: валютне регулювання, валютна інтервенція, валютні обмеження, банківська система, грошові цінності, іноземна валюта.

Key words: currency regulation, currency intervention, currency restrictions, banking, cash value, foreign currency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останні роки відбулися значні зміни та перетворення в усіх без виключення сферах життя сучасної України. Особливо це торкнулося фінансів та економіки країни. Банківські установи зазнали та продовжують зазнавати значних втрат. Це є одним з негативних наслідків нестабільної ситуації в економічній та політичній галузях. Ще одного удару банківська система зазнала після втрати впливу на зони АТО та

Крим. Політичні діячі створили цілу низку законодавчих проектів спрямованих на поліпшення фінансової ситуації в країні і застосували механізм валютного контролю для подолання кризових явищ. Але наскільки ці рішення економічно ефективні та дієві? Які зміни проваджуються до дії? Чи справді вони можуть покращити фінансовий стан банківських установ та надати їм стабільності? Чи дієва наша система валютного регулювання? Вирішенню перелічених питань на прикладі постанови НБУ № 140 "Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України" від 03.03.2016 р. і присвячена стаття.

Актуальність статті зумовлена зростанням інтересу до вирішення проблем валютного регулювання в країні шляхом прийняття ефективних законопроектів у цій сфері. Збільшення кількості проблем, з якими стикаються громадяни при операціях, в яких задіяна іноземна валюта потребують детального розгляду та вирішення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналізуючи останні наукові дослідження та публікації в області обраної тематики варто відзначити роботу Сулейманової С.Р. "Валютне регулювання в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку", де автор зазначає, що валютне регулювання — це комплекс важелів, за допомогою яких держава регулює всі види операцій з валютними цінностями, здійснювані суб'єктами ринкової діяльності [3, с. 103].

Сутормінa А.М. у своєму дослідженні "Особливості використання адміністративних інструментів валютного регулювання", обгрунтовує та аналізує особливості використання адміністративних інструментів валютного регулювання, зокрема політики валютних обмежень НБУ. Наголошується, що запроваджені інструменти можливо розглядати як тимчасовий стабілізаційний захід, використання якого має гнучкий характер та повинно узгоджуватися зі станом платіжного балансу України [4, с. 795—796].

Доктор економічних наук Веріга Г.В. у роботі "Механізми регулювання валютного ринку та аналіз ефективності їх інструментів" зауважує, що методи валютного регулювання іноді ототожнюються з інструментами грошовокредитної політики, що, на думку автора, є помилковим, оскільки валютна політика не тотожна грошовокредитній [5, с. 70].

ЦІЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Охарактеризувати основні засади системи валютного регулювання в Україні. Описати основні її види. Проаналізувати нововведення в законодавчій сфері. Охарактеризувати їх результативність та дієвість, а також спрогнозувати можливі наслідки фінансової політики на прикладі банківського сектору економіки. Окреслити основні проблеми валютного регулювання в країні та головні шляхи щодо їх вирішення.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в аналізі, систематизації та виявленні результатів законодавчих і нормативних змін, що стосуються фінансових установ країни. Визначення головних проблем системи валютного регулювання та контролю, пошук шляхів до їх вирішення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для підтримання економіки, а також банківського сектору держава використовує систему валютного контролю та регулювання. За останні роки відбулося багато змін та нововведень. Виключенням не стала і банківська сфера. Особливо ці зміни торкнулися сфери грошового обігу національної та іноземної валюти, що безпосередньо впливають на фінансовий стан та стійкість банківських установ.

Перш за все необхідно зрозуміти значення суті валютного регулювання. Як визначає економічна теорія, валютне регулювання — діяльність державних органів щодо регулювання міжнародних розрахунків, управління обігом валюти, вплив на валютний курс національної валюти, а також контроль за валютними операціями, зокрема за використанням іноземної валюти [7].

Основним законом, що регулює діяльність банківських установ та їх відносини, є Закон "Про банки і банківську діяльність" від 12.07.2000 р. [6]. Головним законодавчим актом України щодо валютного регулювання є Декрет Кабінету Міністрів України №15-93 "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" (надалі — Декрет) від 19 лютого 1993 року [8].

Одними з найпоширеніших методів регулювання є девальвація та ревальвація національної валюти. Вони включають валютну інтервенцію, валютні обмеження, нормування вивезення валюти для туристів, які виїжджають за кордон, введення обмежень на відтік капіталу і навіть регламентування імпорту капіталу, політики відсоткових ставок, які впливають на рух не пов'язаних з міжнародною торгівлею товарами і послугами валютних цінностей, інші заходи.

Формування процесу валютного регулювання історично розпочався ще за часів коли основною універсальною грошовою одиницею було золото. Початковим етапом валютного регулювання було введення заборони на вивезення золота у формі злитків та монет, яка згодом поширилася і на інші цінності такі як іноземна валюта, цінні папери тощо.

Шляхом введення тієї чи іншої заборони держава впливає на регулювання експорту чи імпорту через грошовий потік. Яскравим прикладом може бути валютна інтервенція.

Валютна інтервенція здійснюється шляхом купівлі-продажу власної або іноземної валюти центральними банками, що впливає на зміну попиту і пропозиції на такі валюти, а отже, вимагає коригування валютного курсу [6]. Цей засіб впливу валютної політики може провадитися шляхом використання власних резервів валют інших країн або отриманням міжнародних кредитів, заключенням СВОП угод. Також валютна інтервенція поширюється і на купівлю-продаж іноземної валюти громадянами. Це допомагає досягти певної ринкової рівноваги.

Основний недолік валютної інтервенції в тому, що вона має тільки короткостроковий ефект і не може забезпечити високого рівня макроекономічних показників, від яких залежить стабільність національної грошової одиниці.

Валютну інтервенцію і регулювання відсоткових ставок можна віднести до економічних важелів валютного регулювання. Разом з цим широко застосовують адміністративні методи такого регулювання, особливо практику валютних обмежень.

Таким чином, можна встановити, що валютні обмеження є системою встановлених у законодавчому або адміністративному порядку нормативних правил, спрямованих на обмеження операцій з іноземною валютою, золотом та деякими іншими валютними цінностями.

Яскравим прикладом валютних обмежень в Україні було введення Постанов НБУ, спрямованих на врегулювання економічної ситуації на валютно-грошових ринках.

Нещодавно була прийнята нова постанова Національного Банку України № 140 "Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України" від 03.03.2016 р. [7]. Постанова №140 набрала чинності з 05.03.2016 року і діє до 08.06.2016 року включно.

Прийняття цієї постанови привнесла суттєве пом'якшення на грошово-кредитний ринок. Одною із причин подібного кроку з боку НБУ експерти зазначають перевищення кількості купленої від населення валюти над проданою. Не менш важливим чинником було збільшення ліквідності та

Таблиця 1. Порівняльний аналіз змін введених в дію з Постановою № 140

Пункт постанови	До прийняття постанови 140	Після прийняття постанови 140
1) Обсяг видачі іноземної валюти та банківських металів з поточних і депозитних рахунків клієнтів банків на добу	В еквіваленті 20 000 грн.	В еквіваленті 50 000 грн.
2) Обсяг видачі в національній валюті на добу клієнту банку	300 000 грн.	500 000 грн.
3) Максимальна сума продажу готівкової іноземної валюти в день на одного клієнта	В еквіваленті 3 000 грн.	В еквіваленті 6 000 грн.

стабільності банківських установ на ринку, нарощення обсягу розміщених депозитів від вкладників та зростання кількості проданих державних облігацій, позик в іноземній валюті для стабілізації економіки [6]. З огляду на ці та інші позитивні тенденції НБУ провадило зміни, основні з яких розглянуті в таблиці 1.

Але незважаючи на такі радикальні кроки Постанова № 140 продовжує підтримувати рішення стосовно обов'язкового продажу надходжень юридичних осіб в іноземній валюті у розмірі 75% від суми [7]. Розрахунки за операціями з експорту-імпорту не можуть перевищувати 90 календарних днів. Обмеження щодо валютних переказів (без відкриття рахунку — на суму, що не перевищує в еквіваленті 15 000 грн. за один операційний день; з поточного рахунку — на суму, що в еквіваленті перевищує 15 000 грн. та не більше 150 000 грн.). Суворий контролю за здійсненням платежів за валютними операціями на суму 50 000 доларів США і більше. Заборона на дострокове погашення кредитів в іноземній валюті продовжує діяти тощо.

Особливо варто відзначити пункт 9 цієї Постанови, відповідно до якого ліміт для уповноважених банків на загальну довгу відкриту валютну позицію не має перевищувати 1%. А відповідно до пункту 6 відбувається призупинення випуску ощадних (депозитних) сертифікатів.

Можливі наслідки подібної постанови наведені в таблиці 2.

Законодавчі акти, що провадить НБУ є лише частиною з важелів впливу держави на банки та фінансовий сектор в цілому. Окрім дії Постанови варто відзначити Декрет як один з основних засобів валютного регулювання, а також окреслити основні проблеми, з якими стикаються при задіяні цього механізму. Вони полягають у наступному:

1. Ліцензування. Декрет визначає дуже простий перелік операції з іноземною валютою, що можуть здійснювати банки. При зіткненні з кожною новою ситуацією започатковується процес ліцензування, але він занадто ускладнений через бюрократичні норми і недоліки законодавства.

2. Міжнародні платежі в іноземній валюті. Згідно з правилами та нормами НБУ має регулювати відносини окремих фізичних та юридичних осіб з іноземними партнерами. Для іноземних інвесторів, які здійснили свої інвестиції тривалий час тому назад чи придбали свої інвестиції в Україні від іншого іноземного інвестора, Правила щодо іноземної валюти вимагають представлення доказів, що ці інвестиції початково були здійснені саме в Україні. Більш того, у випадку складних трансакцій Правила щодо іноземної валюти взагалі не встановлюють ніяких правил, що на практиці може призвести до фактичної заборони таких трансакцій.

3. Ліцензування операцій з перевищенням терміну 90 (180) днів. Як відомо з Постанови № 140 операції з експортом-імпортом не можуть перевищувати термін у 90 днів. Якщо юридична або фізична особа хочуть отримати подовження цього терміну, вони мають звернутися безпосередньо до НБУ щодо отримання ліцензії. Але для її видачі НБУ має переконатися, що без продовження терміну ця конкретна експортно-імпортна операція взагалі не відбудиться. Відповідно довести це дуже важко.

4. Обмеження по дивідендах. Згідно з правилами унеможливлюється переказ дивідендів з України до закордонних їх власників. Це створює конфліктну ситуацію і відтік інвестиційного капіталу.

5. Валютні обмеження для резидентів. Іноземці можуть використовувати кошти в гривнях, легально отримані в Україні (такі, як заробітна платня, прибуток інше), тільки для реінвестування чи поточних витрат в Україні, і не можуть купувати іноземну валюту для цілей репатріації. Це правило є дискримінаційним та заважає іноземним інвесторам вільно розпоряджатися своїми гривневими капіталами.

Таблиця 2. Можливі наслідки дії Постанови № 140

Умови	Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Короткотермінова дія постанови і її скасування після 08.06.2016 р.	1) Збільшення довіри клієнтів до банків. 2) Пожвавлення банківських операцій з корпоративними та ВІП-клієнтами. 3) Можливість реалізації банками банківських металів у злитках та монетах на суму більшу за 3000 грн. 4) Детінізація валютообмінних операцій. 5) Збільшення суми кредитування. 6) Можливість реалізації іноземної валюти в більших обсягах. 7) Збільшення банківського капіталу	1) Можливий відток грошових коштів в результаті погашення депозитів клієнтів та їх виведення з поточних рахунків. 2) Зростання рівня кредитного ризику
Продовження дії постанови після 08.06.2016 р.	1) Збільшення оборотності капіталу. 2) Покращення ситуації з малим і середнім бізнесом у довгостроковій перспективі. 3) Значне збільшення кредитного портфелю	1) Можливість втрати контролю над ситуацією на банківському ринку. 2) Ризик виникнення нових корупційних схем. 3) Зростання кількості неліквідних активів в результаті непогашення заборгованості позичальниками. 4) Відтік іноземної валюти

Наша країна не перша, яка зустрічається з цими та іншими проблемами. Країни Європейського Союзу, які раніше провадили жорстку систему валютних обмежень, також раніше зустрічалися з ними. Але вони подолали їх шляхом значних змін та грошово-кредитних реформ. Це дозволило значно розширити права резидентів та скасувати обмеження для нерезидентів. Одною з досягнень країн ЄС була свобода руху капіталу. Скасування обмежень на трансакції в іноземній валюті було також важливим кроком в напрямку руху до відкритої економіки та зменшення ролі держави в економіці [9].

Всі перелічені заходи, що здійснили країни ЄС дозволили не тільки стабілізувати ситуації на валютному ринку, але і досягти підвищення стійкості та ліквідності банківських установ.

Наведений перелік проблем валютного регулювання не є вичерпним, і для їх подолання в Україні було запроваджено кілька спроб, які зазнали краху.

Тому для вдосконалення сучасного законодавства України в області валютного регулювання необхідні наступні дії:

1. Повний перегляд правил валютного контролю, скасування будь-яких валютних обмежень.
2. Внесення змін до чинних актів НБУ.
3. Поступове внесення змін до валютного регулювання України шляхом прийняття закону про валютний контроль, яким необхідно передбачити вирішення окреслених проблем.
4. Введення в обіг валютних деривативів як ефективного засобу хеджування валютообмінних ризиків.
5. Поступове зміцнення гривні, нарощення золотовалютних резервів.

ВИСНОВКИ

Постанова № 140 є результатом послаблення контролю над валютними операціями на банківському ринку України. Основною причиною її прийняття був масштабний відтік грошових коштів у тіньову сферу, через неможливість купівлі валюти в банківських установах. Постанова має суттєві позитивні наслідки такі, як збільшення валютних операцій банку, збільшення кредитного портфелю, збільшення капіталу банку, зростання довіри до банків тощо. При більш стабільній економічній ситуації в країні цю Постанову варто було б прийняти на більш тривалий термін. Це могло стати ще одним кроком для виходу з кризи. Але при нинішній ситуації в країні кількість негативних моментів при продовженні дії Постанови переважає над позитивними. Відповідно коротко тривалість цієї постанови виправдана. При налагодженні ситуації в країні Постанова № 140 може бути поновлена у дії або доопрацьована і поновлена в дії після граничного терміну.

Загалом українське законодавство в сфері валютного регулювання та контролю недосконале, що негативно впливає на валютну позицію та фінансову стійкість банку. Наша економіка побудована в більшій частині на експорті, тому ризики при обміні національної валюти на долари, євро чи інші іноземні валюти є дуже суттєвими для наших закордонних партнерів. Але на відміну від більшості країн де подібні ризики частково нівелюються через законодавчі акти, які підтримують деривативи, вітчизняні норми валютного регулювання дуже застарілі і не відповідають ринковим стандартам. Тому для вирішення основних окреслених проблем валютного регулювання та подальшої стабілізації економіки необхідне повне оновлення законодавчої бази України до європейського рівня.

Література:

1. Васюренко О. В. Банківський нагляд / О.В. Васюренко, О.М. Сидоренко. — К.: Знання, 2011. — 502 с.
2. Мочерний С.В. Економічна теорія: посібник / С.В. Мочерний; М-во освіти і науки України. — Київ: Академія, 2002. — 656 с.
3. Сулейманова С.Р. Валютне регулювання в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку/ С.Р. Сулейманова// Право і суспільство. — 2015. — № 5. — Ч. 2. — С. 102—108.
4. Суторміна А.М. Особливості використання адміністративних інструментів валютного регулювання/ А.М. Суторміна// Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — № 3 — С. 795—800.
5. Веріга Г.В. Механізми регулювання валютного ринку та аналіз ефективності їх інструментів/ Г.В. Веріга// Money, finances and credit. — 2015. — 68—72.
6. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 12.07.2000 р. зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14
7. Постанова Правління Національного банку України № 140 "Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України" від 03.03.2016 р. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0140500-16
8. Декрет Кабінету Міністрів України № 15-93 "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" від 19.02.1993 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-93
9. Звіт Європейської Бізнес Асоціації "В центрі уваги: проблеми валютного регулювання в Україні". — 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.eba.com.ua/files/Lobbying/Currency_Control_-Regulations_Ukr_12_2007.pdf

References:

1. Vasyurenko, O.V. (2011), Bankivski nagliad [Banking supervision], Znannia, Kyiv, Ukraine.
2. Mocherny, S.V. (2002), Tkonomichna teoria: posibnik [Economics: a Guide], Akademia, Kyiv, Ukraine.
3. Suleymanova, S.R. (2015), "Exchange regulation in Ukraine: current state and prospects for development", Pravo I syspilstvo, vol. 5, no. 2, pp. 102—108
4. Sutormina, A.M. (2015), "Features of administrative tools exchange regulation", Globalni ta natsionalni problemi ekonomiki, vol. 3, pp. 795—800.
5. Veriga, G.V. (2015), "Mechanisms regulating the foreign exchange market and analyze the efficiency of their tools", Money, finances and credit, pp. 68—72.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "On Banks and Banking Activity", available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14 (Accessed 07 December 2000).
7. The National Bank of Ukraine (2015), Resolution of the National Bank of Ukraine № 140 "On settlement of the situation in the money and foreign exchange markets of Ukraine", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0140500-16 (Accessed 03 March 2016).
8. Cabinet of Ministers of Ukraine (1993), Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine №15-93 "On system of exchange regulation and exchange control", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-93 (Accessed 19 february 1993).
9. Report EBA (2007), "In Focus: problems of currency regulation in Ukraine", available at: http://www.eba.com.ua/files/Lobbying/Currency_Control_Regulations_Ukr_12_-2007.pdf (Accessed 21 december 2007).

Стаття надійшла до редакції 17.06.2016 р.

УДК 339.137.2

І. В. Каплун,
студентка 4-ого курсу, напряму підготовки "Туризм",
Національний університет харчових технологій
Н. В. Погуда,
к. е. н., доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу,
Національний університет харчових технологій

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ШЛЯХОМ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

I. Kaplun,
Student of the 4th year, majors "Tourism" National University of Food Technologies
N. Pohuda,
candidate of economic sciences, associate professor of department tourism and hotel business
National University of Food Technologies

ENTERPRISE COMPETITIVENESS THROUGH STRATEGIC MANAGEMENT

У статті досліджено сутність конкурентоспроможності підприємства; обгрунтовано чинники підвищення конкурентоспроможності підприємства шляхом стратегічного управління; визначено комплекс механізмів стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства. Досліджено сучасні механізми підвищення конкурентоспроможності підприємства шляхом стратегічного управління.

In the article the essence of competitiveness of the enterprise; reasonable factors increase enterprise competitiveness through strategic management. The complex mechanisms of strategic management of enterprise competitiveness. The modern mechanisms to improve the competitiveness of enterprises by strategic management.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, стратегія, управління, підприємство.
Key words: competitiveness, competitive advantages, strategy, management, enterprise.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

У сучасних умовах загострення конкуренції та формування відповідно до неї чіткої і довгострокової стратегії стають необхідним фактором існування підприємств, основою ефективної моделі становлення і розвитку підприємства. В теперішній час тільки стратегічне довгострокове бачення разом з активними діями щодо підключенням різних мережевих взаємодій може дати шанс на виживання і використання нових можливостей. З практичної точки зору стратегічне управління засноване на розробці і реалізації дій, що ведуть до довгострокового збереження або підвищення ефективності діяльності підприємства по відношенню до конкурентів. Обрана модель поведінки підприємства в конкурентних

Рис. 1. Підходи до визначення сутності "конкурентоспроможність підприємства"

умовах може дати уявлення про те, яким має бути підприємство в майбутньому, щоб відповідати поставленим цілям. Для того, щоб забезпечити досягнення певних переваг, на практиці потрібне вміння правильно вибрати конкурентну стратегію. Тому тема підвищення конкурентоспроможності підприємства шляхом стратегічного управління є актуальною.

Дослідження наукових розробок та публікацій щодо вказаної проблематики показало, що питанням підвищення конкурентоспроможності підприємства шляхом стратегічного управління приділяли та приділяють значну увагу такі автори, як: О.Ю. Біленький, Т.А. Дяченко, Р.Л. Лупак, Д.С. Панасенко, О.П. Романко, О.О. Циганок та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка теоретичних положень та науково-практичних рекомендацій щодо дослідження особливостей підвищення конкурентоспроможності підприємств України шляхом стратегічного управління.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Альтернативність та поліваріантність напрямів позиціювання підприємства у сфері конкурентного середовища, потреба оптимізації ресурсного потенціалу і управління капіталом обгрунтовують системність стратегічного планування забезпечення конкурентоспроможності. Адаптивна до конкурентного середовища економічна політика у формі стратегії конкуренції є умовою реалізації ефективного господарського механізму підприємства. У такому випадку існує необхідність розробки поетапної системи стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства, яка б ураховувала базові вимоги, підсилювачі ефективності, фактори розвитку та інноваційного потенціалу конкурентоспроможності [1, с. 37].

У сучасних умовах господарювання, економіка України потребує створення певних умов для забезпечення підвищення конкурентоспроможності всіх її сфер господарювання. Підвищення конкурентоспроможності підприємств забезпечить розвиток економіки всіх вітчизняних галузей, що сприятиме загальному прогресу національного господарства в цілому. Тому існують різні підходи до визначення сутності "конкурентоспроможність підприємства" (рис. 1).

Відповідно до вищенаведених підходів до визначення сутності "конкурентоспроможність підприємства", варто відзначити, що в сучасній економічній літе-

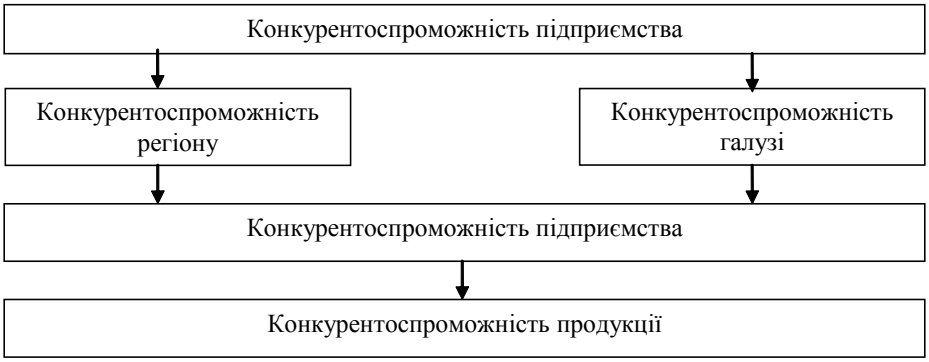

Рис. 2. Ієрархія рівнів конкурентоспроможності

Джерело: [3, с. 51].

Рис. 3. Основні чинники підвищення конкурентоспроможності підприємства шляхом стратегічного управління підприємств України

Джерело: [9, с. 157].

ратурі існує велика кількість підходів до конкурентоспроможністю підприємства. Проте найбільш доцільним і ефективним для вирішення проблем конкурентоспроможністю підприємства є застосування сучасних концепцій менеджменту, що використовують взаємодію трьох підходів: системного, процесного та ситуаційного.

Комплексне поєднання цих підходів до конкурентоспроможністю підприємства на думку науковців [5, с. 21], повинно враховувати та поєднувати різнобічні аспекти, які б дозволяли отримати найбільш бажаний кінцевий результат при мінімізації негативних чинників. Таке поєднання являє собою логічний спосіб мислення, відповідно до якого процес вироблення, обгрунтування та прийняття будь-якого рішення відштовхується від загальної мети діяльності підприємства. Це дає змогу на науковій основі порівняти напрями розвитку і необхідні для їх досягнення ресурси, а це в свою чергу означає необхідність внутрішньої єдності процесу управління, що надасть можливість досягнення максимального фінансового результату, знизити ризик, покращити конкурентні позиції підприємства.

Отже, конкурентоспроможність є складною економічною категорією, яку можна розглядати на різних рівнях (рис. 2).

Варто відзначити, що усі вищенаведені рівні конкурентоспроможності взаємозалежні, а оцінка їхнього стану визначається, насамперед, здатністю випускати конкурентоспроможну продукцію. Проте, на нашу думку, ієрархія рівнів конкурентоспроможності, крім вище зазначених, включатиме й рівень організацій. Виробництво конкурентоспроможної продукції визначає конкурентоспроможність підприємств, які функціонують у межах галузей і територіально розміщені в різних підприємства. Сукупність організацій, що мають різний рівень конкурентоспроможності, буде формувати конкурентоспроможність економіки підприємства на світовому рівні. Перехід з одного рівня на інший змінює коло завдань і чинників, які сприятимуть підвищенню міжнародної конкурентоспроможності економіки підприємства.

Розглянемо рисунок 3, на якому представлено екзогенні та ендогенні чинники підвищення конкурентоспроможності підприємства шляхом стратегічного управління.

Варто відзначити, що розвиток ринкових відносин у вітчизняній економіці зумовило посилення стратегічного напряму в практичній діяльності підприємств. Для врахування ступеня радикальності змін, необхідних для досягнення основних цілей підприємств, що опинилися в різному становищі, пропонуємо класифікацію конкурентних стратегій промислових підприємств, що здійснюють ремонтні послуги, за критерієм глибини

Рис. 4. Комплекс механізмів стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства

Джерело: [6, с. 68].

стратегічних перетворень, яку адаптовано до їх специфіки [4, с. 151].

Конкурентна стратегія максимального задоволення потреб цільової групи споживачів передбачає визначення найбільш вигідного для підприємства цільового сегмента ринку, вивчення потреб його споживачів, максимальне пристосування до них. Варіацією цієї стратегії для дрібних фірм є орієнтація на вузький сегмент споживачів (стратегія залишкового попиту) — визначення тих споживачів, пристосування до потреб яких для більш великих підприємств є нераціональним, налагодження щільного зв'язку з ними, задоволення їх потреб. Конкурентна стратегія збереження існуючого положення полягає в утриманні лідерських позицій шляхом підтримки та посилення своїх конкурентних переваг; моніторингу нових тенденцій у даному та суміжних видах діяльності з метою пристосування підприємства до них [10, с. 77].

Перша група стратегій радикальних змін передбачає докорінні перетворення на підприємстві з точки зору стратегічного розвитку. Використання таких стратегій є доцільним для підприємств, які не досягли значного успіху внаслідок стратегічної невизначеності або вибору помилкової стратегії, або неефективної її реалізації, й ніякі локальні зміни не в змозі забезпечити бажаних результатів і суттєво змінити ситуацію [11, с. 212]. У такому випадку підприємствам слід визначити або створити свої конкурентні переваги, що відповідають їх можливостям та потребам ринку й стануть підгрунтям до реалізації відповідних стратегій. Якщо такі заходи не забезпечують бажаних результатів, яких можна досягти, змінивши напрям діяльності або доповнивши його суміжними видами — доцільним є використання відповідних стратегій. У разі неможливості здійснити радикальні зміни своїми силами підприємствам слід звернутися за допомогою ззовні до більш сильних конкурентів або виробників техніки з метою злиття з ними, якщо це вигідно й для останніх. Інакше слід взагалі припинити даний вид діяльності й розглянути альтернативні варіанти ведення власного бізнесу або надати у використання іншим підприємцям ресурси, що належать власникам, з метою отримання більшої віддачі від них.

Друга група стратегій часткових змін передбачає локальні перетворення в тих проблемних напрямах діяльності, які не дають можливості досягти максимальних результатів діяльності. Використання таких стратегій є доцільним для успішних підприємств, які розкрили свій потенціал, але не повною мірою, і причина такого становища є локалізованою, а її усунення не потребує радикальних змін [11, с. 213].

Підсумовуючи вищепроведене дослідження теоретичних аспектів визначення особливостей підвищення конкурентоспроможності підприємства шляхом стратегічного управління, варто відзначити, що конкурентна стратегія підприємства — це комплекс заходів, що відображає шлях від існуючого положення підприємства до бажаного, направлений на забезпечення високої ефективності функціонування та успішне пристосування до умов конкурентного середовища.

Процес планування ключових показників реалізації стратегії досягнення конкурентних переваг за кожним рівнем організаційної структури підприємства, який відображений в організаційному механізмі, далі вико-

ристовується в мотиваційному механізмі, але вже в аспекті розробки системи мотивації співробітників (рис. 4).

Отже, всі запропоновані механізми реалізації стратегії досягнення конкурентних переваг підприємством формують цілісну систему стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства. Запропонований комплекс механізмів стратегічного управління конкурентоспроможності підприємства, що складається з економічного, організаційного та мотиваційного механізмів реалізації стратегії досягнення конкурентних переваг підприємства, відзначається властивістю цілісності. Так, результатом реалізації економічного механізму є матриця реалізації стратегії досягнення конкурентних переваг, яка потім використовується в організаційному механізмі при прийнятті рішення про необхідність реструктуризації.

ВИСНОВКИ

Підсумувавши вищепроведене дослідження, варто відзначити, що алгоритмізація процесу розробки конкурентних стратегій діють як фактор зменшення розриву між теорією і практикою розробки конкурентних стратегій. При використанні пропонованої нами методики розробки конкурентної стратегії підприємства основним результатом стратегічного планування повинна бути підтверджена стратегія розвитку підприємства. Для плідного втілення стратегії розробляється план, орієнтований на максимальне використання ключових конкурентних переваг, які діагностуються методами стратегічного аналізу. Організаційна структура підприємства виступає в якості основного орієнтира в розподілі ресурсів і управлінні і підприємством для досягнення стратегічних цілей і виконання поставлених завдань.

Література:

1. Біленький О.Ю. Аналіз конкурентних стратегій ТНК в умовах глобалізації економічної діяльності / О.Ю. Біленький // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В.А. Дерій (голов. ред.) та ін. — Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка". — 2015. — Т. 21. — № 2. — С. 36—41.

2. Дяченко Т.А. Конкурентні стратегії промислових підприємств, що надають ремонтні послуги / Т.А. Дяченко // Бізнес Інформ. — 2015. — № 6. — С. 150—154.

3. Янковий О.Г. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: монографія / За заг. ред. О.Г. Янкового. — Одеса: Атлант, 2013. — 470 с.

4. Лупак Р.Л. Економічне обгрунтування стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства / Р.Л. Лупак // Бізнес Інформ. — 2013. — № 4. — С. 320—325.

5. Панасенко Д. Системний підхід до показників конкурентоспроможності / Д. Панасенко //Формування ринкових відносин в Україні. — 2008. — № 3. — С. 19—24.

6. Родіонов П.Ю. Особливості розробки стратегії підприємства в умовах інформаційної економіки / П.Ю. Родіонов // Науковий вісник Ужгородського університету. — 2015. — Вип. 1 (42). — С. 64—68.

7. Романко О.П. Чинники формування конкурентоспроможності машинобудівного підприємства / О.П. Романко // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 3. — С. 113—126.

8. Фролова Т.О. Корпоративні стратегії глобального інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс] / Т.О. Фролова. — Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1130

9. Циганок О.О. Аналіз позиції підприємства в конкурентній боротьбі за методом конкурентних переваг / О.О. Циганок // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 9. — С. 155—162.

10. Череп А.В. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємств / А.В. Череп, Ю.О. Салип // Інноваційна економіка. — 2012. — 8 (34). — С. 77—79.

11. Чумак Л.Ф. Основні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємства / Л.Ф. Чумак, Л.В. Гаркава // Бізнес Інформ. — 2013. — № 1. — С. 212—215.

References:

1. Bilen'kyj, O. Yu. (2015), "Analysis of the competitive strategies of TNCs in the context of globalization of economic activity", Ekonomichnyj analiz: zb. nauk. prats', vol. 2, pp. 36—41.

2. Diachenko, T. A. (2015), "Competitive strategies of industrial companies that provide repair services", Biznes Inform, vol. 6, pp. 150—154.

3. Yankovyj, O.H. (2013), Konkurentospromozhnist' pidpryiemstva: otsinka rivnia ta napriamy pidvyschennia [Competitiveness: assessment of the level and areas of improvement], Atlant, Odesa, Ukraine.

4. Lupak, R. L. (2013), "The economic justification for the strategic management of enterprise competitiveness", Biznes Inform, vol. 4, pp. 320—325.

5. Panasenko, D. (2008), "Systematic approach to competitiveness indicators", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 3, pp. 19—24.

6. Rodionov, P. Yu. (2015), "Features of the development strategy of the enterprise in terms of the information economy", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu, vol. 1 (42), pp. 64—68.

7. Romanko, O. P. (2009), "Determinants of competitiveness of machine-building enterprise", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 3, pp. 113—126.

8. Frolova, T. O. (2009), "Corporate strategy global investment business", Efektyvna ekonomika, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1130&p=1

9. Tsyhanok, O. O. (2009), "Analysis of the position of the company in the competition for the method of competitive advantage", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 9, pp. 155—162.

10. Cherep, A. V. (2012), "Methodological approaches to assessing the competitiveness of enterprises", Innovatsijna ekonomika, vol. 8 (34), pp. 77—79.

11. Chumak, L. F. and Harkava, L. V. (2013), "Key aspects of the competitiveness of enterprises", Biznes Inform, vol. 1, pp. 212—215.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016 р.

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ "ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ" (АВТОР — ВАТАМАНЮК-ЗЕЛІНСЬКОЇ У.З.)

У сучасних умовах господарювання для ефективного розв'язання проблем, що стосуються соціально-економічного розвитку держави та її регіонів, треба робити акцент на стимулюванні підприємницьких процесів у провідних галузях національного господарства України. Насамперед це стосується галузей машинобудівного комплексу, розвиток яких визначено пріоритетом державного рівня. Тому для забезпечення ефективного функціонування суб'єктів підприємництва вітчизняного машинобудування, з огляду на їх організаційно-правову форму господарювання, структуру капіталу та форму власності, необхідне підприємницьке середовище, яке б враховувало специфіку організації господарської діяльності великих та малих підприємств машинобудівного комплексу України і передбачало макроекономічний ефект від інтеграційної взаємодії між ними. Таким чином, формування сприятливого інтеграційно орієнтованого підприємницького середовища вимагає відповідної національної моделі ведення корпоративного бізнесу у стратегічно важливих галузях машинобудування України, про що свідчать результати досліджень автора.

У монографії обгрунтовано теоретико-методологічні засади і прикладні аспекти формування інтеграційно орієнтованого підприємницького середовища для машинобудівних підприємств України. Увага акцентується на сутнісних характеристиках складових цього середовища, які сформовані рисами інтеграційності його екзогенних та ендогенних факторів; розглядається можливість застосування критеріїв оцінювання потреби у інтеграційній взаємодії для суб'єктів малого і середнього бізнесу у машинобудівному підприємництві та стратегічного базису посилення активності цих підприємств на державному і регіональному рівнях управління. Передбачені заходи щодо усунення структурних деформацій та диспропорцій у оборонно-промисловому комплексі України, які пов'язані із машинобудівним підприємництвом і спрямовані на гарантування економічної безпеки держави.

Поряд з тим, необхідно виділити зауваження до тих положень монографії, які мають дискусійний характер. Так, узагальнення автора щодо особливостей корпоративного управління в іноземних країнах потребують уточнення з огляду на специфіку організації в них бюджетно-фінансової, податкової та адміністративної систем. Крім того, розкриваючи теоретико-методологічні засади дослідження процесів інтеграції суб'єктів підприємництва, автор спирається на базові положення теорій інтеграції, виділяючи позиції, які вказують на наявність рис інтеграційності підприємницького середовища. Разом з тим, у роботі такого наукового спрямування цілком виправдано було б апелювати до новітніх розробок у сфері теоретико-методологічного обгрунтування інтеграційної взаємодії суб'єктів підприємницької діяльності машинобудівного комплексу України, зокрема концепції глобальних виробничих мереж Н. Коу та теорії глобальних ланцюгів створення вартості (ГЛСВ) Г. Джереффі. Певні дискусійні моменти також виникають при розгляді стратегій структурних реформ в економіці України, направлених на інтеграційну співпрацю держави та суб'єктів господарської діяльності вітчизняного машинобудівного комплексу, зважаючи на нестабільну політичну ситуацію та військовий конфлікт на Сході — території розташування стратегічно важливих машинобудівних підприємств України.

Відзначені зауваження істотно не впливають на якість дослідження, тому, враховуючи науково-методологічну цінність розробок і новизну запропонованих рішень, у цілому можна вважати, що монографія "Формування інтеграційно орієнтованого підприємницького середовища для машинобудівних підприємств України" є системною науковою працею, яка пропонує комплексне вирішення однієї з найбільш актуальних проблем, що стоять перед вітчизняною економікою, а саме формування інтеграційно орієнтованого підприємницького середовища для розвитку підприємств машинобудівного комплексу України, у якому сконцентровані найбільш перспективні галузі національного господарства. Монографія грунтується на широкій методологічній, науковій базі; виконана із використанням сучасних методів економіко-математичного та організаційного моделювання на основі новітніх методів дослідження та іншого наукового інструментарію щодо формування ефективних умов розвитку економіки України та її регіонів з урахуванням світового досвіду. Її результати містять наукову новизну, що свідчить про глибоку обізнаність автора з теоретичними та практичними аспектами інтеграційної взаємодії суб'єктів господарської діяльності та мають практичну цінність як для державних органів управління економікою, так і для суб'єктів фінансово-господарської діяльності різних форм власності. У цілому, монографія У.З. Ватаманюк-Зелінської представляє собою нове, грунтовне оригінальне дослідження формування інтеграційно орієнтованого підприємницького середовища для машинобудівних підприємств України, а тому рекомендується до опублікування.

Рецензент: *М. В. Мальчик, д. е. н., професор, завідувач кафедри маркетингу, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне.*

УДК 351.862.4:659.1

В. О. Шведун,
старший науковий співробітник Навчально-науково-виробничого центру,
Національний університет цивільного захисту України, м. Харків

ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

V. Shvedun,
senior scientific employee of Educational-scientific-production ctnter,
National University of Civil Protection of Ukraine

INSTITUTIONAL MECHANISM OF STATE REGULATION AN ADVERTISING ACTIVITY SPHERE

У статті досліджено інституційний механізм державного регулювання в сфері рекламної діяльності в Україні. Зокрема проаналізовано трансформаційні зміни в складі контролюючих органів державної влади стосовно сфери рекламної діяльності; виокремлено повноваження органів виконавчої влади, що здійснюють контроль у сфері рекламної діяльності.

The Ukrainian institutional mechanism of state regulation of advertising activity sphere is researched in the article. In particular, the transformational changes in structure of public authorities concerning advertising activity sphere are analyzed; the powers of public authorities carrying out the control in advertising activity sphere are allocated.

Ключові слова: інституційний механізм, державне регулювання, сфера рекламної діяльності, контроль, повноваження.
Key words: institutional mechanism, state regulation, advertising activity sphere, control, powers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із необхідних елементів державного регулювання в сфері рекламної діяльності є відповідні інституційні механізми, представлені у вигляді системи державних органів. Необхідність наявності дієвих інституційних механізмів державного регулювання в сфері рекламної діяльності обумовлена бурхливим зростанням вітчизняного ринку реклами та відповідним збільшенням кількості різнохарактерних недотримань рекламного законодавства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Інституційні механізми державного регулювання в різнохарактерних сферах діяльності досліджували такі вчені, як: Є. В. Ромат [4], А. О. Дєгтяр [1], Н. Р. Нижник, Л. А. Микитенко [3] та ін.

Однак на нинішньому етапі інституційні механізми державного регулювання в сфері рекламної діяльності не є остаточно сформованими та потребують суттєвого вдосконалення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження інституційних механізмів державного регулювання в сфері рекламної діяльності.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі завдання:

— проаналізувати трансформаційні зміни в складі контролюючих органів державної влади стосовно сфери рекламної діяльності;

— виокремити повноваження органів виконавчої влади, що здійснюють контроль у сфері рекламної діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідно до ст. 26 "Контроль за дотриманням законодавства про рекламу" Закону України "Про рекламу", в якості суб'єктів державного регулювання рекламної діяльності виступають органи державної виконавчої влади, наділені відповідними компетенціями. Проте підзаконні нормативні акти, прийняті на конкретизацію цього Закону, передбачають подібні компетенції й для інших органів виконавчої влади незважаючи на те, що вони стосуються визначених видів товарів і послуг чи окремого виду реклами.

При цьому необхідно звернути увагу на те, що деякі органи виконавчої влади були згодом виключені з системи державних органів, що здійснюють регулювання рекламної діяльності, зокрема, стосовно визначення порядку розповсюдження рекламної інформації.

Суб'єктами контролю рекламної діяльності відповідно до ст. 26 Закону України "Про рекламу" від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР в його першій редакції були такі:

— Державна служба технічного регулювання — щодо захисту прав споживачів;

— Антимонопольний комітет України — щодо дотримання законодавства про захист економічної конкуренції;

— Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення — щодо телерадіоорганізацій усіх форм власності [2; 4].

Зокрема, до компетенцій Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів відносяться такі:

— здійснення контролю за дотриманням законодавчо встановлених вимог щодо рекламної діяльності відносно захисту прав споживачів з боку рекламодавців, виробників та розповсюджувачів рекламної інформації;

— забезпечення захисту споживачів від фактів недотримання законодавчо встановлених вимог щодо рекламної діяльності з боку рекламодавців, виробників та розповсюджувачів рекламної інформації;

— застосування передбачених законодавством впливових заходів відносно рекламодавців, виробників та розповсюджувачів рекламної інформації, якими не дотримуються відповідні вимоги щодо рекламної діяльності;

— подання до суду позовів стосовно захисту прав споживачів від фактів завдання їм моральної, матеріальної чи фізичної шкоди від розповсюдження неналежної реклами [2; 4].

Виходячи з цього, доцільно визначити ключові напрями державного регулювання в сфері рекламної діяльності з боку

Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів:

— здійснення контролю щодо порядку виготовлення та розповсюдження забороненої законом реклами;

— здійснення контролю щодо дотримання законодавчо встановлених вимог відносно змістовного наповнення та достовірності рекламної інформації;

— здійснення контролю за розповсюдженням законодавчо забороненої реклами.

Якщо проводити аналіз Наказу Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики "Про затвердження Положення про управління у справах захисту прав споживачів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі" № 229 від 23 липня 2009 р. (який згодом втратив чинність на підставі Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі "Про затвердження Положення про інспекції з питань захисту прав споживачів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі" № 206 від 09.11.2011), є можливість виділити відповідні функції зазначеної Інспекції:

— перевірка дотримання законодавчо встановлених вимог щодо рекламної діяльності з боку рекламодавців, виробників і розповсюджувачів реклами;

— застосування заходів щодо відправлення до суду позовів, які стосуються заборони чи публічного спростування неналежної реклами та її публічного спростування (при цьому необхідно зазначити, що, відповідно до початкової редакції Закону України "Про рекламу", до компетенції органів Державної служби технічного регулювання України відносилося безпосереднє прийняття відповідних рішень);

— прийняття участі в роботі технічних комітетів, координаційних рад художньо-технічної орієнтації, комісій щодо проведення атестацій та дегустацій, а також в інших заходах, що стосуються визначення якості рекламованих товарів та послуг;

— облік зафіксованих фактів недотримань рекламного законодавства;

— аналіз причин виникнення недотримань рекламного законодавства, що порушують споживчі права;

— узагальнення результатів перевірок і звітування про них до обласних, міських державних адміністрацій; повідомлення зацікавлених установ та організацій про стан дотримання законодавчо встановлених вимог щодо здійснення рекламної діяльності з боку рекламодавців, виробників та розповсюджувачів рекламної інформації; надання рекомендацій відносно усунення виявлених недотримань;

— передача матеріалів, що містять інформацію про результати проведених перевірок відповідно випадків недотримання норм рекламного законодавства та зловживань у сфері рекламної діяльності;

— сумісне розроблення і реалізація заходів, орієнтованих на захист споживчих прав у сфері рекламної діяльності, з зацікавленими органами виконавчої влади на державному та місцевому рівнях;

— розгляд громадських заяв, пропозицій і скарг у межах компетенції територіальних представництв органів виконавчої влади;

— надання консультацій споживачам щодо використання рекламного законодавства [2].

Враховуючи наведені функції та завдання Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів слід зазначити, що об'єктом контролю зазначеного органу виконавчої влади в сфері рекламної діяльності є функціонування осіб, які є рекламодавцями, виробниками та розповсюджувачами рекламної інформації відносно забезпечення захисту споживачів від фактів недотримань рекламного законодавства.

Що стосується Антимонопольного комітету України, то, як визначено у п, 1 ст. 3 Закону України "Про Антимонопольний комітет України" від 13 липня 2000 р. № 1907-III, основною метою його діяльності є здійснення державного контролю за дотриманням законодавчо встановлених вимог щодо захисту економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарської діяльності перед законом та першочерговим прийняттям до уваги прав споживачів, а також фіксація, припинення та ліквідація негативних наслідків, спричинених випадками порушення норм державних документів щодо захисту економічної конкуренції. Відповідно, зазначене завдання та його виконання тісно пов'язане зі здійсненням державного контролю за випадками недотримання рекламного законодавства стосовно захисту економічної конкуренції.

Так, у ч. 2 ст. 26 "Контроль за дотриманням законодавства про рекламу" Закону України "Про рекламу" передбачений державний контроль з боку Антимонопольного комітету України за дотриманням законодавчо встановлених вимог щодо захисту економічної конкуренції в сфері рекламної діяльності [4].

Зокрема серед напрямів здійснення цього контролю слід визначити такі:

— здійснення контролю за дотриманням законодавчо встановлених вимог щодо захисту економічної конкуренції враховуючи засади рівності учасників рекламного ринку перед законом та першочергового врахування прав споживачів;

— здійснення контролю за діями, що орієнтовані на отримання конкурентних переваг через використання ділової репутації іншого виробника; дискредитацію конкурента; введення в оману, перебільшення власних переваг,

— контроль процесів, що пов'язані з розповсюдженням інформації в неповному форматі;

— контроль діяльності, пов'язаної з розміщенням неправомірної реклами порівняльного типу [2; 4].

При цьому необхідно звернути увагу на наявність дублювання контрольних функцій Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів й Антимонопольного комітету України стосовно сфери рекламної діяльності. Зокрема до подібних дублюючих функцій відносяться такі:

— забезпечення захисту від недотримань законодавчо встановлених вимог в сфері рекламної діяльності;

— припинення реклами недобросовісного характеру та запобігання випадкам її розповсюдження, що, в свою чергу може ввести споживачів в оману та завдати їм шко-

ди фізичного, матеріального чи морального характеру, а також порушити норми суспільної моралі [2].

Відносно Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення слід зазначити, що вона, відповідно до ст. 17 Закону України "Про Національну раду з питань телебачення і радіомовлення" від № 538/97-ВР 23 вересня 1997 р., здійснює в сфері реклами:

— контроль за дотриманням телерадіоорганізаціями-ліцензіатами законодавчо встановлених вимог щодо розміщення рекламної та спонсорської інформації в межах трансляції телерадіопрограм;

— загальний моніторинг діяльності телерадіоорганізацій стосовно дотримання норм рекламного законодавства;

— визначення граничних розмірів розцінок на рекламу, що підлягає розповсюдженню на телерадіоканалах загальнонаціонального масштабу, за погодженням з Міністерством фінансів України [4].

У цілому в межах, визначених Законом України "Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення" № 538/97-ВР від 23 вересня 1997 р., Національною радою реалізується низка функцій державного регулювання в сфері рекламної діяльності, що, в свою чергу, надає їй можливість реалізації наглядово-моніторингових повноважень.

Виходячи з цього, Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення в сфері рекламної діяльності здійснюється лише нагляд за дотриманням операторами рекламного ринку законодавчо встановлених вимог. Враховуючи це, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення не має права втручатися в безпосередню діяльність провайдерів програмних послуг, проте уповноважена проводити перевірки стосовно дотримання ними норм рекламного законодавства та звертатися до Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів чи Антимонопольного комітету України у випадках фіксації таких недотримань.

Контроль рекламної діяльності у межах своєї компетенції здійснюють також органи, які не були зазначені в першій редакції Закону України "Про рекламу" від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР:

— Національний банк України;

— Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;

— Державна податкова адміністрація України;

— Державний комітет телебачення і радіомовлення України;

— правоохоронні органи.

Також слід звернути увагу на редакцію Закону України "Про рекламу" зі змінами і доповненнями, останнє з яких було внесено 6 листопада 2012 року під № 5481-VI. Зокрема в цій редакції серед контролюючих органів у ст. 26 зазначені такі:

— центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, — щодо захисту прав споживачів реклами;

— Антимонопольний комітет України — щодо дотримання законодавства про захист економічної конкуренції;

— Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення — щодо телерадіоорганізацій усіх форм власності;

— центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, — щодо реклами державних цінних паперів;

— Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку — щодо реклами на фондовому ринку;

— центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах будівництва, архітектури, — щодо спорудження житлового будинку;

— центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства про зайнятість населення, — щодо реклами про вакансії (прийом на роботу) [2; 4].

ВИСНОВКИ З ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, слід зазначити, що на сучасному етапі на рівні інституційних механізмів державного регулювання рекламної діяльності спостерігається наявність таких проблем:

— брак повноцінної, остаточно сформованої системи контролюючих рекламну діяльність органів державної виконавчої влади та її складність;

— систематична реорганізація системи державних органів, що контролюють рекламну діяльність;

— наявність постійного уточнення найменувань відповідних контролюючих діяльність в сфері реклами органів;

— дублювання компетенцій органів державної виконавчої влади, які мають повноваження щодо контролю розповсюдження реклами.

Література:

1. Дєгтяр А.О. Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення: монографія / А.О. Дєгтяр. — Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2004. — 224 с.

2. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади: навч. посібник / За заг. ред. Н.Р. Нижника, В.М. Олуйка. — Л.: Вид-во Національного університету "Львівська політехніка", 2002. — 352 с.

3. Микитенко Л.А. Державний контроль рекламної діяльності в Україні: монографія / Л.А. Микитенко. — К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2011. — 142 с.

4. Ромат Є.В. Трансформація моделі державного управління рекламною діяльністю в перехідних умовах: монографія / Є.В. Ромат. — К.: Вид-во НАДУ, 2003. — 380 с.

References:

1. Dyehtyar, A. O. (2004), Derzhavno-upravlins'ki rishennya: informatsiyno-analitychne ta orhanizatsiyne zabezpechennya [State-administrative decisions: information-analytical and organizational maintenance], Vydavnytstvo "Mahistr", Kharkiv, Ukraine.

2. Nyzhnyk, N. R. (2002), Derzhavne upravlinnya v Ukrayini: naukovi, pravovi, kadrovi ta orhanizatsiyni zasady [The public administration in Ukraine: scientific, legal, personnel and organizational bases], Vyd-vo Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika", Lviv, Ukraine.

3. Mykytenko, L.A. (2011), Derzhavnyj kontrol' reklamnoi diial'nosti v Ukraini [State control of advertising activity in Ukraine], Kyivs'kyj natsional'nyj torhovel'no-ekonomichnyj universytet, Kyiv, Ukraine.

4. Romat, Ye.V. (2003), Transformatsiia modeli derzhavnoho upravlinnia reklamnoiu diial'nistiu v perekhidnykh umovakh [Transformation of model of advertising activity public administration in transitive conditions], NADU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09.06.2016 р.

УДК 35:342.25

А. А. Штирліна,
аспірант кафедри державне управління,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДЕРЖАВНІ ПОСЛУГИ: СУТНІСТЬ, КАТЕГОРІЇ, КЛАСИФІКАЦІЯ

A. Shtyrlina,
Ph.D student of the Department of state governance Taras Shevchenko national university of Kuiv

PUBLIC SERVICES: THE NATURE, CATEGORY, CLASSIFICATION

У статті розглядаються підходи до визначення сутності і уточнення поняття державних послуг, які надаються органами державної влади й місцевого самоврядування. Автором здійснено спробу класифікації державних послуг. Особлива увага приділяється проблемам стандартизації і регламентації державних послуг.

The article discusses approaches to defining the essence and clarifies the concept of public services provided by state and local governments. The author made an attempt to classify public services. Special attention is given to issues of standardization and reglamentation of public services.

Ключові слова: публічні послуги, державні послуги, муніципальні послуги, класифікація послуг, стандартизація державних послуг.

Key words: public services, government services, municipal services, grading services, standardization of services.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

Одним з найважливіших показників становлення соціальної держави і відповідної цьому орієнтації дій органів державного управління є забезпечення максимальної доступності та високої якості державних послуг, які надаються населенню й організаціям.

Без ефективного розв'язання проблем забезпечення широкої доступності й високої якості державних послуг громадянам навряд чи можливий перехід від традиційної до соціально-сервісної держави, яка встановлює з суспільством рівноправне партнерство.

На сучасному етапі розвитку України назріла необхідність реформування органів влади на всіх рівнях з метою підвищення ефективностіїх роботи з надання послуг населенню. Запровадження інституту державних-послуг є основним способом реалізації посадовими особами завдань іфункцій держави в межах своєї компетенції. Водночас вітчизняне законодавство регулює сферу послуг декількома нормативно-правовими актами, проте не містить повного переліку державних послуг, які надаються громадянам України, не надає загального визначення державних послуг та їх видів; відсутня концепція стандартизації державних послуг. Тому науково-теоретичні і практичні проблеми визначення державних послуг, виокремлення їх функцій, та їх класифікація є актуальною проблемою.

Питаннямдержавних послуг, їх визначенню, класифікації та стандартизації приділяли увагу в своїх дослідженнях такі автори, як: О. Бабич, А. Васіна, Д. Горєлов, І. Космідайло, В. Мамонова, В. Сороко, Ю. Тихомиров та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою даної статті є виокремлення підходів до визначення сутності й змісту державних послуг та їх класифікація.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Серед фахівців немає єдиної думки щодо визначення поняття "державна послуга". Під "послугою" зазвичай розуміється вид корисної діяльності, який не створює матеріальних цінностей або самостійного матеріального продукту. Відповідно до міжнародного стандарту ІСО 9004-2 під послугою розуміється результат безпосередньої взаємодії Виконавця і Споживача (Замовника), а також власної діяльності Виконавця по задоволенню потреби Замовника [6, с. 64].

Поряд з терміном державні (муніципальні) послуги нерідко як синоніми вживаються терміни "публічні" та "соціальні" послуги [1, с. 111; 3, с. 188; 7, с. 319]. Однак повністю змішувати ці поняття не можна, оскільки вони з різних сторін характеризують послуги, які надаються. У той же час і їх протиставлення помилкове, тому що та сама послуга може в ряді випадків бути і державною, і публічною, і соціальною. Державна ж послуга, у першу чергу, характеризує суб'єкт, який надає послугу: це завжди державні органи.

Говорячи про зміст поняття "публічні послуги", можна використовувати два підходи — емпіричний і теоретичний. Емпіричний підхід грунтується на реально виконуваних відомствами і їх установами функціях. Тут публічними послугами називають послуги, які надаються органами виконавчої влади і їх установами при безпосередній взаємодії з громадянами. Теоретичний підхід походить з типології благ, які володіють певним набором властивостей.

На нашу думку, можна виділити наступні ознаки публічних послуг:

— забезпечуваність діяльності загальнозначущої спрямованості;

— необмеженість кола суб'єктів, що користуються ними;

— здійснюються або органами державної і місцевої влади, або іншими суб'єктами;

— засновуються як у публічній, так й у приватній власності.

Перші дві ознаки характерні не тільки для публічних, але і для державних послуг, дві інші ознаки у наведеному формулюванні ширші, ніж ознаки державних послуг, що дає підставу розглядати державні й публічні послуги як частину та ціле. Остання, четверта ознака не є самостійною і походить від третьої ознаки, оскільки публічні послуги здійснюються або органом державної й місцевої влади, або іншим суб'єктом, тому цілком очевидно, що надання публічних послуг може базуватися на будь-якій формі власності.

Перша з наведених ознак публічних послуг — характеристика їх як діяльності загальнозначущої спрямованості, що в свою чергу показує, наявність публічного інтересу в здійсненні такої діяльності й дозволяє зробити висновок: незалежно від того, який суб'єкт (державний орган, орган місцевого самоврядування, недержавна організація) у конкретному випадку їх виконує, публічна влада зобов'язана забезпечити їх виконання.

Тобто сфера суспільно-значимих послуг повинна знаходитися в зоні уваги публічної влади незалежно від суб'єктів, їх що надають. Однак форми участі державних органів відрізняються залежно від того, чи йде мова про державні або публічні послуги. Державні послуги припускають безпосереднє виконання їх самими державними структурами. Що стосується публічних послуг, то державні органи можуть: виконувати їх самостійно; делегувати їх виконання органам місцевого самоврядування; організувати їх виконання комерційними і некомерційними організаціями (принцип аутсорсингу (англ. outsourcing) — передача компанією частини її завдань або процесів стороннім виконавцям на умовах субпідряду.)

Можна сказати, що державна послуга — нормативно закріплене забезпечення конкретному сторонньому стосовно цього державного або муніципального органа споживачу на підставі його заяви необхідної державно-санкціонованої можливості на одержання певного корисного вимірного результату.

Державна послуга розглядається як один з різновидів державних функцій. Надання державних послуг є функцією з надання послуг, що включає захист прав і законних інтересів громадян і організацій; розподіл матеріальних ресурсів; надання інформації; консультацій і методичної допомоги [4, с. 102—103].

Таким чином, державна послуга — діяльність органів виконавчої влади, яка виражається в здійсненні дій і (або) прийнятті рішень, що тягнуть виникнення, зміну або припинення правовідносин, або виникнення документованої інформації (документа) у зв'язку із зверненням громадянина або організації з метою реалізації їхніх прав, законних інтересів або виконання покладених на них нормативними правовими актами обов'язків.

В якості державної послуги нами пропонується вважати діяльність по виконанню запиту або вимоги громадян чи організацій про визнання, установлення, зміну або припинення їх прав, а також одержання матеріальних і фінансових засобів для їх реалізації у випадку й у порядку передбачених законодавством, установленні юридичних фактів, або наданні інформації з питань, які входять у компетенцію виконавчого органу державної влади і включеним до реєстру державних послуг. Таким чином, державні послуги можуть носити характер юридично значимих дій, матеріально-речовинних й інформаційних дій.

Зараз державні функції об'єднані в 3 групи: група правовстановлюючих функцій; група правозастосовних функцій; група функцій по наданню державних послуг (державні публічні послуги) й управління державним майном. Функція розглядається як рішення органа виконавчої влади, яке тягне виникнення, зміну або припинення правовідносин або виникнення (передачу) документованої інформації (документа), не пов'язаних з безпосереднім зверненням (заявою) громадянина або організації.

Нормативне визначення дозволяє виділити наступні риси надання державних послуг:

— здійснення державної функції;

— державні послуги надаються у встановлених законами галузях — освіті, охороні здоров'я та ін.;

— вартість послуг регулюється державою (безоплатно або за державними розцінками), тобто вони не підпорядковані законам ринку;

— суб'єкти надання державних послуг — органи державної влади, підвідомчі їм державні установи або інші організації;

— суб'єкти одержання державних послуг — громадяни і організації [10, с. 14].

За функціональним призначенням, державні послуги розділяються на матеріальні і соціально-культурні. Матеріальні послуги є задоволення матеріально-побутових потреб одержувача, соціально-культурні — інтелектуальних потреб, підтримку нормальної життєдіяльності одержувача.

Державні послуги надають органи влади, місцевого самоврядування, наділені відповідними повноваженнями; організації, уповноважені на це на підставі правового акту або договору про виконання робіт або надання послуг для державних потреб, наприклад, державні нотаріальні контори, органи РАГС, і т.п.

На сьогоднішній день не існує єдиної класифікації державних послуг, оскільки відсутні теоретичні розробки з визначення їх характеристик. Однак державні послуги — це та правова категорія, яка реально існує, має стійкі ознаки і вимагає певної систематизації.

Перш ніж визначити види державних послуг, необхідно виділити специфічні риси зазначеної категорії. Дослідження сукупності державних послуг дозволяють виділити наступні їх відмінні ознаки:

— державні послуги спрямовані на задоволення суспільних інтересів (забезпечення громадської безпеки, економічних інтересів, конституційного ладу і т.д.);

— порядок надання державних послуг здійснюється шляхом державно-правового регулювання;

— для надання державних послуг розробляються і впроваджуються стандарти їх надання;

— державні послуги надаються спеціально уповноваженими на те органами і установами необмеженому колу суб'єктів.

Основні групи споживачів державних послуг виконавчих органів державної влади містять у собі: бізнес-структури; некомерційні організації; держоргани; фізичні особи.

У зв'язку з новизною поняття ще не існує офіційно прийнятої класифікації державних і муніципальних послуг, а є лише різні авторські підходи. Так, відповідно до класифікації, запропонованої професором Ю.О. Тихомировим, державні послуги підрозділяються на публічні й адміністративні [13, с. 27].

Послуги, спрямовані на зовнішніх (стосовно держави) клієнтів, називаються державними публічними послугами. Публічні послуги можуть носити примусовий характер, покладаючи обов'язок фізичних або юридичних осіб вступити у взаємодію з певного приводу з державним органом для того, щоб уникнути санкцій або інших негативних наслідків.

Якщо державні послуги спрямовані на інші державні і муніципальні органи, то вони вважаються державними адміністративними послугами. До них належить підготовка документів для державних органів, узгодження, представництво.

Вважаємо за доцільне запропонувати наступну класифікацію державних послуг:

По наявності проміжного результату:

— державна послуга проста — має на увазі однократне звернення до виконавчого органу державної влади з одержанням кінцевого результату;

— державна послуга складна — має на увазі множинне звернення до виконавчого органу (органів) державної влади з одержанням проміжних результатів, які мають самостійну цінність.

За змістом результату:

— інформаційно-консультаційні;

— комунікаційні;

— фінансові;

— надання правозабезпечуючих документів.

За умовами надання:

— програмні;

— нормативно-правові.

За споживачами:

— для громадян;

— для підприємців (юридичні і фізичні особи).

Разом з тим варто розрізняти елементарні державні послуги і композитні (міжвідомчі) державні послуги:

— елементарні державні послуги — послуги, затребувані громадянами, бізнесом або іншими відомствами, які реалізуються і надаються в рамках взаємодії з одним відомством. Прикладами таких послуг є, наприклад, видача свідоцтва про народження або загальногромадянський паспорт;

— композитні (міжвідомчі) державні послуги — послуги, які складаються з декількох елементарних послуг (тобто надаються різними відомствами).

Процес надання послуги можна розглянути як сукупність послідовних адміністративних процесів і процедур, за результатами яких заявник одержує благо, яке відповідає певним параметрам, що задовольняє його потреби.

Подібні характеристики державних послуг і процесів їх надання закріплюються в нормативно правових актах — адміністративних регламентах надання державної послуги і стандартах державної послуги.

Адміністративний регламент надання державної послуги — нормативний правовий акт, який визначає терміни і послідовність дій і/або прийняття рішень органу виконавчої влади, які тягнуть за собою виникнення, зміну або припинення правовідносин, або виникнення (передачу) документованої інформації (документа) у зв'язку з безпосереднім зверненням (заявою) громадянина або організації з метою реалізації їх прав, законних інтересів або виконання покладених на них обов'язків відповідно до законодавства України.

Регламент — це сукупність правил, які визначають і регулюють процес діяльності організації, вимоги до порядку а і нормативів його здійснення. Процес — сукупність взаємозалежних або взаємодіючих видів діяльності, які перетворюють входи на виходи. Входи в процес звичайно є виходами інших процесів. Процеси в організації зазвичай плануються і проводяться в керованих умовах з метою додання цінності (наповнення їх цінностями). Під процесом розуміється сукупність дій, що характеризується наступними атрибутами:

— наявністю специфічної мети;

— виконанням дій групами людей при участі інших об'єктів (формальні правила, інформаційні технології, якісь фізичні пристрої);

— рольовими функціями;

— операціями (кроками) і послідовністю їх виконання: виконання операцій у формі спільної роботи і скоординованих кроків;

— відповідальністю;

— необхідне використовування ресурсів;

— входом і виходом всіх процесів (дані й інформація, продукти);

— потоком інформації;

— виконанням дій над будь-якими об'єктами (фізичними і абстрактними).

Зазначимо, що адміністративно-управлінський процес — це упорядкована безліч дій (робіт, операцій, взаємодій) органів виконавчої влади, які виконуються для досягнення заданої мети, завдання, програми, надання послуги або їх частини для забезпечення бажаного кінцевого результату (результату, установленого стандартом). Адміністративно-управлінські процеси закінчуються наданням державних послуг і є основними об'єктами регламентації.

Послідовність дій з надання державних послуг, які забезпечують виконання функцій органів державної виконавчої влади визначується адміністративним регла-

ментом виконання функцій і наданням державних послуг.

Стандартом державної послуги є система вимог до державної послуги в інтересах її одержувача, прийнята нормативним правовим актом у порядку, установленому законодавством про адміністративні регламенти і стандарти державних послуг (включає характеристики процесу, форми, змісту й результату надання державної послуги). Під стандартом послуги розуміється нормативно закріплена система вимог до змісту, порядку і умов надання державної послуги в інтересах її одержувача [5, с. 13].

На нашу думку, стандарт державної послуги повинен розглядатися в трьох аспектах:

— стандарт опису процесу надання послуги — адміністративний регламент;

— стандарт якості (вимоги до змісту) самої послуги;

— стандарт комфортності, тобто умов, у яких надається послуга.

Стандарт державної послуги повинен містити:

— опис одержувачів державної послуги, включаючи опис пільгових категорій одержувачів державної послуги;

— вичерпний перелік документів, необхідних для одержання державної послуги;

— інформацію про послідовність дій одержувача державної послуги і органа, який надає державну послугу, включаючи вичерпний опис результату, який повинен одержати користувач;

— інформацію про термін надання державної послуги;

— вичерпний перелік підстав для відмови у наданні державної послуги;

— особливості надання державної послуги особам, що є старими за віком та інвалідами, виходячи з виключення необхідності їхньої особистої явки в орган, що надає (здійснює) державну послугу;

— порядок виправлення можливих недоліків наданої державної послуги.

Стандарт державної послуги повинен: забезпечувати мінімізацію витрат часу і інших ресурсів одержувача державних послуг; передбачати можливість звернення із запитом в орган, що надає державну послугу, у письмовому вигляді або з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ); забезпечувати мінімізацію дій, кількості документів необхідних від одержувача послуг; закріплювати вимірювані вимоги до якості і доступності державної послуги; враховувати думку й інтереси одержувачів державної послуги.

Узагальнюючи вищенаведене, варто відзначити, що термін "державні послуги" відносно новий і не має ще чіткого і зрозумілого визначення. Проте державні послуги існували раніше, тому що в будь-якому суспільстві формуються суспільно значимі інтереси, потреби, забезпечення яких бере на себе держава. Державні послуги безпосередньо пов'язані з функціями держави, їх надання державними структурами засновані на функціях держави.

Література:

1. Бабич О.Б. Концептуальне забезпечення порядку надання державних послуг / О.Б. Бабич // Інноваційна модель соціально-економічного розвитку Запорізького регіону. — Запоріжжя, 2003. — С. 111—117.

2. Буренко Т.О. Проблеми формування системи державних адміністративних послуг в умовах демократичного врядування / Т.О. Буренко// Демократичне врядування: наука, освіта, практика. — К., 2009. — Т. 3. — С. 188—189.

3. Васіна А.Ю. Удосконалення механізму надання управлінських та адміністративних послуг органами державної виконавчої влади / А.Ю. Васіна // Управління розвитком. — Х., 2005. — С. 101—104.

4. Горєлов Д.М. Сучасні стандарти надання публічних послуг громадянам органами державної влади / Д.М. Горєлов // Стратегічні пріоритети. — К., 2007. — № 3 (4). — С. 12—16.

5. Жарая С.Б. Досвід надання адміністративних послуг у зарубіжних системах державного управління / С.Б. Жарая // Науковий вісник. — К., 2010. — Вип. 1. — С. 64—70.

6. Коняєва В.В. Напрямки реформування організаційно-правових механізмів надання державних послуг / В.В. Коняєва // Актуальні проблеми державного управління. — Х., 2012. — № 1 (41). — С. 319—326.

7. Науково-практичний коментардо Закону України "Про адміністративні послуги". — К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. — 391 с.

8. Тихомиров Ю.А. Правовые аспекты административной реформы / Ю.А. Тихомиров // Законодательство и экономика. — 2004. — № 4. — С. 21—32.

References:

1. Babych, O.B. (2003), "Conceptual provision procedure of government service delivery", Innovatsijna model' sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Zaporiz'koho rehionu, pp. 111—117.

2. Burenko, T.O. (2009), "Problems of formation of public administrative services in terms of democratic governance", Demokratychne vriaduvannia: nauka, osvita, praktyka, vol. 3, pp. 188—189.

3. Vasina, A.Yu. (2005), "Improving the mechanism for provision management and administrative services by government executive authorities", Upravlinnia rozvytkom, pp. 101—104.

4. Horielov, D.M. (2007), "Modern standards provision of public services to citizens by government", Stratehichni priorytety, vol. 3 (4), pp. 12—16.

5. Zharaia, S.B. (2010), "Experience in providing administrative services to foreign systems of government", Naukovyj visnyk, vol. 1, pp. 64—70.

6. Koniaieva, V.V. (2012), "Areas of reform of organizational and legal mechanisms of government service delivery", Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia, vol. 1 (41), pp. 319—326.

7. FOP Moskalenko, O.M. (2013), Naukovo-praktychnyj komentar do Zakonu Ukrainy "Pro administratyvni posluhy" [Scientific-practical commentary to the Law of Ukraine "On Administrative Services"], FOP Moskalenko, O.M., Kyiv, Ukraine.

8. Tihomirov, Ju.A. (2004), "Legal aspects of administrative reform", Zakonodatel'stvo i jekonomika, vol. 4, pp. 21—32.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2016 р.

УДК 355.45+[355.691.2:358.234]

О. П. Баранов,
аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою,
Національна академія державного управління при Президентові України

ВЗАЄМОДІЯ — ПРАКТИЧНА СКЛАДОВА СТРАТЕГІЧНИХ І ТАКТИЧНИХ ВІДНОСИН ДЕРЖАВНОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ТРАНСПОРТУ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

O. Baranov,
Postgraduate student of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

COOPERATION — PRACTICAL COMPONENT OF STRATEGIC AND TACTICAL RELATIONS OF THE STATE SPECIAL TRANSPORT SERVICE WITH OTHER SUBJECTS OF THE NATIONAL SECURITY STATE

Статтю присвячено науково-теоретичному обгрунтуванню положень взаємодії воєнної організації держави в системі національної безпеки в контексті досягнення ключових принципів побудови ефективної взаємодії Державної спеціальної служби транспорту із силами забезпечення національної безпеки. Визначено методологічні засади концепції взаємодії як однієї з складових національної безпеки України, а також основні засади діяльності суб'єктів національної безпеки. На підставі методу абстрагування і узагальнення встановлено зміст складових механізму забезпечення взаємодії між Державною спеціальною службою транспорту і силами забезпечення національної безпеки, сформульовано пропозиції щодо його удосконалення. Досліджено практичні складові стратегічних і тактичних відносин Державної спеціальної служби транспорту з іншими суб'єктами системи національної безпеки держави під час спільного виконання бойових завдань.

The article is sanctified to the theoretical ground of positions of cooperation of military organization of the state in the system of national safety in the context of achievement of key principles of construction of effective cooperation of Government special service of transport with forces of providing of national safety. Methodological principles of conception of cooperation are certain as one of constituents of national safety of Ukraine, and also basic principles of activity of subjects of national safety. On the basis of method of abstracting and узагальненння maintenance of constituents of mechanism of providing of cooperation is set between Government special service of transport and forces of providing of national safety, сформулювано suggestion in relation to his improvement. The practical constituents of strategic and tactical relations of Government special service of transport are investigational with other subjects of the system of national safety of the state during general implementation of combat missions.

Ключові слова: Державна спеціальна служба транспорту, національна безпека, взаємодія, суб'єкти взаємодії, фактори взаємодії.

Key words: State Special Transport Service, national security, interaction, subjects interaction, interaction factors.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Не передбачена зміна розміщення сил на міжнародній арені, ведення силовими структурами антитерористичної операції на сході країни і паралельне здійснення процесу реформування суб'єктів національної безпеки спрямовані на кількісні та якісні зміни в їх складі, зумовили необхідність пошуку нових напрямів підвищення ефективності дій воєнної організації держави. У цих умовах одним із найбільш раціональних шляхів підвищення ефективності функціонування силових структур держави є вдосконалювання організації

взаємодії її складових на всіх рівнях — від стратегічного до тактичного. На сьогодні в контексті досягнення ключових принципів побудови ефективної взаємодії між силовими структурами воєнної організації держави і Державної спеціальної служби транспорту важливим науково-практичним результатом мають стати узгоджені за місцем, часом і закріплена в законодавстві їх спільна діяльність, спрямована на забезпечення національної безпеки особистості, суспільства і держави Україна.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ТА ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Для вирішення проблеми науково-теоретичного обґрунтування питань взаємодії Державної спеціальної служби транспорту з силами і засобами воєнної організації держави в системі національної безпеки потрібно передусім проаналізувати наявні теоретичні та методичні здобутки сучасної воєнної науки у цій галузі. Слід відзначити, що проблематика методів у сфері модернізації державного управління та взаємодії органів державного управління тісно пов'язана із складовими національної безпеки, а саме із силами забезпечення національної безпеки і, що стала предметом наукових пошуків таких дослідників, як: О.С. Бодрук [2], К.О. Ващенко [3], Ю.В. Ковбасюк [3], М.М. Литвин [4], Ю.П. Сурмін [3] та інші. Разом із тим, у силу складності та багатоаспектності системи державного управління, питання обрання та застосування методів у окремих його сферах у тому числі у питаннях національної безпеки між державними органами управління та силами забезпечення національної безпеки потребує подальшого наукового опрацювання, це стосується і методів взаємодії Державної спеціальної служби України з іншими суб'єктами національної безпеки, які не знайшли належного теоретичного обґрунтування у механізмі держави.

Загальнотеоретичною основою для розгляду проблеми є наукові праці Барвиненка В.В. [1], В.Ю. Мікрюкова [5], Г.П. Ситника [7], В. Тютюника [8], І.О. Шаповала [9], О.В. Шевченка [10] та ін. Як встановлено, у працях названих дослідників з'ясовано лише окремі аспекти взаємодії суб'єктів діяльності воєнної організації або ж охарактеризовано їх принагідно в перебігу вивчення більш загальних чи суміжних суспільних відносин. Методологічні засади концепції взаємодії в роботі вказаних авторів були орієнтовані на рішення прикладних аспектів взаємодії в рамках вивчення проблем, що є предметом дослідження таких наукових дисциплін, як теорія управління військами, теорія військового мистецтва та ін. [1]. Однак система методів та способів взаємодії різних силових структур при спільному вирішенні завдань забезпечення безпеки держави виходить за межі цих дисциплін. Слід зазначити, що питання значущості взаємодії різнорідних сил під час спільного виконання бойових завдань, у тому числі при виконанні заходів антитерористичної операції на сході країни викликає потребу у більш глибокому дослідженні її сутності і змісту. Стає очевидною необхідність створення окремої теорії взаємодії різнорідних сил національної безпеки. Однією з важливих проблем, яку необхідно вирішити на шляху створення такої теорії, є розроблення засад (моделі) взаємодії Державної спеціальної служби транспорту з іншими силовими структурами воєнної організації держави при виконанні завдань технічного прикриття об'єктів транспортної системи як у мирний час, так і в особливий період.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою написання статті є науково-теоретичне обґрунтування положень взаємодії воєнної організації держави з Державною спеціальною службою транспорту з метою підвищення ефективності їх бойової діяльності, спираючись на характеристику викликів і загроз.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Вибір шляхів, засобів і способів забезпечення національної безпеки зумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру й масштабам загроз національним інтересам. Щодо системи забезпечення національної безпеки України, то її стан незадовільний, для того є чимало причин. Серед них, зокрема: розбалансованість і незавершеність системних реформ у сфері безпеки та оборони; зниження боєздатності Збройних Сил України та інших військових формувань; відсутність чіткої взаємодії між державними органами управління і силами забезпечення національної безпеки та інші [3].

Комплексний аналіз вказаних причин показав, що наявності вказаних негативних факторів щодо стану національної безпеки держави, одним із найбільш раціональних шляхів підвищення ефективності функціонування воєнної організації держави вбачається вдосконалювання взаємодії її складників на всіх рівнях — від стратегічного до тактичного. Зростання значущості взаємодії різнорідних сил у виконанні службово-бойових завдань потребує більш глибокого дослідження її сутності і змісту. Тому взаємодію військових формувань варто розглядати і як категорію воєнного мистецтва, і як категорію воєнної теорії та практики. Як показує набутий досвід в проведенні антитерористичної операції, вирішення у складних сучасних умовах бойових завдань розрізненими угрупованнями військ (сил) стає неможливим через низьку ефективність неузгоджених бойових дій та змушує координувати дії військ у всіх ланках управління. Загальновизнаним є положення про те, що перемога у любому військовому конфлікті може бути досягнута лише об'єднаними зусиллями всіх видів Збройних сил (далі ЗС) та інших силових структур держави. Сьогодні жоден бій, операція не можуть вестися самостійно яким-небудь одним родом військ, чи видом ЗС. Взаємодія як форма об'єднання зусиль різних видів ЗС і родів військ, інших силових структур є традиційною відмітною рисою сучасного воєнного мистецтва. Нинішній етап у розвитку теорії і практики взаємодії військ характеризується організацією взаємодії із принципово новими елементами оперативної побудови військ, що значно відрізняються розв'язуваними завданнями, глибиною впливу, сферою застосування.

За визначенням В.Ю. Мікрюкова, взаємодія представляє собою систему відносин, що змінюються між взаємозалежними елементами, сутністю якої є обмінний процес [5]. З таким визначенням можна погодитися. Дійсно, в основу взаємодії покладено саме обмінний процес, тобто процес взаємної витрати власних ресурсів в інтересах взаємодіючої сторони з метою підвищення ефективності вирішення власного бойового (службово-бойового) завдання. Разом із тим, взаємодія передба-

чає досягнення цілком певної загальної мети дій та визначається як погоджені дії військ (сил), а також взаємний вплив їх спільних дій на досягнення мети операції (бою, удару, битви) [5].

Таке тлумачення має методологічний недолік, який полягає в тому, що припускається існування лише єдиної, загальної мети дій. У такому разі, це не взаємодія, а лише спільне виконання єдиного бойового завдання. Цей процес повинен скеровувати один орган управління. Інша річ, що через складність і багатофакторність процесу управління, орган управління не справляється із своїм завданням у повному обсязі і тому вимушений організовувати взаємодію такого роду — узгодженням самостійних дій на більш низькому рівні ієрархії системи. Прикладом щодо цього може бути координація обміну ресурсами, в наслідок чого виникає, так звана, емерджентна (системна) якість — зростає ефективність бойових дій, що мають єдину мету, так само, як і живучість системи порівняно із самостійними незалежними діями кожного окремого елемента системи [4]. Саме тому, взаємодія, за вищесформульованими визначеннями, не може бути односторонньою. Якщо ж дві структури мають однакове завдання, але їх діями незалежно керують різні органи управління, то чи завдання сплановане невдало, чи існуюча організаційна структура не відповідає принципу централізації управління.

Таким чином, взаємодію сил не можливо розглядати в аспекті тільки погодження дії військ (сил) для досягнення загальної мети операції. Потрібно розрізняти взаємні дії (взаємодію) і спільні дії [4; 5]. Специфічні закономірності взаємодії, грунтуючись на основних законах війни і збройної боротьби, відображають найбільш істотні відносини різних аспектів підготовки і ведення воєнних дій різнорідними силами та засобами.

Визначаються такі закономірності взаємодії військ:

— залежність організаційних форм взаємодії від структури Збройних сил і призначення взаємодіючих військ;

— залежність ефективності спільних дій військ від часу, що потребує їх організація, та обсягу використовуваної при цьому інформації;

— залежність організації взаємодії військ від характеру і складності збройної боротьби;

— залежність ефективності спільних дій військ від ефективності управління взаємодіючими військами;

— залежність ефективності спільних дій військ від ступеня розробленості теоретичних основ взаємодії [9].

Саме тому, управління взаємодією принципово відрізняється від управління боєм. Управління боєм передбачає наступні дії: збір і оброблення інформації в ході бою щодо обстановки; вироблення і прийняття рішення; доведення рішення до підлеглих; контроль за його виконанням. Взаємодія організовується і налагоджується заздалегідь. Плани взаємодії, узгоджені командирами взаємодіючих формувань і затверджені вищестоящим командиром, є по суті бойовим наказом. У ході бою їх можна скасувати, але змінити доволі складно. Це означає, що управління взаємодією підлеглих сил у бою полягає лише у контролі за правильністю його здійснення.

Отже, можна сформулювати таке визначення взаємодії військ (сил), правоохоронних органів та інших силових структур воєнної організації держави. Взаємодія — це заздалегідь погоджені дії взаємодіючих суб'єктів за місцем, метою, порядком і часом, сигналами та способами взаємного оповіщення для найбільш ефективного використання сил і засобів під час виконання поставлених завдань [1; 8; 9]. Наведене визначення не претендує на повноту й закінченість і наводиться у цій статті як альтернативне.

Під інноваційною моделлю взаємодії Державної спеціальної служби транспорту з іншими силами і засобами національної безпеки держави, слід розуміти її адекватний опис (структуру, функції суб'єктів, напрями і способи взаємодії), що зберігає головні ознаки реального процесу взаємодії та відображає його найбільш суттєві властивості.

Ключовими принципами побудови ефективної взаємодії Державної спеціальної служби транспорту в системі забезпечення національної безпеки мають стати: законність; централізованість управління; відповідальність суб'єкта за прийняті рішення; оперативне взаємне інформування і узгодженість дій сил забезпечення національної безпеки; комплексний і системний підхід до використання сил і засобів; постійна готовність до здійснення заходів будь-якої інтенсивності, виходячи з принципу достатності, з метою реалізації національних інтересів; постійне підтримання високого рівня професіоналізму структурних підрозділів Державної спеціальної служби транспорту в забезпеченні національної безпеки, відповідності вимог до якості їх підготовки міжнародним стандартам у цій сфері; раціональна дислокація структурних підрозділів з урахуванням потенційної небезпечності об'єктів і територій; пріоритетне здійснення заходів щодо запобігання виникнення та ескалації безпекогенннх чинників; соціальна захищеність суб'єкту.

На характер, форми та механізми організації взаємодії суттєво впливають різноманітні за своєю природою фактори, враховувати які особливо важливо на етапах планування комплексного (у складі об'єднаних сил) або спільного використання сил і засобів взаємодіючих сторін [7].

До основних факторів слід віднести такі:

— організаційно-правові основи застосування Державної спеціальної служби транспорту сумісно з силами національної безпеки;

— режим спільного виконання завдань (мирний час, воєнний стан, надзвичай ний стан, особливий період, режим надзвичайної екологічної ситуації);

— природно-географічні умови у районах спільного виконання завдань;

— рівень складності завдань, що виконуються;

— організаційно-штатні можливості структурних підрозділів Державної спеціальної служби транспорту та взаємодіючих структур (кількісний склад частин та підрозділів, озброєння, техніки, спеціальної техніки);

— наявність і рівень відпрацювання планів взаємодії чи спільного використання сил і засобів;

— наявність і надійність функціонування засобів управління, передачі інформації, прихованого управління силами та засобами;

— рівень організації інформаційного обміну між суб'єктами взаємодії;

— рівень ресурсного (матеріально-технічного) забезпечення суб'єктів взаємодії і можливості відновлення витрачених ресурсів;

— рівень навченості органів управління, підпорядкованих сил для спільного виконання завдань.

Спираючись на характеристику викликів і загроз національній безпеці України, пріоритетом держави у сферах безпеки та оборони силам оборони визначено завдання і спектр можливих ситуацій, в яких будуть застосовуватися (залучатися) сили складових сектору безпеки і оборони на довго-, середньо- та короткострокову перспективу. Ці ситуації об'єднані сценаріями: збройна агресія проти України; терористичні акти проти України; втручання у внутрішні справи України з боку інших держав; внутрішня нестабільність; порушення державного кордону України; активізація організованої злочинності, у тому числі міжнародної; участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки; захист життя громадян України і державної власності за кордоном; надання військової допомоги Україною іншим державам у рамках дво- та багатосторонніх угод; ситуації техногенного характеру на транспорті та транспортній інфраструктурі тощо [1; 9; 10].

Маючи основні прогнозовані сценарії загроз національній безпеці держави маємо можливість у подальшому визначити спільні, специфічні форми та способи взаємодії Державної спеціальної служби транспорту сумісно з іншими суб'єктами національної безпеки.

1. У повсякденній діяльності у сфері:

— обміну інформацією;

— участі у спільних нарадах, конференціях з питань національної та міжнародної безпеки на прикордонних територіях;

— спільного вироблення рекомендацій і пропозицій з проблем національної безпеки з подальшим закріпленням у національному законодавстві;

— розроблення Плану взаємодії щодо підготовки та ведення територіальної оборони.

2. В особливий період і в умовах надзвичайного стану взаємодія здійснюється з метою організації у сфері оборони:

— здійснення заходів правового режиму надзвичайного та воєнного стану, надання допомоги центральним органам виконавчої влади, місцевим державним адміністраціям;

— технічне прикриття, відбудова, встановлення загороджень на об'єктах національної транспортної системи України з метою забезпечення діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України;

— організації спільного патрулювання і охорона важливих транспортних комунікацій об'єктів національної транспортної системи України;

— участь у проведенні сумісних контрдиверсійних спеціальних операцій (СО) на об'єктах транспортної системи;

— охорона об'єктів національної транспортної системи України.

3. При збройній агресія проти України, терористичних актах проти України взаємодія здійснюється з метою організації у сфері:

— заходів, пов'язаних з використанням об'єктів національної транспортної системи України;

— проведення розмінування вибухонебезпечних предметів на об'єктах національної транспортної системи України із залученням у разі необхідності підрозділів Збройних Сил України;

— виконання заходів територіальної оборони, а також заходів, спрямованих на додержання правового режиму воєнного та надзвичайного стану;

— охорони об'єктів національної транспортної системи України.

4. Під час надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру взаємодія здійснюється з метою організації ліквідації наслідків аварій, катастроф, пожеж, стихійного лиха на транспортних комунікаціях, проведення в разі необхідності аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт у небезпечних районах унаслідок надзвичайних ситуацій техногенного, природного та екологічного характеру [4,10].

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи практичні специфічні закономірності взаємодії Державної спеціальної служби транспорту із силами забезпечення національної безпеки, а також результати наукових розробок у цій сфері, можна зробити такі висновки.

По-перше, ефективними формами взаємодії Державної спеціальної служби транспорту із силами забезпечення національної безпеки можуть бути: спільний аналіз обстановки; спільне планування різних дій і заходів; взаємне використання сил і засобів; взаємне інформування зацікавлених суб'єктів; створення та функціонування спільних органів управління, оперативних груп, груп бойового порядку та ін.; обмін оперативно-тактичним досвідом; спільні превентивні заходи і т. ін.

По-друге, до основних методів взаємодії належить: узгодження; співпідлеглість; координація; встановлення доцільного співвідношення між спільними діями. Це може реалізовуватися, зокрема, у вигляді створення сумісних командних пунктів, оперативних груп, підрозділів тощо; детальної сумісної розробки алгоритму способів виконання завдань і сумісного їх контролю, в тому числі, в ході виконання бойових завдань, а також командно-штабних (тактико-спеціальних) тренувань, проведення навчань із силами і засобами різної відомчої приналежності, багатоваріантного розв'язання різних ситуативних завдань.

По-третє, взаємодія здійснюється на різних рівнях: міждержавному, міжвідомчому, внутрівідомчому, міжособистісному та ін. Залежно від правового режиму в державі, визначають форми і способи взаємодії, які доцільно визначити за ступеню участі сил безпеки і умов виконання завдань. Спираючись на характеристику викликів і загроз національній безпеці України, пріоритетними визначено завдання силам оборони та спектр можливих ситуацій, в яких будуть застосовуватися (залучатися) сили складових сектору безпеки і оборони на довго-, середньо- та короткострокову перспективу, а також тактичну, оперативну та стратегічну взаємодію, тобто, багатоваріантною.

По-четверте, до взаємодії висуваються такі вимоги:

а) безперервність — одна з основних вимог при її організації і здійсненні, вона досягається забезпеченням постійної узгодженості дій протягом усього часу виконання завдань;

б) гнучкість — полягає в можливості своєчасного корегування відповідних бойових завдань внаслідок зміни оперативної обстановки;

в) цілеспрямованість й активність — полягають у наполегливому та рішучому проведенні заходів щодо узгодження зусиль Державної спеціальної служби транспорту з іншими суб'єктами по виконанню головних завдань;

г) прихованість, яка забезпечується надійним взаємним захистом інформації, отриманої відповідними суб'єктами, обмеженням кола організацій та осіб, що мають до неї доступ.

По-п'яте, належний рівень взаємодії забезпечується: взаємним знанням, покладених законодавством завдань, можливостей взаємодіючих суб'єктів, їх з'ясуванням і узгодженням різних варіантів дій; систематичним уточненням змісту взаємодії; організацією та підтриманням безперервного зв'язку та постійним взаємним обміном інформацією про обстановку; створенням єдиної системи оповіщення і зв'язку; чітко налагодженими та постійно підтримуваними контактами між командуванням взаємодіючих суб'єктів та їх органів управління; належним контролем за дотриманням установленого порядку узгоджених дій.

Таким чином, сутність ефективної взаємодії Державної спеціальної служби транспорту із силами національної безпеки полягає в основаних на належній нормативно-правовій регламентації узгоджених на всіх рівнях діях і заходах взаємодіючих суб'єктів під час виконання відповідних завдань. Взаємодія вказаних сил має обов'язково здійснюватися на якісних нормативно-правових засадах, оскільки її надмірна зарегламентованість перетворюються на перешкоду, часто призводячи до негативних наслідків.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Указаний спектр взаємодії Державної спеціальної служби транспорту з іншими суб'єктами національної безпеки держави потребує подальшого наукового супроводу і моніторингу. Взаємодію сил забезпечення національної безпеки варто розглядати як категорію військового мистецтва і як категорію військової теорії і практики у взаємодії з органами державної влади. Заслуговує, зокрема, на увагу питання дослідження прийняття Концепції взаємодії сил забезпечення національної безпеки на законодавчому рівні.

Література:

1. Барвиненко В.В. Еще раз о сущности и содержании взаимодействия войск (сил) // Военная мысль. — 1991. — № 10. — С. 19—21.

2. Бодрук О.С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародниий аспекти. — К.: НІМБ. 2001. — С. 300.

3. Ковбасюк Ю.В., Ващенко К.О., Сурмін Ю.П. та ін., Модернізація державного управління та європейська інтеграція України: наук. доп. / За заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю.В. Ковбасюка. — К.: НАДУ, 2013 — 120 с.

4. Литвин М.М. Теоретичні та організаційні засади взаємодії Державної прикордонної служби України з іншими відомствами воєнної організації що до вирішення завдань охорони Державного кордону України// Наук. вісн. Честь і закон. — 2004. — № 2 (Спец. випуск). — С. 3—7.

5. Микрюков В.Ю. Теория взаимодействия войск. — М.: Вузовская книга, 2002. — 240 с.

6. Про стратегію національної безпеки України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 22 червня. 2012 р. № 389/2012. — Режим доступу: http:// zakon4.rada.gov.ua/laws/ show/105/2007 5

7. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник / Г.П. Ситник. — К.: НАДУ, 2012. — С. 70,130—140,192—197, 544.

8. Тютюнник В., Горовенко В. Україна знову перед вибором: антитерористична операція чи надзвичайний стан або воєнний стан? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.defense-ua.com/rus/hotnews/id=41928

9. Шаповалова І.О. Взаємодія суб'єктів службово-бойової діяльності в умовах надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру / І.О. Шаповалова // Кримськ. юрид. вісн. — 2009. — Вип. 3 (7). — С. 194—200.

10. Шевченко О.В. Взаємодія Служби безпеки України з право-охоронними та іншими державними органами: постановка проблеми (м. Харків, 27 листопада 2012 р.). — Х: Акад. внутр. військ МВС України, 2012. — С. 50—54.

References:

1. Barvinenko, V. (1991), "Once again about the nature and content of the interaction of troops (forces)", Voennaia mysl', vol.10, pp. 19—21.

2. Bodruk, O. S. (2001), Struktura voiennoi bezpeky: natsional'nyj ta mizhnarodnyyj aspekty [The Structure of military security: national and international aspects], HALO, Kyiv, Ukraine.

3. Kovbasyuk, J. V. Vashchenko, K. A. and Surmin, Y. P. (2013), Modernizatsiia derzhavnoho upravlinnia ta ievropejs'ka intehratsiia Ukrainy [The Modernization of public administration and European integration of Ukraine], NAGA, Kyiv, Ukraine.

4. Litwin, N. M. (2004), "Theoretical and organizational bases of interaction of the State border service of Ukraine with other military departments of the organization to the solution of problems of protection of the State border of Ukraine", Science. VSN.Honor and law, vol. 2, pp. 3 — 7.

5. Mikryukov, V. Y. (2002), Teoryia vzaymodejstvyia vojsk [Theory of interaction forces], Academic book, Moscow, Russia.

6. President of Ukraine (2012), Decree "Strategy of national security of Ukraine", available at: http:// zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/20075 (Accessed 20 May 2016).

7. Sytnik, G. P. (2012), Derzhavne upravlinnia u sferi natsional'noi bezpeky (kontseptual'ni ta orhanizatsijno-pravovi zasady) [Public administration in the sphere of national security (conceptual and legal basis)], NADU, Kyiv, Ukraine.

8. Tyutyunnik, V. and Gorovenko, V. (2014), "Ukraine is again facing a choice: "anti-terrorist operation or a state of emergency or martial law?", available at: http:// www.defense-ua.com/rus/hotnews/id=41928 (Accessed 20 May 2016).

9. Shapovalova, I. A. (2009), "Interaction of subjects of the service and combat activity in the conditions of emergency situations of technogenic and natural character", Krymsk. legal. VSN, vol. 3 (7), pp. 194 to 200.

10. Shevchenko, O. V. (2012), Vzaiemodiia Sluzhby bezpeky Ukrainy z pravo-okhoronnymy ta inshymy derzhavnymy orhanamy: postanovka problemy [Interaction of the security service of Ukraine with law enforcement and other state authorities: the problem], Acad. EXT. troops of MIA of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2016 р.

УДК 351.84

І. С. Бандура,
аспірант, Академія муніципального управління, м. Київ

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЕФЕКТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

I. Bandura,
a graduate student of the Academy of Municipal Administration, Kyiv

SOCIAL STATE AS A RESULT OF EFFECTIVE SOCIAL POLICY

Визначено, що зміст державної соціальної політики реалізується в трьох основних формах: фінансовій, організаційно-економічній та інституціональній. Форми включають у себе методи, а методи, в свою чергу, включають інструменти державного впливу, доцільність яких визначається історичними і соціально-економічними умовами, що в сукупності розкриває зміст державної соціальної політики. Аналіз світового досвіду показав, що існуючі форми, методи і інструменти реалізуються в рамках різноманітних соціальних програм (програми страхування, соціального забезпечення та соціальної допомоги, розвитку освіти, медицини), що фінансуються у формі державних соціальних витрат. Дослідження процесу розвитку соціальної політики дозволило встановити, що одними з перших соціальних програм були програми медичного страхування, надання безкоштовної медичної допомоги, страхування від нещасних випадків на виробництві, пенсійного забезпечення, страхування по безробіттю.

Determined that the content of the social policies implemented in three main forms: financial, organizational, economic and institutional. Forms include techniques and methods, in turn, include instruments of state influence, the feasibility of which is determined by historical and socio-economic conditions, all of which reveals the content of social policies. Analysis of international experience has shown that the existing forms, methods and tools implemented in the various social programs (insurance programs, social security and social assistance, development of education, medicine), financed through public social spending. The study of the development of social policy revealed that one of the first social programs have health insurance program, providing free medical care, insurance against accidents at work, pensions, unemployment insurance.

Ключові слова: соціально-економічні закономірності, економічна еволюція, суспільна формація, параметри соціального розвитку, інструменти соціальної політики держави.

Key words: socio-economic patterns, economic evolution, social order, the parameters of social development, social development options, instruments of social policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ І ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Дослідження еволюції змісту державної соціальної політики показало, що її розвиток підпорядковано певним соціально-економічним закономірностям, під якими розуміються об'єктивно існуючі необхідно повторювані відносини між явищами і процесами суспільного життя, що випливають з їх внутрішньої природи і виражають поступальний розвиток історії; відома правильність, регулярність послідовності або співіснування соціальних явищ,

обумовлена одним чи декількома законами. Ідея детермінованості розвитку суспільства, глибоко проникла в суспільну свідомість епохи, становлення капіталізму, зіграла прогресивну роль у розвитку суспільних наук.

Як встановив К. Маркс, у житті суспільства дія законів проявляється у вигляді тенденцій, тобто закони визначають основний тренд розвитку суспільства, що не охоплюючи і не зумовлюючи безлічі випадковостей і відхилень, саме через ці випадковості і відхилення необхідність пробиває собі дорогу як закон. Тому в розвитку економіки мають місце як динамічні, так і статистичні закономірності. У застосуванні до масових явищ доречно говорити про статистичні закономірності з неоднозначною зв'язком між цими станом економічної системи і її наступними станами, що допускають індивідуальні відхилення, через які прокладає собі дорогу тенденція. Статистичні закономірності як імовірнісна форма прояву закономірного зв'язку між попередніми і наступними станами системи діють у складних соціально-економічних системах з великим числом елементів на досить великих просторово-часових інтервалах їх розвитку. Якщо ж розглядати окремі етапи процесу розвитку, то вони підкоряються динамічним закономірностям як формі причинних зв'язків, при якій цій стан системи однозначно визначає її наступний стан.

Розвиток соціальної політики визначається як статистичними, так і динамічними закономірностями економічної еволюції. Динамічні закономірності економічного розвитку проявляються в існуванні різних економічних моделей, які реалізуються в різних країнах, у результаті економічні, політичні, історичні, інституціональні умови держав, що склалися в них уявлення про справедливість, як правило, однозначно визначають подальший розвиток і особливості національної моделі соціальної політики на нетривалих тимчасових інтервалах: у коротко- і середньостроковому періодах. А статистичні закономірності економічного розвитку визначають реалізовані з безлічі тенденції, які можна виявити, розглядаючи економічну динаміку і її вплив на розвиток соціальної політики на досить великих просторово-часових інтервалах і визначаючи загальні, повторювані риси незалежно від національної моделі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Дослідженню проблематики державної соціальної політики присвячено низку робіт зарубіжних і вітчизняних авторів, а саме: С. Биховського, Н. Григор'євой, О. Дація, Дж.-П. Дюмона, М. Корецького, Х. Ламперта, М. Латиніна, І. Рудкевич, Т. Сидориной, Є. Шмідта та ін. Враховуючи значні відмінності в рівні соціального розвитку держав-членів ЄС, багато дослідників бачать вихід у використанні різних інтеграційних моделей.

МЕТА СТАТТІ

В якості мети обрано дослідження параметрів поняття "соціальна держава" і визначення особливостей сучасного стану соціальної політики країн які входять до Європейського Союзу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Кожне наступне покоління людей діє в умовах, успадкованих ними від минулого. Це створює спадкоємність в історії і детермінує її загальний напрям. Люди не можуть довільно змінити характер суспільного ладу, при якому вони живуть. Суспільні ідеї, політичні установи і руху самі детерміновані об'єктивними умовами суспільного буття. Спільні риси, що повторюються в різних країнах, що знаходяться на однаковій ступені історичного розвитку, у К. Маркса фіксуються в понятті суспільної формації. Кожна формація являє собою цілісну соціальну систему з певною, їй одній притаманною, єдністю елементів і структури. У той же час кожна формація є закономірним щаблем поступального розвитку всесвітньої історії. Тому поняття закономірності розвитку суспільства тісно пов'язане з поняттям прогресу.

Погляд на розвиток суспільства як на природно-історичний процес не означає, що хід історії зумовлений заздалегідь і здійснюється з фатальною неминучістю. Закони суспільного розвитку — це закони-тенденції, які визначають розвиток масових явищ, які не відображаючи різноманіття діяльності кожного окремого індивіда. Конкретний результат кожного такого соціального процесу залежить не тільки від загальних законів, а й від конкретних умов його протікання. В громадському житті постійно складаються різні можливості, але яка з них реалізується багато в чому залежить від свідомої діяльності людей. Тому детермінізм не тільки не заперечує активної ролі суб'єктивного фактора, але, навпаки, органічно включає його в детермінацію соціальних явищ.

На думку К. Маркса, політика детермінована рухом економічних процесів і виступає як надбудова над економічним базисом суспільства: "сукупність <."> Виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому вивищується юридична і політична "і якому відповідають певні форми суспільної свідомості" [1, с. 24].

Наукове визнання закономірностей суспільного розвитку та їх безпосереднього впливу на соціальну політику означає можливість пізнання цих закономірностей, а також використання в практичній діяльності людей. Останнє, в зокрема, передбачає встановлення причин реалізованих тих чи інших заходів соціальної політики в минулому і сьогоденні, прогнозування тенденцій суспільного розвитку, а також розробку науково обгрунтованих

методів та інструментів ефективного управління параметрами соціального розвитку.

Динамічні закономірності соціально-економічного розвитку знаходять прояв у існуванні різних національних моделей економіки, які реалізуються в різних країнах і показують, що певною мірою держава готова взяти участь у вирішенні соціальних проблем і які дозволяються протиріччя між ефективністю і справедливістю. Ці фактори визначають конкретний склад форм, методів та інструментів державної соціальної політики, які застосовуються в різних країнах. Кожна держава формувала свою систему методів та інструментів для досягнення цілей соціальної політики, виходячи з конкретно-історичних і соціально-економічних умов розвитку. В результаті в процесі розвитку сформувався певний комплекс форм, методів та інструментів державної соціальної політики.

Зміст державної соціальної політики реалізується в трьох основних формах: фінансовій, організаційно-економічній та інституціональній. Форми включають у себе методи, а методи, в свою чергу, включають інструменти державного впливу, доцільність яких визначається історичними і соціально-економічними умовами, що в сукупності розкриває зміст державної соціальної політики. Аналіз світового досвіду показав, що існуючі форми, методи і інструменти реалізуються в рамках різноманітних соціальних програм (програми страхування, соціального забезпечення та соціальної допомоги, розвитку освіти, медицини), що фінансуються у формі параметрами соціального розвитку. Дослідження процесу розвитку соціальної політики дозволило встановити, що одними з перших соціальних програм були програми медичного страхування, надання безкоштовної медичної допомоги (Німеччина, 1880 р.), страхування від нещасних випадків на виробництві (Німеччина, 1884 р.; Італія, 1898 р.), пенсійного забезпечення (Німеччина, 1889 р., Великобританія, 1908 р.), страхування по безробіттю (Великобританія, 1911 р., Італія, 1919 р.) [2, с. 89].

Розглянемо сформовані на сьогодні основні форми, методи та інструменти соціальної політики держави. Інституційна форма характеризує такий аспект змісту соціальної політики, який пов'язаний зі створенням і формальним закріпленням державою правил і норм, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування ринкової системи, здатної створювати позитивні соціальні ефекти. Для цього існують законодавчі та нормативно-правові акти, що визначають правомочності власності "порядок функціонування приватних підприємств, банківської системи в рамках нормативно-правових методів, а також безпосередню адміністративну діяльність державних структур з регулювання відносин у соціальній сфері. Нормативно-правові методи включають в себе законодавчі та інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини у соціальній сфері. Адміністративні методи спрямовані на регулювання і регламентування діяльності різних державних служб і структур в соціальній сфері (наприклад, діяльність служби соціального захисту населення).

Організаційно-економічна форма використовується державою для досягнення цілей і завдань у соціальній сфері, і включають виробничий і контрактний методи, використовувані в громадському секторі, а також методи планування і прогнозування, застосовувана в приватному секторі економіки. Зазначені цілі досягаються в рамках двох методів: виробничого і контрактного [3]. Перший метод полягає в безпосередньому виробництві товарів та наданні послуг державними підприємствами (державою). Цей метод має сенс використовувати тільки в сферах, пов'язаних з виробництвом і споживанням чистих суспільних благ і послуг, де чисто ринкові методи застосовувати неможливо (наприклад, національна безпека). Другий метод — укладання контрактів з приватними підприємствами для організації їх діяльності в соціальній сфері. З метою підвищення ефективності використання цього методу держава проводить тендери, конкурси тощо, аби вибрати найбільш відповідного контрагента. Поширеними інструментами даного методу є привілеї, дотації, субсидії і гарантії. Привілей передбачає надання приватним підприємствам виняткового права на здійснення певних видів діяльності. Дотації та субсидії припускають часткове або повне фінансування приватних підприємств. Гарантії припускають субсидування або дотування не виробників, а споживачів.

Інструментами соціальної політики в рамках методу планування і прогнозування є стратегії і програми розвитку, соціальні програми, прогнози і плани. У них має бути позначено чітке розуміння, як позиціоновані країна або регіон в початковій точці виконання стратегії або програми: положення в світовій і / або національній економіці, зв'язку з зовнішніми ринками та тощо. Відповідно, має бути позначено місце на соціально-економічній карті світу, яке країна або регіон буде займати по завершенні терміну реалізації, стратегії. Також у стратегії повинні бути позначені основні шляхи досягнення поставлених цілей. Програма соціально-економічного розвитку конкретизує положення стратегії. Концепція програми позначає, які дії може зробити Уряд (адміністрація регіону) для реалізації її положень.

Центральні органи влади можуть використовувати такий інструмент, як "регіональні програми", які спрямовані на вирішення конкретних соціальних проблем у регіонах, але важливих на державному рівні. У цьому випадку в якості об'єктів політики можуть виступати конкретні території або окремі соціальні організації [4, с. 82].

До методів та інструментів державної політики, спрямованих на створення нормальних соціальних умов, відносяться програми розвитку освіти і охорони здоров'я, забезпечення їх фінансової підтримки, координації державних і недержавних форм і структур соціального захисту населення.

Фінансова форма є основною, через яку проявляється зміст соціальної політики, і складається з повного або часткового фінансування заходів соціальної політики та соціальних програм, що знаходить

відображення в обсязі соціальних витрат держави. Найбільш важливими методами цієї форми є фінансові методи, особливо страхування, а поширеними інструментами: податки, страхові платежі, трансферти, субсидії, пільги і компенсації. Перерозподіл у рамках фінансової форми надає опосередкований вплив на роботу ринкового механізму. Це пов'язано з тим, що перерозподіл доходів відповідно до пануючих в суспільстві уявлень про справедливість відбувається вже після того, як ринковий механізм здійснив розподіл ресурсів. Ринковий розподіл доходів обов'язково супроводжується так званими "провалами ринку", тому навіть у разі нормального функціонування ринків, втручання держави з метою перерозподілу доходів визнається обгрунтованим, зважаючи на те, необхідність вирішення таких соціальних завдань, як, наприклад, боротьба з бідністю, безробіттям [5, с. 370].

ВИСНОВОК

Особливе місце серед фінансових методів соціальної політики займають соціальне страхування і соціальне забезпечення. Система державного соціального страхування виконує в ринковій економіці дві функції: бере на себе випадки де страхує приватний ринок страхових послуг соціальних ризиків (ризик безробіття і деякі види медичних ризиків), а також перерозподіляє доходи від багатих до бідних. Що стосується соціальної допомоги (соціального забезпечення), то вона фінансується не з страхових внесків, а з податкових надходжень. Найбільш поширеними інструментами надання соціальної допомоги є грошові трансферти (соціальні допомоги, субсидії та інші виплати) і натуральна допомога (товари: медикаменти, паливо, продукти харчування; послуги: деякі види медичної допомоги).

Державне соціальне страхування — форма соціального забезпечення, здійснюваного за рахунок коштів державних позабюджетних фондів. Державне обов'язкове соціальне страхування є частиною державної системи соціального захисту населення, специфіку якої визначає страхування працюючих громадян від можливої зміни матеріального і (або) соціального стану, в тому числі з незалежних від них обставин. Обов'язкове соціальне страхування являє собою систему створюваних державою правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на компенсацію або мінімізацію наслідків зміни матеріального і (або) соціального становища працюючих громадян чи інших категорій громадян внаслідок визнання їх безробітними, трудового каліцтва або професійного захворювання, інвалідності, хвороби, травми, вагітності та пологів, втрати годувальника, а також настання старості, необхідності отримання медичної допомоги, санаторно-курортного лікування і настання інших установлених законодавством соціальних страхових ризиків, що підлягають обов'язковому соціальному страхуванню.

Іншим видом соціального страхування, що забезпечує соціальний захист, є державне соціальне страхування по безробіттю. У розвинених країнах воно було введено в 20—30 роках XX століття. Призначення допомоги по безробіттю пов'язано з виконанням ряду вимог, які істотно обмежують коло осіб, яким воно може бути виплачено. Працівник, який звернувся за допомогою, повинен мати певний стаж, отримувати необхідний мінімум заробітної плати за певний період (квартал, рік). Тривалість кваліфікаційного стажу в різних країнах неоднакова, так само як і тривалість виплати допомоги (від 13 до 52 тижнів в Німеччині, до 26 тижнів в середньому в більшості штатів США, Італії, Японії). Значна частка виплат допомоги з безробіття припадає на державу. У Швеції, зокрема, допомоги по безробіттю лише на 15% погашаються за рахунок страхових внесків і на 85% — за рахунок державних коштів, що складаються з обов'язкових внесків підприємців і податків.

Література:

1. Сидорина Т.Ю. Социальная структура российского общества: вызовы социальной политике / Т.Ю. Сидорина // Мир России. — 2005. — № 4. — С. 22—29.

2. Dumon J.-P. Les systemes de protection sociale en Europe / J.-P. Dumon. — Paris: Economica, 1998. — P. 126.

3. Григорьева Н.С. Социальные потребности и социальная политика в достижении благосостояния: роль международных организаций в реформе социальной сферы стран переходной экономики / Н.С. Григорьева / Государственное управление. Электронный вестник // Вып. № 6. — 10 августа. — 2011 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://e-journal.spa.msu.ru/images/File/grigorjeva.pdf

4. Waddock S.A. Understanding Social Partnerships: An Evolutionary Model of Partnership Organizations / S.A. Waddock // Administration & Society. — 1989. — Vol. 21, No. 1. — P. 78—100.

5. Alexander J. Public-Nonprofit Partnership: Realizing the New Public Service / J. Alexander, R. Nank //Administration & Society. — 2009. — Vol. 41, No. 3. — P. 364—386.

References:

1. Sidorina, T. Ju. (2005), "The social structure of Russian society: Challenges to Social Policy", Mir Rossii, vol. 4, pp. 22—29.

2. Dumon, J.-P. (1998), Les systemes de protection sociale en Europe, Economica, Paris, France.

3. Grigor'eva, N.S. (2011), "Social needs and social policies to achieve well-being: the role of international organizations in the reform of social transition economies", Gosudarstvennoe upravlenie, [Online], vol. 6, available at: http://e-journal.spa.msu.ru/images/File/grigorjeva.pdf (Accessed 10 Aug 2011).

4. Waddock S.A. (1989), "Understanding Social Partnerships: An Evolutionary Model of Partnership Organizations", Administration & Society, Vol. 21, No. 1, pp. 78—100.

5. Alexander, J. and Nank, R. (2009), "Public-Nonprofit Partnership: Realizing the New Public Service", Administration & Society. Vol. 41, No. 3. pp. 364—386.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2016 р.

УДК 336.711.65

Р. О. Баранов,
аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою,
Національна академія державного управління при Президентові України

МЕХАНІЗМИ ВІДМИВАННЯ ГРОШЕЙ З ВИКОРИСТАННЯМ НЕЛЕГАЛЬНИХ СХЕМ ГРОШОВИХ ПЕРЕКАЗІВ

R. Baranov,
Postgraduate student of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

MECHANISMS MONEY LAUNDERING SCHEMES USING ILLEGAL MONEY TRANSFERS

Розвиток трудової міграції, зовнішньої торгівлі стимулюють попит на послуги платіжних систем, у тому числі внаслідок традицій та інших факторів зберігається попит населення і дрібних торгівців на альтернативні системи грошових переказів на транснаціональному рівні. Поряд з цим зростає активність терористів, кримінальних кіл у розробці схем розрахунків та платежів, які дозволяють уникати контролю з боку держави. Використання альтернативних схем грошових переказів для відмивання брудних грошей та фінансування набувають значення проблеми глобального рівня. Найбільш популярною схемою вважається "хавала", яка має давню історію і розповсюджена у ісламських країнах, або в тих юрисдикціях, де проживають мусульмани, але також слід відзначити аналогічні схеми у Китаї та Африці. Користувачами таких схем є переважно трудові мігранти, дрібні торгівці, але й кримінальні елементи та терористи. Розвиток неофіційних (альтернативних) систем грошових переказів пов'язаний з причинами фінансового, кримінального характеру та комфортності. Держава має застосовувати комплексний підхід щодо таких схем, включаючи санкції та стимулювання розвитку та популяризації офіційних систем. Надмірне регулювання може змусити систему "хавала" та інших провайдерів аналогічних послуг піти повністю в тінь і зробити їх ще більш уразливими для ризиків відмивання грошей.

Development of labor migration and foreign trade stimulate demand for services of payment systems, as well as saving traditions and other factors maintain needs of households and small traders in alternative remittance systems at transnational level. Along with activity of terrorists, and criminal circles increased in the designing settlement and payment schemes which would allow to avoid state control. The use of alteranative money remittance schemes for money laundering and financing of emerging reached global level of issue. The 'hawala', which considered as the most popular scheme, has a long history and widespreaded in Islamic countries or in jurisdictions where Muslims live, but also should be paid attention to similar schemes in China and Africa. Users of such schemes are mostly migrant workers, small traders, but also criminals and terrorists. The development of informal (alternative) money transfer systems linked to financial reasons, criminal character and comfort. Therefore the state should adopt an integrated approach to such schemes, including sanctions and incentives for the development and popularization of formal systems. Excessive regulation could force 'hawala' and other providers of similar services go fully into the shadow and make them more vulnerable to the risks of money laundering.

Ключові слова: грошові перекази, платіжні системи, протидія відмиванню брудних грошей, боротьба з фінансуванням тероризму, економічна злочинність, регулювання фінансових ринків.

Key words: remittances, payment systems, anti-money laundering, terrorist financing, economic crime, regulation of financial markets.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Великі обсяги грошових переказів проводяться поза сфери нагляду офіційною системою, представляючи собою загрозу відмивання грошей і фінансування тероризму (ВГ/ФТ). Окрім трудових мігрантів, також фізичні та юридичні особи, які прагнуть уникнути сплати податків та митних зборів, використовують неофіційні канали грошових переказів, включаючи систему "хавала" та її аналоги. Складність визначення самого феномену пов'яза-

на з тим, що грошові перекази типу "хавала" проводяться в деяких країнах офіційно зареєстрованими особами, проте, як правило, відносяться до тіньової економіки, такі системи мають непрозору структуру, мають національну (етнічну, конфесійну, регіональну) специфіку. Це явище представляє проблему не лише для країн з перехідною економікою, але й для розвинутих країн, які є приймаючими країнами для трудових мігрантів та політичних біженців. Тому необхідна розробка державної політики щодо усунення передумов для використання таких схем для ВГ/ФТ.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ТА ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Ринок грошових переказів в усьому світі дуже активно розвивається, зокрема, внаслідок підвищення мобільності робочої сили та розвитку міжнародної торгівлі. Вітчизняні фахівці більше уваги приділяють приватним грошовим переказам у зв'язку з трудовою міграцією [2; 3], адже у деяких країнах з перехідною економікою обсяги транскордонних переказів трудових мігрантів перевищують 40% ВВП, проте протидія використанню неофіційних схем грошових переказів для відмивання грошей та фінансування тероризму залишається недостатньо вивченою. Схеми альтернативних грошових переказів (далі — САГП) постійно розвиваються та розповсюджуються як компонент тіньової економіки. Системи грошових переказів, за оцінками FATF, є третім за популярністю механізмом відмивання грошей після банківської системи та операцій з готівкою [15]. Неофіційні схеми грошових переказів є предметом досліджень фахівців Світового банку [12], FATF [8], MONEYVAL [14], центральних банків [10], Міжнародної організації з міграції [12]. В Україні ця тема стає особливо актуальною у зв'язку із військовими конфліктами та небезпекою тероризму, а також зростаючими масштабами трудової міграції. Варто відзначити праці В. Куценко [3], О. Підхомного [6], Н. Побулавець [7], присвячені використанню САПГ для відмивання грошей, а також для ухилення від сплати податків та зборів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ціллю статті є аналіз причин та передумов трансграничних напівлегальних та нелегальних схем грошових переказів для відмивання грошей і фінансування тероризму та обгрунтування адекватних заходів держави на національному рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

У будь-якій економічній системі, де існують гроші, люди і підприємства, що бажають перевести гроші один одному, мають скористатися різними способами. Окрім фізичного переміщення грошей самими платниками, у цивілізованому суспільстві дешевше, зручніше і безпечніше через звичайні банки і інші фінансові установи. Разом з тим, на додаток до звичайної банківської діяльності, гроші та інші цінності можуть бути передані за допомогою використання стародавніх схем, які виникли задовго до появи банків у Південно-Східній Азії, Індії та Ближньому Сході. Такі системи завжди працювали на довірі, давніх традиціях, в межах певних спільнот, використовуючи агентів, які мають домовленості між собою щодо отримання грошей (інших цінностей) від людей в одній країні, а виплачувати гроші (або їх еквівалент) родичам, партнерам або друзям в іншій країні, без необхідних формальностей, які застосовуються для звичайних банківських процедур. У таких САГП розрахунки можуть проводитися з використанням банків або без їх посередництва, з можливостю взаєморозрахунків, задіяння кур'єрів, з наданням супутніх фінансових послуг (порука, обмін валют, застава). САГП адаптують новітні технології, в тому числі засоби зв'язку і кодування, тому помилково їх вважати патриархальними.

САПГ — це будь-яка система, механізм, або мережа людей, яка отримує гроші з метою внесення коштів або еквівалентної вартості, що підлягають сплаті третій особі в іншому географічному місці, або в іншій формі. Експерти FATF визначають САГП як сервіс грошових переказів, пов'язані з певними географічними регіонами або етнічними спільнотами, що забезпечують переказ і одержання грошових коштів або еквівалентних цінностей і здійснюють розрахунки шляхом торгівлі, готівкових платежів і взаємозаліків протягом тривалого періоду часу [6]. У цьому варіанті до САПГ можна відносити навіть несистемні канали грошових переказів, які носять нерегулярний характер, наприклад, передача валютних цінностей через знайомих, які їдуть в іншу країну, і не мають ознак організованих систем. Огляд, проведений Азіатським Банком Розвитку [9], показує, що близько 80% переказів здійснюються шляхом фізичного провезення грошей через кордони самими мігрантами, їхніми друзями та родичами або іншими особами для передачі сім'ям. Решта 20% переказів відправляються через банки і поштові канали переказу грошей.

Оскільки такі системи працюють за межами традиційних банківських систем, то їх часто називають "альтернативним переказом", а у деяких юрисдикціях — "нелегальними" або системою, яка співіснує з банківською (парабанківська система). В публікаціях МВФ та Світового банку САПГ часто називають "неформальними переказами грошей". Деякі експерти називають їх нелегальними (англ. underground). Все ж такі жодне з таких визначень не є буквально точним. У деяких країнах САПГ тісно працюють з банківською системою, навіть мають рахунки в банках. Наприклад, в Австралії від офіційно зареєстрованих САПГ, з 1988 року згідно з законом FTR Act вимагається мати рахунок у банку та перебувати у сфері державного регулювання, звітувати про трансакції, в т.ч. підозрілі в плані відмивання грошей [15]. У багатьох азіатських країнах, наприклад, Пакистані, САГД офіційно реєструються, а Індії, В'єтнамі — реєстрація не вимагається.

Канали трансграничних грошових переказів у будь-якій крані включають офіційні канали (державна та недержавна пошта, банки, компанії з грошових переказів) та неофіційні канали (туристи, контрабандисти, організована злочинність, діаспора, соціальні мережі та різні співтовариства за інтересами). САГП обслуговують певну частину таких переказів, але оцінити точні обсяги операцій вдається лише приблизно, на підставі опитувань. У рамках цієї публікації ми зосереджуємося на міжнародних переказах, але слід враховувати, що САПГ популярні і внутрішніх ринках.

Експерти FATF виділяють одразу кілька причин співіснування САПГ поряд з офіційними системами переказів (рис. 1).

Рис. 1. Причини існування САПГ (результати опитування країн)

Джерело: [7].

Деякі експерти акцентують увагу на макроекономічних передумовах існування САПГ, а саме економічний арбітраж між юрисдикціями [15], вони справедливо підкреслюють, що такі системи здійснюють переказ в інші регоіни дешево та ефективно.

Підхомний О. та Яструбецька Л. називають низку причин розвитку нелегальних платіжних систем [2]: низька вартість послуг з переказу у порівнянні з банківською системою, надійність здійснення фінансових операцій, відсутність документального оформлення фінансових операцій, вигідний в порівнянні з банківським обмінний курс та необмежений режим роботи.

На нашу думку, причини розвитку САПГ слід поділяти на причини фінансового, кримінального характеру та комфортності. Фінансові причини полягають у тому, що в деяких випадках САПГ є більш дешевшим способом задоволення потреби громадян, особливо, якщо це невеликі суми, а передача грошей між родичами та знайомими взагалі може бути безкоштовною. Наприклад, неофіційні постачальники беруть комісію близько 1% (25—50% від тарифів офіційних систем переказу), що значно нижче комісії за формальні грошові перекази (від 2% до 11%) [8]. Крім того, завдяки низьким операційним видаткам, САПГ прибуткові з меншою маржою, ніж офіційні фінансові установи, тому пропонують вигідніші обмінні курси. Кримінальний аспект полягає у прагненні юридичних та фізичних осіб приховувати реальні грошові надходження, використовувати регулятивний арбітраж (наприклад, коли регулятивні механізми в одній країні менш суворі, ніж в іншій) для обходу заборон та регулятивних вимог. У тих країнах (або регіонах країни), де поширена тіньова економіка, бізнес та працівники віддають перевагу неформальним фінансовим трансакціям. Побоювання, що їхні дії можуть стати об'єктом уваги з боку податкових органів, а кошти будуть заблоковані фінансовими установами або владою, стимулюють приховування доходів. Комфортність САПГ полягає у тому, що для переказу та отримання грошей не вимагається документів, а в багатьох випадках гроші передаються особисто відправником (або його агентами) отримувачу. У багатьох народів світу склалися історичні традиції проведення фінансових трансакцій лише через довірених осіб. У деяких віддалених районах немає відділень пошти або банку, і люди часто змушені користуватися неформальними послугами. Наприклад, в Афганістані, де в підконтрольних талібам районах немає банків, САПГ працюють ефективно: платежі проходять продовж 24 годин за комісію в 1% [15]. Для України це набуло своєї специфіки, пов'язаної з закриттям відділень пошти та банків у зоні військового конфлікту, а також популярністю схеми "хавала" серед мусульман (у першу чергу, корінного населення Криму та іммігрантів-торговців з арабських країн, Північного Кавказу і Середньої Азії), громадян КНР та В'єтнаму.

Грошові перекази в Україні є дуже динамічним бізнесом. На кінець 1 кварталу 2015 року в країні функціонувала, за даними Національного банку України, 41 платіжна система, в т.ч. 16 систем, створених нерезидентами. Показово, що на 1174 млн грн. переказів в Україну припадає переказів з України на 229 млн грн., тобто у 5 разів менше [1], проте достовірна статистика нелегальних переказів відсутня. За оцінками Національного банку України, обсяги коштів, що надійшли в країну неформальними каналами (шляхом передавання готівки або матеріальних цінностей від одного домогосподарства іншому), за 2014 рік становили 0,9 млрд дол. США, або 13,7% від загальних обсягів грошових переказів в Україну. Достовірність таких цифр нам здається сумнівною, оскільки не проводяться систематичні обстеження ринку грошових переказів. За даними Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку (IFAD) Україна є лідером в Європі за отриманими грошовими переказами — 7,6 млрд дол. США. Чисельність українських трудових мігрантів, за різними оцінками, коливається від 5 до 7 млн осіб. Найбільшими приймаючими країнами є Росія, Польща, Італія та Чехія. Якщо припустити, що середня сума грошового переказу від 1 працівника на місяць складає близько 200 євро, то за нашими оцінками, щорічно через САПГ надходить в Україну до 2,5 млрд євро (до15% від всіх надходжень від емігрантів). Таку оцінки слід скоригувати, оскільки "заробітчани" з країн Південної Європи та ФРН особисто гроші практично не

привозили, за даними МОП [2], тобто перекази заробітчан надходили переважно офіційними каналами. Проте з точки зору протидії ВГ/ФТ проблему представляє відсутність даних про грошові перекази з України різними САПГ, а також чисельність іноземних громадян, які працюють легально або нелегально в Україні.

Потреба у послугах таких систем виникає у різних категорій економічних суб'єктів, включаючи підприємців, туристів, мігрантів. Ми вважаємо, що слід враховувати наявність одразу кількох причин у кожної категорії клієнтів САГП. Законослухняні особи можуть користуватися альтернативними способами переказу грошей у ситуаціях час від часу, коли не потрапляють в регіони, де немає зручного доступу до банків або інших фінансових установ. Інші категорії населення, включаючи дрібних торговців, більше довіряють конкретним САГП, що обслуговують певні спільноти (діаспори, етноси, конфесії). Третя категорія включає осіб, що прагнуть уникнути валютного контролю, сплати податків та накладених санкцій. З точки зору національної безпеки найбільшу проблему представляють грошові перекази, пов'язані з певним нелегальним бізнесом, корупцією або з політичними особами. Користувачами САПГ є різні категорії осіб: трудові іммігранти, дрібні торговці; ісламські банки для міжбанківських розрахунків; компанії з експлуатації природних копалин для переказів грошей на лізинг обладнання; терористи та наркоторговці. САПГ можуть використовуватися у незаконних цілях для нелегальної зовнішньої торгівлі, відмивання грошей та ухилення від санкцій.

Легальні трудові мігранти більшою мірою користуються офіційними системами переказів. Це пов'язане, на нашу думку, з тим, що трудові мігранти проводять перекази на регулярній основі, прагнуть отримати більшого рівня безпеки і здатні довести законний характер своїх доходів [9]. САПГ також надають інші (супутні) послуги: обмін валют, надання позик, торгових гарантій та зберігання грошей. В деяких країнах оператори САПГ можуть працювати під легальним прикриттям як ломбарди, пункти обміну валют, туристичні агентства або магазини мобільного зв'язку.

Фахівці FATF поділяють САПГ на три типи: легітимні, частково легітимні та нелегітимні [7]. Перші відносяться до розрахунків всередині родини або племен, обслуговують легітимних клієнтів і визнаються, але не регулюються державою, можуть відкрито рекламувати свої послуги і бути добре відомими для клієнтів. Такі схеми документують трансакції, але завжди працюють виключно на основі довіри, проводять розрахунки через банки, а тому існує можливість виявляти підозрілу активність. Напівзаконні схеми обслуговують легітимних клієнтів, але незаконно використовуються для переказу грошей за кордон. Незаконні САПГ створюються для обслуговування злочинних елементів. Законні та незаконні прибутки змішуються у САПГ, наприклад, послугою грошового переказу може скористатися і легальний мігрант, і злочинець. Дуже часто незаконні САПГ переходять під повний контроль організованих злочинних груп, що обслуговують наркотрафік, торгівлю людьми та зброєю.

САПГ успішно конкурують з іншими постачальниками таких послуг та мають спільні з ними риси: регулярні перекази фізичних осіб на невеликі суми, присутність у країнах з високою трудовою еміграцією та імміграцією, пропонують законні фінансові послуги. Альтернативні системи розвиваються в тих регіонах, де слабкій офіційний фінансовий сектор. Відмінністю таких систем від офіційних є робота у рамках певної спільноти (навіть з етнічною або релігійною дискримінацією), з мінімальним документуванням трансакцій, часто без реєстрації та звітності перед регулятором і органом фінмоніторингу, відсутністю офіційної ідентифікації клієнта.

В усіх видах схем використовуються кодовані повідомлення та іноді грошові кур'єри (перевізники валюти на оптові суми). САПГ проводять (1) прості двосторонні угоди або (2) складні угоди із взаєморозрахунками, за участь трьох і більше сторін. САПГ можуть відправляти одним переказом суми, отримані від різних відправників-фізичних осіб, через міжнародну банківську систему та використовувати кліринг через платежі на користь третіх сторін. Чимало САПГ використовують для розрахунків еквівалентну вартість замість грошових інструментів, наприклад, зарахування в погашення боргу, продаж товарів. Такі системи засновані на переказі грошових коштів шляхом повідомлень і підтвердження електронною поштою, факсом, телефоном, skype зв'язком, соціальній мережі. Матеріальні цінності переміщаються з країни в країну без супровідних фінансових документів.

Не існує ніяких боргових інструментів, якими обмінюються брокери ("хаваладари"). Угоди виконуються виключно на репутації системи (брокера) і під її гарантії. Оскільки ця система не залежить від правового забезпечення вимог і держави, то може працювати навіть за відсутності юридичних норм і банківської системи. Клірингові розрахунки між брокерами відбуваються через певні періоди. За схемою "хавала" клієнт-відправник звертається до нелегального брокеру, який після отримання грошей відправляє своєму партнерові в країні призначення платежу повідомлення, яке містить суму, ім'я одержувача платежу і код. Для отримання грошей реципієнт звертається до місцевого нелегального брокера і називає код платежу, щоб отримати цінності. У рамках цієї публікації варто зосередитися лише на основних видах операцій, які можуть використовуватися для ВГ/ФТ. У таких схемах беруть участь 6 ключових осіб: злочинець (отримує доходи), контролер (збирає надходження від злочинців), колектор (приймає гроші та розміщує за вказівкою контролера), координатор (керує процесом відмивання грошей), відправник (відправляє гроші за призначенням), отримувач (приймає переказ грошей або інших цінностей). Для передачі грошей без документів в кримінальних САПГ використовують у якості розпізнавального знаку банкнота з вказаним номером, також повідомляється номер мобільного телефону, з якого буде дзвонити отримувач, та код переказу (табл. 1).

Метою фінансування тероризму є зібрання грошей з різних джерел, в тому числі законних таких, як благодійні організації, використовуючи як легальні, так і нелегальні методи, а потім проведення своїх операцій за планами своїх угрупувань. Сума грошей, яка використовується для фінансування терактів, може бути невеликою, особливо в порівнянні з сумами відмивання грошей, і тому їх практично неможливо виявити іншим способом, ніж розслідуванням. Оскільки пункти сервісу САПГ працюють у торговельних центрах міст, то вони потенційно можуть бути залучені на всіх етапах відмивання грошей. Для цілей розміщення брудних грошей у фінансовій системі кошти з різних джерел може змішу-

Таблиця 1. Основні методи, що використовуються для переказів з метою ВГ/ФТ у САПГ

Призначення	Методи
Для переказу прибутків від злочинної діяльності	Використання підприємств, які розміщують гроші у банку для переказу третім сторонам. Передача готівки іншим особам для офіційних грошових переказів. Внесення готівки на банківських рахунок від імені контролера. Перевезення готівки кур'єрами або в товарній масі. Укладання договору між злочинцем та контролером на експорт товарів або послуг. Переведення надходжень від продажу наркотиків на підставних осіб для внесення на рахунок у банки
Ухилення від санкцій	Проведення розрахунків особами з країн, що підпадають під санкції, через систему грошових переказів дрібними сумами
Фінансування тероризму	Переведення грошей від терористичних організацій на виконавців терактів в інших країнах

Джерело: складено автором за даними [7].

ватися з легальними надходженнями, наприклад, доходами від зовнішньоторговельних операцій.

САПГ однаково вразливі до небезпеки використання їх кримінальними елементами, так як і звичайні фінансові установи. Враховуючи, що всі фінансові транзакції здійснюються методом взаємозаліку або при особистих зустрічах, то відстежити ці потоки державні контрольні органи не в змозі. FATF також визнає нагляд за САПГ вкрай неефективним. Проблему представляє саме використання таких схем для відмивання грошей, фінансування тероризму і для уникнення сплати податків. Державний бюджет країни втрачає значні надходження від несплати податків і зборів. Відсутність доступних записів і контролю в САПГ роблять неформальні канали переказу грошей більш уразливими з погляду зловживання злочинцями з метою відмивання грошей та фінансування тероризму. Перекази можуть дробитися або здійснюватися одночасно через декілька каналів.

Нову загрозу для фінансової безпеки країни представляє бурхливий розвиток цифрових грошей (типу біткоін), а також платежів всередині соціальних мереж та порталів. Зокрема нещодавно запущена платіжна система на сайті Однокласники (понад 40 млн підписантів), популярною є система Яндекс. В Україні електронних грошей можуть бути лише банки, це дозволяє обмежити дерегуляцію ринку для САПГ.

Заходами боротьби держави з використання САПГ для ВГ/ФТ є, по-перше, покарання учасників таких схем; по-друге, стимулювання розвитку офіційних систем грошових переказів; по-третє, відновлення довіри населення до банків та інших фінансових установ. У багатьох країнах проти осіб, що займаються нелегальними грошовими переказами, встановлені високі штрафи (від 5 тис. євро в Болгарії до 465 тис. євро на Мальті) або заміна на тюремне ув'язнення строком до 5 років [14]. У якості заходів державної політики ми пропонуємо: спростити загальні вимоги до офіційних систем переказів щодо збору деяких відомостей від клієнтів, а також вимоги до ідентифікації осіб для сум грошових переказів у еквіваленті 100 дол. США; лібералізувати вимоги до клієнтів (платників) при переказі коштів через банківські рахунки на комерційні цілі; стимулювати розвиток безготівкових розрахунків та платежів; популяризувати формальні канали переказу грошей; запровадити офіційну реєстрацію САПГ; проводити регулярне опитування підприємців та громадян; стимулювати легальну трудову міграцію та обмежувати (забороняти) нелегальну зайнятість; підвищувати ефективність правоохоронних органів у виявленні осіб, які пропонують такі послуги. Також слід запровадити моніторинг САПГ, особливо в регіонах, де висока концентрація трудових мігрантів та біженців, а також в регіонах, які є постачальниками робочої сили за кордон. У багатьох країнах правоохоронні органи замовляють обстеження ринку САПГ шляхом опитування: в Британії — огляд 2015 року охопив діаспори з Гани, Румунії, Сомалі та Бангладеш [11].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ми вважаємо, що САПГ слід віднести, з одного боку, до "тіньового фінансового бізнесу" (shadow banking), а з іншого боку — до ісламського банкінгу (оскільки неофіційним центром найбільш популярної САПГ "хавала" є арабське місто Дубаї). В Україні слід підвищити роботу з легалізації трудових мігрантів, що працюють за кордоном, а також тих іноземців, хто займається підприємницькою діяльністю або працює за наймом в Україні. Особливу увагу державним органам слід приділити факторам популярності САПГ серед трудових мігрантів, а також серед кримінальних кіл, зокрема, ідентифікації ознак відмивання брудних грошей, подальшому обмеженню готівки з розрахунках та диференційованому підходу до ідентифікації клієнтів залежно від розміру сум переказу. Необхідно запровадити моніторинг платіжних систем в Інтернеті у зв'язку з тим, що їх популярність серед злочинців буде зростати.

Боротьба з відмиванням коштів та фінансування тероризму з використанням альтернативних систем грошових переказів вимагає синхронізованих дій з боку правоохоронних органів, державної служби фінансового моніторингу і регулюючих / наглядових органів. Зміцнення фінансової стабільності, підвищення довіри до фінансових установ, зниження тарифів грошових переказів у офіційних системах, згортання тіньової економіки позитивно вплинуть на скорочення обсягів операцій в САПГ. Надмірне регулювання може змусити ці системи піти повністю в тінь і зробити їх ще більш уразливими для ризиків відмивання грошей.

Література:

1. Національний банк України. Огляд приватних грошових переказів в Україну [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208358

2. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. — Будапешт МОП, 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ifrro.org.

3. Куценко В.О. Тенденції розвитку світової системи грошових переказів/ В.О. Куценко // Збірник наук. праць Національного університету ДПС України. — 2010. — № 2. — С. 131—138.

4. Максимович В., Яненко І. Грошові перекази трудових мігрантів як перспективав фінансового забезпечення інвестиційних потреб держави // Економіст. — № 5, 2015. — С. 25—27.

5. Огієнко А.В., Огієнко М.М. Вплив грошових переказів трудових мігрантів України на розвиток економіки // Наукові праці. Економіка. — Т. 247, № 235. — 2014. — С. 41—44.

6. Підхомний О., Яструбецька Л. Фіскальні аспекти фінансового моніторингу в умовах глобалізації // Вісник Львівського університету. — Серія економічна, 2008. — Вип. 40. — С. 323—326.

7. Побулавець Н.Л. Вплив грошових переказів трудових мігрантів на економіку / Н.Л. Побулавець // Збірник наук. праць Національного університету ДПС України. — 2013. — № 2. — С. 137—143.

8. Роль систем "Хавала" и других аналогичных услуг в отмывании денег и финансировании терроризма. — Октябрь. — 2013. — Доклад Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (FATF) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.fatf-gafi.org

9. Hyun H. Son. Conditional Cash Transfer Programs: An Effective Tool for Poverty Alleviation? — ERD Policy Brief. — Series No. 51. — July 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.adb.org/sites/default/files/publication/28104/pb051.pdf

10. Kosse A. and Vermeulen R. Migrants' Choice of Remittance Channel: Do General Payment Habits Play a Role? — DNB Working Papers. — 2 April. — 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dnb.nl/binaries/Working%20Paper%20375_-tcm46-287555.pdf

11. Migrants' remittances from the United Kingdom. — The World Bank. A Greenback 2.0 Report. — July. — 2015.

12. Migrants and Cities: New Partnerships to Manage Mobility. — World Migration Report 2015. International Organization for Migration (IOM) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://publications.iom.int/system/files/wmr2015_en.pdf

13. Migration and remittances: recent developments and outlook. — Migration and remittances team, Development prospects group. — April. — 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.worldbank.org/migration

14. Money Laundering through Money Remittance and Currency Exchange Providers. — 2010. — MONEYVAL and FATF/OECD [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/Typologies/RepTyp_MSBs_en.pdf

15. Rees D. Money laundering and terrorism financing risks posed by alternative remittance in Australia. — Australian Institute of Criminology. AIC Reportsd. Research and Public policy. — Series 106. — 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.aic.gov.ua

References:

1. National Bank of Ukraine (2015), "Overview of private money transfers to Ukraine", available at: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208358 (Accessed 3 October 2015).

2. IFRRO (2013), "Report on methodology and organization of results of modular sample survey on labor miratsii in Ukraine", available at: http://www.ifrro.org (Accessed 3 October 2015).

3. Kutsenko, V. (2010), "Trends in global money transfer system", Zbirnyk nauk.prats' Natsional'noho universytetu DPS Ukrainy, vol. 2, pp. 131-138.

4. Maksymovych, V. and Yanenko, I. (2015) "Money transfers of migrant workers as the prospect of financial provision needs of the state investment", Ekonomist, vol. 5, pp. 25-27.

5. Ohiienko, A. and Ohiienko, M. (2014), " The impact money transfers of labor migrants in Ukraine economic development ", Naukovi pratsi. Ekonomika, vol. 235. - pp. 41-44.

6. Pidhomniy, O. and Yastrubetska L. (2008), "Fiskalni aspekti flnansovogo monitoringu v umovah globalizatsiyi [Fiscal aspects of financial monitoring in the context of globalization]", Lviv, Ukraine.

7. Pobulavets', N. (2013), "The impact money transfers of labor migrants to the economy", Zbirnyk nauk.prats' Natsional'noho universytetu DPS Ukrainy. vol 2. - pp. 137-143.

8. FATF (2015), "The role of systems "Hawala" and other similar services for money laundering and terrorist financing", available at: http://www.fatf-gafi.org (Accessed 3 October 2015).

9. Hyun, H. S. (2008), "Conditional Cash Transfer Programs: An Effective Tool for Poverty Alleviation?", ERD Policy Brief Series vol. 51, available at: http://www.adb.org/sites/default/files/publication/28104/pb051.pdf, (Accessed 6 October 2015).

10. Kosse, A. and Vermeulen, R. (2013), "Migrants' Choice of Remittance Channel: Do General Payment Habits Play a Role?", DNB Working Papers, available at: http://www.dnb.nl/binaries/Working%20Paper%20375_-tcm46-287555.pdf, (Accessed 4 October 2015).

11. The World Bank (2015), "Migrants` remittances from the United Kingdom", A Greenback 2.0 Report.

12. International Organization for Migration (2015), "Migrants and Cities: New Partnerships to Manage Mobility", available at: http://publications.iom.int/system/files/wmr2015_en.pdf, (Accessed 6 October 2015).

13. Migration and remittances team, Development prospects group (2015), "Migration and remittances: recent developments and outlook", available at: http://www.worldbank.org/migration, (Accessed 3 October 2015)

14. MONEYVAL and FATF/OECD (2010), "Money Laundering through Money Remittance and Currency Exchange Providers", available at: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/Typologies/RepTyp_-MSBs_en.pdf, (Accessed 4 October 2015).

15. Rees, D. (2010), "Money laundering and terrorism financing risks posed by alternative remittance in Australia", Australian Institute of Criminology. AIC Reportsd. Research and Public policy series 106, available at: http://www.aic.gov.ua, (Accessed 2 October 2015).

Стаття надійшла до редакції 17.06.2016 р.

УДК 351(338.24)(354)

С. О. Баранов,
аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою,
Національна академія державного управління при Президентові України

УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

S. Baranov,
Postgraduate student of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

TAX EVASION AS A MAJOR FACTOR OF THE SHADOW ECONOMY

Виявлення та покарання ухилення від оподаткування має супроводжуватися аналізом легальних схем уникнення від сплати податків, щоб офіційна реєстрація бізнесу і зайнятості та сплата податків повною мірою були більш вигідними та почесними у суспільстві, ніж тіньова економіка. Головними причинами збереження та постійної адаптації схем оптимізації податків є загальний стан економіки, корупційні та регулятивні ризики бізнесу, бажання підприємців та домогосподарств збільшити свій чистий дохід, недостатній рівень кваліфікації спеціалістів, які здатні виявляти способи ухилення від сплати податків. Розглядається взаємозв'язок понять "податкова оптимізація", "ухилення від сплати податків", "уникнення оподаткування". Ухилення від сплати податків є серйозною перешкодою на шляху просування України в ЄС, оскільки у вітчизняних підприємств може виникати невиправдана конкурентна перевага. Адекватна реакція держави на ухилення від сплати податків вимагає своєчасної ідентифікації фактів використання механізму трансфертних цін, схем кредитування під заставу прав за депозитами тощо. Пропонуються заходи на державному рівні, спрямовані на усунення першопричин ухилення від оподаткування, а також підвищення податкової дисципліни, що не виключає податкової амністії на початковій стадії реформ, вкрай важливо створити ухилення від сплати податків невигідним і негідним зайняттям.

Detection and punishment of tax evasion must be accompanied by analysis of legal schemes for avoidance of tax paying, in order official registration of businesses and employment and corresponding full payment of taxes would be more beneficial and honorable in society than the shadow economy. The main reasons for preservation and continuous adaptation of tax optimization schemes are general state of the economy, corruption and regulatory risks in business, desire of entrepreneurs and households to increase their disposal of net income, insufficient skills of specialists who are able to identify tax evasion. Author considers interrelations between terms of "tax optimization", "tax evasion", and "tax avoidance". Tax evasion is serious obstacle to Ukraine's progress in the EU integration, as domestic enterprises may gain unjustified competitive advantage. The adequate reaction of the government to tax evasion requires timely identification of cases related to transfer pricing framework, lending secured by rights on deposits and so on. The measures at the national level should address primary reasons of tax evasion and improve tax compliance, not excluding the tax amnesty at the initial stage of reform, it is essential to create tax evasion unprofitable and unworthy.

Ключові слова: податки, системи оподаткування, шахрайство, ухилення та уникнення від оподаткування, оптимізація оподаткування, тіньова економіка, податкова амністія.
Key words: taxes, taxation, fraud, evasion and avoidance of tax, tax optimization, shadow economy, tax amnesty.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Ухилення від сплати податків є одним із видів економічних злочинів. Несплачені податки звужують базу надходжень у державному і муніципальних бюджетах, що загострює проблему дефіциту коштів у держави. Збереження цього явища наносить величезну шкоду суспільству, порушуючи нормальні стосунки держави з бізнесом і громадянами. Різниця між уникнення та ухиленням від сплати податків у багатьох аспектах на-

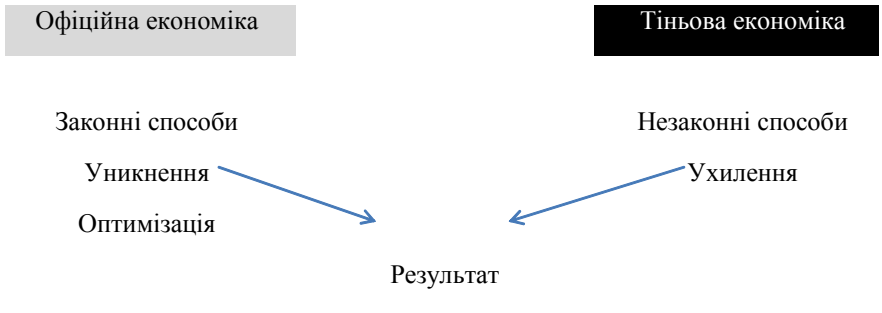

Рис. 1. Класифікація зменшення оподаткування

стільки незначна, що ускладнює податкову політику. Оголошені заходи боротьби з тіньовою економікою не приносять бажаного ефекту з різних причин, серед яких висока здатність тіньової економіки до самовідтворення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ПРОБЛЕМАТИКОЮ ТА ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Причини та форми ухилення від сплати податків досліджують як юристи, так і економісти. Серед вітчизняних учених слід відзначити праці І. Вільцанюка [4], П. Чирухіна [4], В. Лисенка [5], О. Задорожного [5], К. Матвійчука [6], І. Мініна [8], І. Редька [10], О. Шарікова [11], та ін. Разом з тим, зловмисники постійно удосконалюють форми і способи ухилення від сплати податків та інших зборів, а засоби державного регулювання потребують удосконалення. Залишається дискусійним питання про розмежування ухилення та уникнення сплати податків, потребує методологічного та науково-прикладного аналізу питання законного зменшення податкових зобов'язань з боку платників податків. Незважаючи на інтенсивне дослідження проблеми ухилення від сплати податків, це явище залишається дуже поширеним, не тільки в країнах з перехідною економікою, але й в розвинутих країнах. Це пов'язане значною мірою з тим, що удосконалення способів оптимізації випереджає зміни в механізмах оподаткування, стає різновидом фінансового консалтингу для приватних та юридичних осіб.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ціллю статті є визначення природи ухилення від сплати податків суб'єктами підприємництва та населенням, а також розробка підходу до державної політики в цій сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБГРУНТУВАННЯ

Для економічних агентів існує три основні типи зменшення податкових платежів: ухилення від сплати податків, уникнення сплати податків та податкове планування. З одного боку, фірма або індивід (домогосподарство) зацікавлені в отриманні субсидій та доступі до суспільних благ за рахунок бюджетних коштів (захищеність прав, екологія тощо). З іншого боку, будь-якій податок зменшує залишки коштів у розпорядженні економічного суб'єкта, що спонукає його на мінімізацію платежів (податків, зборів, мита тощо). Платники податків до оптимізації оподаткування відносять будь-які дії (законні та незаконні), спрямовані на скорочення платежів і зборів до бюджету. Численні консалтингові фірми пропонують послуги у "законній" оптимізації податків. Існують численні способи незаконного отримання бюджетного відшкодування з ПДВ або компенсації з бюджету податків, нібито сплачених в інших країнах. В економічній літературі відсутній єдиний теоретичний підхід до дослідження проблеми несплати податків та обов'язкових зборів до бюджету в повному обсязі. Економісти, а також публіцисти і політики, часто використовують терміни "ухилення від (сплати) податків" та "уникнення від сплати податків" як синоніми, а також розглядають "податкову оптимізацію" в широкому розумінні як тотожне першим двом поняттям.

Існують законні та незаконні способи зменшення податкового навантаження, але кримінальна відповідальність наступає лише за вчинення злочину, передбаченого ст. 212 Кримінального кодексу України. Ухилення від сплати податків — незаконні способи зменшення платниками податку зобов'язань за податками. Такі, дії підпадають під ст. 212 Кримінального кодексу України — ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів [9]. Об'єктом злочину є встановлений державою порядок оподаткування. Предметом злочину є податки. Для кваліфікації несплати податку як злочину необхідно довести об'єктивну й суб'єктивну його складові. Об'єктивна сторона злочину включає: 1) власне діяння — ухилення від сплати податків; 2) суспільно небезпечні наслідки діяння; 3) причинний зв'язок між діяннями й наслідками. Кримінальними не вважаються ухилення на суму менше встановленого законом розміру. В суб'єктивному плані слід довести намір (навмисність) скоїти правопорушення. Ухилення від оподаткування (повне або часткове) представляє наміри та дії платника, спрямовані на незаконне скорочення розміру своїх зобов'язань зі сплати податків. На рисунку 1 наведено структуру зменшення податкових платежів.

Уникнення податків — мінімізація податкових зобов'язань шляхом використання прогалин, суперечностей нормативно-правових актів. Особливістю цього способу мінімізації є те, що платник податків надає свою звітність податковим органам, тобто працює легально. Підприємці оспорюють у суді претензії податкових органів щодо податкової політики на підприємстві, грунтуючись на принципі "що не заборонене законом, то дозволено". Оптимізація оподаткування (або тотожне йому — уникнення зайвого оподаткування) — це зменшення зобов'язань економічного суб'єкта зі сплати податків (зборів, мита тощо) в межах дотримання чинного законодавства. У разі зміни законодавства певні способи оптимізації оподаткування офіційно визнаються незаконними або стають "морально застарілими", нікчемними для використання.

У свою чергу, оптимізація податків включає себе податкове планування, або управління сплатою податків. Податкове планування (tax planning) — легальний спосіб зменшення податкових зобов'язань, заснований на використанні можливостей, наданих податковим законодавством, шляхом розподілу платежів, виходячи з надходжень економічного суб'єкта, з використанням бухгалтерського обліку. Податкове планування є складовою фінансового менеджменту і на фірмах відноситься до компетенції фінансового менеджера або головного бухгалтера, а у домогосподарствах — до тих членів родин, хто розпоряджається фінансами (у розвинутих країнах нормальною практикою є користування послугами фінансових планувальників).

У зарубіжній практиці податкове планування включає оцінку різних варіантів оподаткування, щоб визначити, як вести бізнес і укладати угоди для того, щоб зменшити або усунути свої податкові зобов'язання. Уникнення від сплати податків знижує податкові зобов'язання шляхом структурування транзакцій, так щоб скористуватися податковими пільгами. Ухилення від сплати податків, з іншого боку, це спроба зменшити свої податкові зобов'язання шляхом обману, махінацій або приховування. Американська податкова служба — Служба внутрішніх доходів (IRS) — відзначає найбільш поширені види злочинної діяльності з порушенням податкового законодавства [14]: свідоме заниження або приховування доходів; ведення подвійного обліку операцій та невірні записи в книгах; наведення неправдивих або завищених відрахувань з прибутку; показ особистих витрат як витрат бізнесу; передача активів або доходів на осіб з пільговим оподаткуванням; проведення фіктивних угод для уникнення зобов'язань.

Податкова оптимізація проходить шляхом виведення грошових коштів з-під оподаткування, переказу грошових коштів у регіон з пільговим оподаткуванням та відстрочення податкових платежів — перенесення на наступні періоди. В якості основних інструментів податкового планування з метою оптимізації податків практики виділяють податкові пільги, планування форм договірних відносин, цінова політика угод.

На проблему правопорушень у сплаті податків слід подивитися з позиції взаємодії бізнесу і держави, громадянина та держави. Громадяни та підприємці тоді будуть мотивовані сплачувати податки, коли у них буде впевненість у тому, що, по-перше, сплачені ними податки спрямовуються за призначенням в інтересах суспільства (платників податків), а також у тому, що ті особи, які ухиляються від сплати податків, не отримують конкретних переваг над тими, хто сумлінно виконує свої обов'язки щодо сплати податків; по-друге, несплата податків принесе багато проблем для платника, в т.ч. доведення права не сплачувати податок, винесення судом рішення про штраф, конфіскацію або закриття бізнесу. Якщо такої впевненості немає, то серед платників податків буде виникати моральне виправдання спробам знайти прогалини в системі оподаткування з метою легальної або напівлегальної мінімізації податків. Може панувати такий настрій, що "тільки наївні та нерозумні платять податки". Крім того, в реальності пільгами в оподаткуванні можуть скористатися лише ті, хто може лобіювати свої інтереси. В результаті дисципліновані платники податків опиняються у гіршому становищі, ніж ті, хто різними шляхами не сплачує або недоплачує податки. Ми пропонуємо це розглядати як рівняння:

Потенційні та реальні вигоди від несплати податків	>	Потенційні та реальні вигоди від сплати податків

Значні вигоди від ухилення не компенсуються повною мірою заходами регулятивної політики держави. На наш погляд, це обумовлено кількома факторами: на рівні економічних суб'єктів наявність прогалин у нормативній базі, високій рівень професійної підготовки фінансових менеджерів, бухгалтерів та консультантів на підприємствах, на рівні держави — недостатня кваліфікація кадрів у податкових та правоохоронних органах, непрозора та непослідовна політика у розпорядженні коштами державного бюджету. Подальше реформування податкової системи в контексті проблеми ухилення від сплати податків повинно бути спрямовано на забезпечення прозорості податкового законодавства і підвищення якості надання суспільних благ як вирішальну мотивацію до сплати податків.

З точки зору аналізу тіньової економіки ми пропонуємо розрізняти схеми, спрямовані на зменшення оподаткування, та схеми, які слугують для повного ухилення від оподаткування. Наприклад, якщо в першому випадку існує зареєстрований суб'єкт підприємництва або найманий працівник, що повідомляє про штучно занижені ним суми для оподаткування (надходжень, певних активів, прибутків), то у другому випадку зареєстрований платник податку не декларує свої реальні доходи (майно, прибутки) або взагалі відсутня реєстрація платника податків: виробництво т.з. "лівої" продукції (не облікованої для офіційної статистики) на легальному підприємстві, отримання прихованої винагороди на виконані послуги, роботи працівником підприємства, виготовлення виробів для домашнього господарства на підприємстві.

В економічній та юридичній літературі головна увага традиційно приділяється податковій оптимізації на рівні суб'єктів підприємництва [10; 11], але варто враховувати, що приватні особи також користуються прогалинами в оподаткуванні. Наприклад, розповсюджене оформлення високого заробітку окремій особі на підприємстві перед виходом її на пенсію з метою отримання у подальшому максимальних пенсійних виплат, але при цьому завищена заробітна плата призначається для отримання іншими особам на цьому підприємстві за вказівкою роботодавця. Для офіційної економіки типовим явищем є використання пільгових категорій платників податків: приватних підприємців на умовах спрощеної системи оподаткування, певних категорій населення з пільгами тощо. Ці категорії платників податків можуть навіть отримувати певну винагороду за свій особливий статус (у вигляді комісії) від зацікавлених сторін.

З точки зору забезпечення інтересів держави оптимізація оподаткування несе лише негативний результат — зменшення надходжень до бюджету. Проте оптимізація видатків є складовою нормального бізнесу, і

означає збільшення винагороди підприємцю за ризик та вивільнення ресурсів для розвитку його бізнесу. Суспільство завжди має шукати оптимального балансу між збільшення податкових надходжень та збереження стимулу для отримання доходів економічними суб'єктами. Як зазначать А. Антонищак та Й. Бучинський, кримінальні провадження щодо ухилення від сплати податків відкриваються за актами податкових перевірок з сумнівними підставами донарахувань податків і безвідносно до будь-якого умислу службових осіб підприємства на ухилення від їхньої сплати, без об'єктивного встановлення конкретної суми ненадходження коштів до бюджету [2]. Тому намагання державних фіскальних служб отримати більше податків постійно стримується захисниками інтересів підприємництва як основи буржуазного (демократичного) суспільства.

В.В. Лисенко та ін. розглядають різні способи ухилення від сплати податків [5], виділяючи податок на додану вартість та податок на прибуток, ідентифікують способи ухилення у відношенні акцизного збору: продаж алкогольних напоїв та тютюнових виробів без марок, фальсифікація митних декларацій імпортерами, фальсифікація даних про кількість виробленої продукції підприємствами-виробниками підакцизної продукції. І. Атаманенко пропонує детальну порівняльну характеристику механізмів зниження податкових платежів (ухилення, уникнення від оподаткування та податкове планування), виділяючи кілька аспектів: вигода суб'єкта за умови успішного застосування, рівень ризику, необхідна кваліфікація персоналу, можливі санкції з боку держави, збитки для держави, вид суб'єктів підприємства, що ними користуються [3]. Податкова мінімізація, на думку деяких економістів, — це такі дії платників податків, які мають на меті граничне зменшення податкових платежів до бюджетів. Податкова оптимізація припускає вибір оптимального варіанта діяльності платника податків, спрямованого на зменшення податкових зобов'язань. Отже, з економічного погляду поняття податкової оптимізації і податкової мінімізації, хоча і можуть перетинатися, але не є тотожними [1]. Податкова (фіскальна) служба в Україні на практиці поєднує поняття "мінімізація (уникнення) податків", "оптимізація оподаткування" з поняттям "ухилення від оподаткування". Схеми оптимізації та мінімізації оподаткування, зводяться до застосування методів [11]: заниження ціни реалізації продукції і послуг; використання транзитних фірм (через які пропускають грошові потоки); застосування розрахунків за операціями з цінними паперами; придбання сумнівних з точки зору фактичного надання і використання у господарській діяльності послуг. Методичні рекомендації № 622 податкової служби України [7] містять ознаки ухилення від оподаткування. До оптимізації оподаткування відносять операції, що формально є законними, однак їх реалізація неможлива без залучення інших суб'єктів господарювання і зазвичай спрямована на перенесення об'єкта оподаткування на інших осіб.

К.А. Матвійчук серед чинників, котрі спонукають платників ухилятися від сплати податків, виділяє [6]: кількість податків та рівень податкових ставок; складність у розрахунках податкових сум; високий рівень нестабільності податкового законодавства; нераціональна структура оподаткування; неефективність податкової служби; низький рівень суспільної свідомості щодо необхідності сплачувати податки; рівень довіри платників до владних структур, котрі виконують функцію розподілу коштів, отриманих від податків; рівень корупції у державі. На нашу думку, ухилення від сплати податків також обумовлені низькою прибутковістю бізнесу та рівнем заробітної плати.

І.Г. Мінін обгрунтовано пропонує ввести в діяльність державної податкової служби автоматичну автоматизовану інформаційну систему, за допомогою якої запровадити системи електронного аудиту і звітності, автоматизувати процедуру обліку та контролю за платниками, забезпечити швидкий обмін інформацією з іншими державними відомствами [8]. В той же час важко погодитися з пропозицією І.Г. Мініна щодо надання органам державної реєстрації права на самостійне скасування державної реєстрації суб'єкта підприємництва у разі встановлення його фіктивності. В якості заходів щодо вирішення проблеми ухилення від сплати податків нами пропонується здійснити комплекс наступних заходів: організоване проведення податкової амністії та спрощення системи оподаткування шляхом її подальшої гармонізації з системами в Західній Європі; удосконалення мотивації та навчання кадрів у податкових та правоохоронних органах; створення сприятливих умов для нагромадження капіталу законними шляхами; пільгові ставки податків на додану вартість і на прибуток для інноваційних підприємств та у виробничій сфері; популяризація легальної зайнятості та легального бізнесу і навпаки — агітація проти нелегального бізнесу і зайнятості; забезпечення прозорості розподілу державних коштів та підвищення рівня контролю їх використання; обмеження безпідставного втручання державних органів в господарську діяльність шляхом перевірок; удосконалення системи звітності підприємств та її обробки для виявлення схем ухилення від сплати податків.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, держави мають спільно зменшити масштаби ухилення та уникнення від сплати податків, караючи перше явище та усуваючи передумови для другого. Слід підвищувати витрати для економічних суб'єктів на ведення тіньового бізнесу та нелегальної зайнятості шляхом активізації діяльності податкових органів у партнерстві з правоохоронними органами не тільки по відношенню до малого, але й до середнього і великого бізнесу, щоб знижувати вигідність правопорушень та напівлегальних схем мінімізації податків. Важливим чинником успіху є очищення влади від корупції та відповідальність розпорядників державних коштів за ефективне використання бюджету перед платниками податків. Варто посилити виховну роботу серед представників бізнесу та широких верств населення щодо необхідності реєстрації діяльності і сплати податків.

Література:

1. Акіншина О.В., Третьякова Л.І. Етапи, способи та інструменти податкового планування на підприємстві // Вісник Львівського політехнічного університету. 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua

2. Антонищак А., Бучинський Й. Щодо поліпшення умов ведення бізнесу в Україні // Юридична Газета. — № 24—25 (470—471). — 16 червня 2015 р.

3. Атаманенко І. Методи оптимізації оподаткування в системі податкового планування [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Visnyk-Lvivskogo-Nats-agrar-univer/APK/2010_2/files/10aisotp.pdf

4. Вільцанюк І., Чирухін П. Боротьба проти ухилення від сплати податків. Інтернет-версія українського часопису "Політика. Право. Життя". — 1/16/2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.polpravozhit.in.ua/2015/01/blog-post_16.html

5. Лисенко В.В., Задорожний О.С., Дзісяк О.П. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування: монографія. — К.: Істина, 2008. — 216 с.

6. Матвійчук К. А. Тіньова економіка в Україні як наслідок уникнення від сплати податків // I Международная научно-практическая конференция "Финансовый механизм решения глобальных проблем: предотвращение экономических кризисов" (20—21 сентября 2012 года) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.confcontact.com/2012_09_21/7_matvijchuk.htm

7. Методичні рекомендації з організації та проведення перевірок підтвердження отриманих від платника податків (іншої особи) відомостей щодо відносин з контрагентами і дотримання податкового законодавства, затверджені наказом ДПАУ від 01.10.2008 р. № 622.

8. Мінін І.Г. Тіньовий сегмент податкового простору та шляхи його легалізації // Ефективна економіка. — № 3. — 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1905

9. Мотлях О.І. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. — Київ. — 2014. — 696 с.

10. Редько І.А., Мелентьєва О.В. Проблемні питання ухилення від сплати податків. 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_NPN_2010/Economics/65637.doc.htm

11. Шарікова О.В. Теоретичні аспекти ухилення від сплати податків // Формування ринкових відносин в Україні. — № 10 (89). — 2008. — С. 50—55.

12. Щодо руйнування механізмів мінімізації, що використовуються суб'єктами, які декларують від'ємне значення об'єкта оподаткування (збитковими підприємствами). — Лист ДПАУ від 02.04.2007 р. №6448/7/23-5017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ua-info.biz/legal/baselw/ua-qmtwwr.htm

13. Schneider F.&Williams C. C.The Shadow Economy // The Institute of Economic Affairs. — 2013.

14. Tax Avoidance Is Legal; Tax Evasion Is Criminal. — Filed under Federal Taxes. Fact checked on January 5, 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bizfilings.com/toolkit/sbg/tax-info/fed-taxes.aspx

References:

1. Akinshy'na, O.V. and Tret'yakova, L.I. (2012), Etapy', sposoby' ta instrumenty' podatkovogo planuvannya na pidpry`yemstvi [Stages, methods and tools of tax planning at the enterprise], Lviv, Ukraine.

2. Antony`shhak, A. and Buchy`ns`ky`j, J. (2015), "About improving the conditions of doing business in Ukraine", Yurydychna Hazeta, vol. 24-25.

3. Atamanenko, I. (2010), "How to optimize taxation system tax planning", available at: http://base.-dnsgb.com.ua/files/journal/Visnyk-Lvivskogo-Nats-agrar-univer/APK/2010_2/files/10aisotp.pdf (Accessed 2 October 2015)

4. Vil`czanyuk, I. and Chy`ruxin, P. (2015), "The fight against tax evasion", available at: http://www.polpravozhit.in.ua/2015/01/blog-post_16.html (Accessed 7 October 2015)

5. Ly`senko, V.V. Zadorozhny`j, O.S. and Dzisyak, O.P. (2008) Uxy`lennya vid splaty` podatkiv: vy`yavlennya ta rozsliduvannya [Tax evasion, detection and investigation], Istyna, Kyiv, Ukraine.

6. Matvijchuk, K. A. (2013), "Shadow economy in Ukraine as a result of tax avoidance", I Mezhdunarodnaia nauchno-praktycheskaia konferentsyia "Fynansovyj mekhanyzm reshenyia hlobal'nykh problem: predotvraschenye ekonomycheskykh kryzysov" [I International scientific-practical conference "The financial mechanism for solving global problems: preventing economic crises"], available at: http://www.confcontact.com/2012_-09_21/7_matvijchuk.htm (Accessed 4 October 2015)

7. State Tax Service of Ukraine (2008), Metody`chni rekomendaciyi z organizaciyi ta provedennya perevirok pidtverdzhennya otry`many`x vid platny`ka podatkiv (inshoyi osoby`) vidomostej shhodo vidnosy`n z kontragentamy` i dotry`mannya podatkovogo zakonodavstva [Guidelines on the organization and conduct inspections confirmation received from the taxpayer (other person) information on relations with contractors and compliance], Kyiv, Ukraine.

8. Minin, I.G. (2013), "Shadow segment tax of space and ways to legalization", Efektyvna ekonomika, vol.3, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1905 htm (Accessed 1 October 2015)

9. Motlyax, O.I. (2014) Kry`minal`ny`j kodeks Ukrayiny`, naukovo-prakty`chny`j komentar. [The Criminal Code of Ukraine, scientific and practical commentary]. Kyiv, Ukraine.

10. Red`ko, I.A. and Melent`yeva, O.V. (2010) "Issues of tax evasion", available at: http://www.rusnauka.com/13_NPN_2010/Economics/65637.doc.htm (Accessed 1 October 2015)

11. Sharikova, O.V. (2008), "Theoretical aspects of tax evasion", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 10 (89), pp. 50—55.

12. State Tax Service of Ukraine (2007), "As to minimize destruction mechanisms used by entities that declare negative tax object (unprofitable enterprises)", available at - http://ua-info.biz/legal/baselw/ua-qmtwwr.htm (Accessed 4 October 2015)

13. Schneider, F. and Williams, C. (2013), The Shadow Economy, London, GB.

14. Business Filings Inc (2015), "Tax Avoidance Is Legal; Tax Evasion Is Criminal. — Filed under Federal Taxes", available at: http://www.bizfilings.com/toolkit/sbg/tax-info/fed-taxes.aspx (Accessed 4 October 2015).

Стаття надійшла до редакції 17.06.2016 р.